Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı: 11

Aralık 1967 - 250 Kuruş

848

1 yılda değil... 1 çekilişte

5 MİLYON LİRA !

Bağdat Caddesi
üzerinde İstanbul'un en mutena
semtlerinden
ŞAŞKINBAKKAL'da
ve
ÇİFTEHAVUZLAR'da
Her türlü konforu haiz kaloriferli

10 APARTMAN DAİRESİ

ile birlikte

ve ayrıca
5 adet
100,000 lira
5 adet
50,000 lira
5 adet 25,000 lira
10 adet 10,000 lira
25 adet 5,000 lira

ceman

42
APARTMAN
DAİRESİ

ve gene ayrıca
7950 adet 1000 liraya
kadar
çeşitli para
ikramiyeleri
*

Size de en güzel yuva...
Size de servet

Siz de talihliler arasına girebilmek için bankamızda
İkramiyeli Aile Cuzdanı hesabı açtırınız.
Hesabınızdaki para çoğaldıkça kazanma şansınız da artar.

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Moran 2558 - H.T.M. 62

OSMAN GAZİ
Fotoğraf: A. S. Özenen

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Sultan Hamid'in Türkçeciliği 4
Günümüzdeki Devletlerin Nüfusları 10
Sadaka Taşları 12
Eski İstanbul'da Ünlü Tiyatro Oyuncuları 14
Uygur Türkleri'nde Kadın 20
Türklerle Girit Savaşı 22
Mareşal Liman von Sanders'in Savaş Hatıraları 27
Tarihe Akan Bir Ay 34
Ali Çetinkaya - Hitler Görüşmesi 35
Rus Casusu 37
Kafa Avcıları Arasında 44
Ahlâk Zabıtasının Tarihçesi 51
Tarihe Ne Vakit Başlamalı? 54
İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi 56
Resimlerle Eski İstanbul 58
Karikatürler 62
Kitaplar Arasında 64
Tarih Postası 65

Vilâyetlerimizin Tarihi

Bilecik 161
Sıvas 164
Kastamonu 173
Tunceli 181
Balıkesir 186

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Aralık 1967 Yıl: 3 Cilt: 2
Sayı: 11 Sıra: 35

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul TEL: 27 12 07

ثروت فنون

پنجشنبه کونلری چیقار ، فنون ، ادبیات ، صنایع و تجارتدن
بحث ایدر مصور عثمانلی غزته‌سی

درسعادتده قسطه‌سی ۱۰۰ پاره‌در

سرمحرر و مدیری : احمد احسان

عدد ۹٤ — پنجشنبه — ۱۷ کانون اول سنه ۱۳۰۸ — ایکنجی سنه — دردنجی جلد

سایهٔ موفقیتوایهٔ حضرت پادشاهیده عملیاتی ختام بولان انقره خط کبیرنده شهر مذکوره ایلك قطارك صورت وصولی

Le Chemin-de-fer d'Anatolie-l-Arrivée du premier train à Angora

Sultan Hamid devrinin ünlü mecmuası Servetifünun'da çok ağdalı yazılar yayınlanırdı. Burada, mecmuanın kapaklarından birini görüyorsunuz. Resimaltında şunlar yazılı: «Sâye-i muvaffakıyetvâye-i Hazret-i Padişâhî'de ameliyatı hitam bulan Ankara hatt-ı kebîrinde şehr-i mezkûra ilk katarın suret-i vusulü».

SULTAN HAMİD'İN TÜRKÇECİLİĞİ

Yazan: Nihad Sami BANARLI

OSMANLI hükümdar ailesinin Türkçeciliği mühim ve mes'ud bir tarih hadisesidir. Bu ailenin daha kuruluş anlarından başlayarak, orduda, saray çevresinde ve halk içinde Türkçe konuşup, Türkçe'yi yeniden devlet ve edebiyat dili mevkiine getirdiği bilinir.

Gerçi Türkçe'nin devlet dili olarak kullanılması, daha Anadolu Selçukluları sarayında başlar. Fakat bu sarayda resmî lisan olarak daha çok Arapça ve Fârîsî kullanılmıştır. Karamanoğlu Mehmed Bey'in 15 mayıs 1277'de Türkçe'yi Konya'da devlet dili ilân etmesi, ancak ve bilhassa Fârisî'nin bu birinci derecedeki ehemmiyetine karşı bir harekettir. Yoksa, Prof. Fuad Köprülü'nün, Konya sarayında Türkçe'nin Mehmed Bey'den evvel de kullanıldığı hakkındaki görüşü ve işareti doğrudur (1). Anadolu'da Türkçe, Mehmed Bey'den çok evvel kendini Konya sarayına kabul ettirecek bir varlık gösteriyordu. Bir misâl olarak, İkinci İzzeddin Keykâvus'un, o devir Anadolu halkı arasında yaygın ve sevilen bir destânî eser olan Dânişmendnâme'yi, kendi yazıcısına Türk Dili ile yazdırması, Konya sarayında Türkçe'ye verilen ehemmiyetin delîlidir.

Ancak, Anadolu Selçuklu Devleti dağılıp da yerine Anadolu beylikleri kurulduğu zaman; çeşitli dinî, millî, içtimaî sebeplerle; beyliklerin çoğunda başka dillerin yerini Türkçe almış ve Anadolu'da bir Türkçe'ye dönüş hareketi başlamıştı (2).

Osmanlı Beyliği ise, Türk diline, ayrıca, millî bir şuurla kıymet ve ehemmiyet veriyordu. Halk arasında daha sonraları teşekkül ederek, Sultan Osman'a atfedilen, hece vezniyle söylenmiş meşhur bir manzûme Osman Bey'in, kendi şiiri olmasa bile, onun, şiiri, sade Türkçe'yle söyleyebilir bir Türk büyüğü olduğuna inanışın da bir vesikası sayılabilir.

Gerçek şudur ki öteden beri İran'a giren Türkler, Farsçayı, Irak'a hükmeden Türkler de Arapça'yı benimseyerek kendi öz dillerini ihmâl etmişlerdir. Buna mukabil, bilhassa Osmanlı Türkleri, Bizans'a ve Balkanlar'a yerleşirken bu topraklarda ilk iş olarak kendi millî lisanlarını yaşatmışlardır. Bu davranış, o devirler ve o şartlar içinde başlıbaşına mühim ve millî bir harekettir.

Osmanlı Devleti'nin, daha Orhan Bey zamanından başlayarak, çevrelerine Türk âlim, şair ve sûfîlerini topladıkları malûmdur. Bu devirde Türkçe'nin önce tekkelerde sonra saraylarda yaygın bir edebiyat dili olması da şüphesiz Saray'ın isteği ve teşviki iledir. Fakat Saray'ın, şâirleri Türkçe söylemeye teşvikini bize kadar ulaştıran bir vesika, Yıldırım ve oğlu Emîr Süleyman devri şairi Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'indedir (3). Ahmedî, kendisine, bir Cemşîd ü Hurşîd yazmasını fakat eseri Türkçe yazmasını, bizzat Emîr Süleyman'ın teklif ve tavsiye ettiğini söyler:

Bizimçün düzesin bir hûb defter
K'ola ma'nî vü lâfzı şîr ü şekker
Kitâbî k'âdıdur Cemşîd ü Hurşîd
Bu dilce âyıdâsın sen i cemşîd

Ahmedî, bu tarihî teklifi ve bu nazik emri, Türkçe ve güzel bir Cemşîd ü Hurşîd yazarak yerine getirmiştir. O kadar ki şa-

---

(1.) Bk. Türk Edebiyatı Tarihi, S. 299 ve Belleten, 27, s. 453.

(2.) Nihad Sami Banarlı, XIV. Asırda Anadolu'da Türk Edebiyatı ve Anadolu'da Millî Edebiyat Cereyanının Başlangıcı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, s. 112 - 116.

(3.) Nihad Sami Banarlı, Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşîd-ü Hurşîd Mesnevîsi, İst. 1939, S. 88 - 115.

Maarif Nazırı Zühdü Paşa'ya, Türkçe'nin sadeleştirilmesi hususunda tezkere yazan II. Sultan Hamid.

ir, bu eseri yalnız Türk diliyle değil, diğer Türk motifleriyle ve Ortaasya Türklüğü'ne ait çizgilerle de süslemiştir.

Osmanlı padişahlarının, devirlerinin yazarlarına Türkçe hem de açık Türkçe yazmaları hakkında diğer bir teklifleri Fâtih'in babası Sultan İkinci Murad zamanındadır:

Kaabûsnâme mütercimi Mercimek Ahmed'in, bu eserin önsözünde bildirdiğine göre Sultan İkinci Murad, kendisine bu kitap hakkında aynen şunları söylemiştir:

«Hoş kitabdur ve içinde çok fâideler ve nasîhatler vardur. Ammâ Fârisî dilindedür. Bir kişi Türkî'ye terceme etmiş velî rûşen degül, açuk söylememiş.»

«Eyle olsa hikâyetünden halâvet bulımazuz.»

«Ve-lâkin bir kimse olsa ki kitabı açuk terceme etse. Tâ ki mefhûmundan gönüller hazzalsa.»

Yine İkinci Murad'dan başlayarak, Osmanlı padişahlarının, bizzat Türkçe şiirler de söyledikleri bilinir.

O kadar ki Osmanlı hükümdarları, sade Türkçe'yi hemen bütün tarihleri boyunca hem kendi şiirlerinde kulanmış hem de şairlerinin böyle bir Türkçe ile şiir söylemelerinden haz duymuşlardı. İkinci Sultan Murad'ın: «Gönüller ancak açık Türkçe'den hazzalır» kanaati, bu ailenin hemen bütün lisan anlayışına hâkim bir ifade sayılabilir.

İkinci Murad'dan sonra Fâtih'in ve onu takib eden Osmanlı sultanlarının şiirlerini, nesirlerini; bu şiir ve nesirlerdeki yer yer çok sâde ifâdeleri burada bir bir belirtmek mevzuumuz haricindedir. Bizim bu mukaddimemiz, Osmanlı hükümdar ailesinin, ilk ferdinden son hükümdarına kadar Türkçe'ye sadık kaldıkları noktasında toplanır. Asıl mevzuumuz ise Türk ilim ve neşriyat âleminin, evvelce yabancı propagandalar tarafından hazırlanmış, politik iftirâlara kanmaya devâm ederek, kötü hükümdar sandığı Sultan Abdülhamid'in Türkçeciliği bahsidir:

Sultan Abdülhamid'in Türkçeciliği hak-

kında ilk mühim vesikayı, merhum Prof. Fuad Köprülü neşretmişti. Fuad Köprülü'ye Bursalı Tâhir Bey'in verdiği bu vesika, 7 Mayıs 1310 (18 Mayıs 1894) tarihlidir. O zaman Manastır İdadîsine gönderilmiş bir tamim mahiyetindeki bu vesîkanın, şüphesiz diğer bütün îdadîlere de gönderilmiş olması lâzım gelir. Yine bu tamimin Sultan Abdülhamîd'in re'yi, tasvîbi hattâ emriyle gönderilmiş olması icap eder. Fuad Bey, bu vesikayı neşrederken ihtiyatlı davranarak, «Benim bildiğime göre, Maârif hayatında bu hususta yapılmış olan ilk resmî teşebbüs budur. Tarihî ehemmiyetine mebnî bu vesikayı aynen burada naklediyorum» demiştir.

Biz, işte burada, bu tamimin, Sultan Abdülhamid'in emri ve tasvîbiyle gönderildiğini ve lisanın daha çok Türkçeleşmesi hususunda ısrar edildiğini meydana çıkaran, ikinci bir vesika neşredeceğiz. Fakat mevzuumuzu bütünlemesi ve aydınlatması bakımından önce birinci tamimi buraya, lisanını sadeleştirerek naklediyoruz:

«Sözün güzel ve doğru söyleme kaidelerine uygun olabilmesi, diğer şartlarla birlikte alışılmamış kelimelerle söylenmeyişine bağlıdır. Yazı dilinde Arabî ve Fârisî kelimelerin hepsi birden kullanılırsa bilinmeyen, alışılmayan birçok kelimeye rastlanmış olur. Mümkün olduğu kadar Türkçe kelimeler kullanılarak açık yazılmış sözler ise meramı ve maksadı tamamıyle anlatır. Böyle sözlerde daha ziyade kolaylık ve akıcılık bulunacağı meydandadır.

Osmanlı müellifleri maksad ve meramlarının kolayca anlaşılması yoluna gitmeyip ne kadar çok Arabî ve Fârisî kelime bildiklerini göstermeyi marifet sanmış meselâ lisanımızda taş sözü varken bunun yerine pek çok kimsenin meçhulü olan senk veya hacer kelimelerini kullanmayı zarafete daha uygun zannetmişlerdir.

Bu hal birçok zararlarıyle birlikte dilimizde mevcut çok sayıda Türkçe kelimenin terkine ve unutulmasına sebep olmuştur.

Yazı dili için İstanbul ahalisinin konuştuğu lisanın esas tutulması; cümleler gayet sade ve açık yazılarak kullanılan kelimelerin mümkün olduğu kadar Türkçe sözler olması her halde çok faydalıdır.

Arapça kelimeler Araplar için, Farsça kelimeler İranlılar için me'nûs sözlerdir. Fakat bu sözlerin İstanbul ahalisince bilinenleri pek azdır. Ahalinin daha çocukken anne ve babalarından işitip öğrendikleri kelimeler, Türkçe'de me'nûs ve bunun dışındakiler ise gayrı me'nûs sayılmalıdır. Osmanlı mekteplerinde Arapça ve Farsça lüzumlu olduğu için okutulmaktadır. Bu diller, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okumak, bazı yeni keşiflere isim ve ıstılah koymak, bugünkü fen kültürü terimlerini anlayabilmek ve icabında bu iki dille yazılmış kitapları okumaya muktedir olmak maksadıyle okutulur. Yoksa bu dillerin okutulması Türkçe'de Arabî ve Fârisî kelimeler kullanmak için değildir.

Yazı yazmaktan maksat, meramı yazı ile ve güzelce anlatmaktır. Bu maksada ise kullanılan kelimelerin bilinen sözler olmasıyle varılır. Yabancı kelimeleri okuyan ve dinleyen anlasa bile bunların tesiri pek az olur.

Meselâ babasına «Babacığım!» diyen bir çocuğun şu sade ve masum söyleyişi kalbe tesir eder. Fakat aynı sözü «peder-i vâlâ-güherim» tâbîrine çevirirseniz, bunu babası anlasa bile, tesiri çok az olur.

Bundan başka kitap ve saire gibi faydalı eserler tercümesinde ifade ne kadar açık ve sade olursa anlayanların sayısı o kadar artar ve yapılan işin faydası o kadar yaygın olur. İşte bunun için yazı yazarken açık ve sade bir üslûp kullanılarak alışılmamış lûgat kullanmaktan kat'î surette kaçınmak lâzımdır.

Şimdiye kadar bu usule uyulmayıp Arapça, Farsça lûgatlerin hemen hepsi yazı dilinde kullanılmış ve bu da Türkçe'nin vaziyetini güçleştirmiştir. Halbuki başka dillerde hemen bir, iki sene tahsilden sonra gazete okuyup anlayacak kadar lisan öğrenildiği halde, dilimizin o derece öğrenilmesi çok zaman istemektedir.

Eski müelliflerle, onların yolunu - tadilen - kabul eden yeni müelliflerin eserleri, kullanılan birçok Arapça, Farsça kelime yüzünden, yazı dili için hiçbir zaman nümune ittihazına lâyık sayılamaz. Bu sebeple talebeye bu kabil eserler gösterilmeyip mümkün olduğu kadar Türkçe açık ibâreler okutturulup yazdırılmalıdır. Bu tâmim, işte bu hususun kitâbet hocalarına tenbih edilmesi maksadıyle yazıldı.»

Görülüyor ki Sultan Abdülhamid saltanatının 18 senelik tecrübesinden sonra çıkarılan bu tamimdeki dil anlayışı çok şuurlu ve millîdir. Tamimde öteden beri dilimizde yabancı kalmış Arabî ve Fârisî kelimelerle Türkçe'ye yeniden sokulmaya çalışılan bu türlü alışılmamış sözlerin bilhassa mekteplerimizde kullanılmaması tavsiye ediliyor. Bunların yerine aynı sözlerin halk dilinde yaşayan Türkçe karşılıklarının konulması isteniyor.

Anlaşılıyor ki bu tedbir, mekteplerimizde okuyan Türk çocuklarının kısa zamanda okuduklarını anlar hale gelmeleri maksadıyledir.

Bilindiği gibi Sultan Abdülhamid, bizzat açtığı Meclis-i Meb'usan'daki Türk meb'usların ilmî ve fikrî kifâyetsizliklerinden doğacak tehlikeyi sezmiş, bu meclisi kapatmış ve derhal geniş ölçüde maârif faaliyetine girişerek, Türkiye'de çok sayıda orta ve yüsek dereceli, kaliteli mekteplер açtırmıştı. Bu faaliyetinin tek gayesi, mekteplerden tam manâsıyle münevver mezunlar yetiştirerek memleketi onlar vasıtasıyle uyandırıp kurtarmak olabilirdi.

Nitekim Sultan Hamid, bu gayeye var-

mak için hêr şeyden önce Türkçe'nin ıslahı gerektiğini düşünmüş ve yukarıdaki tamiminin arkasından daha da ileri giderek Türk tarihinde ilk defa halk dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin resmî kanallar vasıtasıyle toplanmasını emretmiştir.

Bunun için devrin mektep muallimlerini vazifeli kılmak istemiş ve Bâbıâlî vasıtasıyle maârif nâzırlığı'na bir tebliğ daha yollamıştır.

Bu tebliğin sureti elimizde yoktur.

Fakat verilen emrin ne netice aldığını soruşturan bir istifsar tezkeresine devrin maârif nâzırı Zühdü Paşa'nın verdiği cevabın müsveddesi şimdi elimizdedir. Vesikada söylenen sözler şunlardır:

«24 eylül - 1310 : (6 ekim 1894)

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesine:

Lisân - ı Osmânî'nin ıslâhı için Anadolu'nun bâzı mahallerince müsta'mel ve cihât-ı sâirece meçhûl olan elfâzın neşrinde melhûz bulunan muhassenâta mebnî bunların mekâtib muallimleri tarafından birer cedvele kayd ü zaptı ile buraya irsâli akdemce Bâbıâlî'den Nezâret - i âcizîye bildirildiği arz ve iş'âr-ı sâmî-i Sadâretpenâhîden ma'lûm olub ancak cem'iyyet-i ilmiyyeler teşekkül etmeyince ıslâh-ı lisan maddesi husûle gelemiyeceğine nazaran bu babda ne yolda talîmat verilmiş olduğunun ve vaktıyle ıslâh-ı lisân için öyle bir cemiyet teşekkül etmiş olmasıyle mezkûr cemiyetin ne sûretle teşekkül edip ne gibi icrâât ve muâmelâtda bulunduğunun arz-ı hâk-i pây-ı âlî kılınması muktezâ-yı emr ü irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilâfet - penâhî'yle mübellâğ 19 eylül 1310 târihli ve 2738 numaralı tezkire-i husûsıyye-i Âsafâneleri mutâlâa - güzâr - ı âcizî oldu.

Buna dâir Nezâret-i âcizî'ye tebliğ olunub bir sûreti melfûfen arz olunan tezkire-i sâmiyede Lisân-ı Osmânî'nin aslı olan Türkçe'ye mensub ekser lûgaat sûret-i umûmiyyede ma'lûm olmadığından bunların bâzılarının yerine arabî ve yâhud fârisîden kelimeler alınmış ve bunların delâlet ettiği mânâyı ifâde için kütüb-i lûgaviyede besâitin fıkdânından dolayı ibâreler ihtiyâr edilmekde bulunmuş olduğu cihetle vilâyât-ı ma'lûmede bulunan mekâtib-i rüşdiyye ve îdâdiyye ve me'mûrîn ve muallimîni taraflarından oralarca müsta'mel olub cihât-ı sâirece meçhûl ve lisân-ı Arabî ve Fârisî'den mukabili gayr-i me'huz lûgaat-ı Türkiye'nin bit - tedkîk neşredilmek üzere hurûf-ı hecâ tertîbiyle zabt ü tahrîr olunarak peyderpey Nezâret-i âcizî'ye irsâli hakkında Maârif Müdürlerine işbu iş'âr-ı sâmî aynen tebliğ kılınmakla bil - iktifâ bu babda ayrıca tâlîmat ve sâir yolda teblîgaat ilâve olunmamıştır.

Sâye-i terakkî - vâye - i Hazret - i Zıllulâhîde yevmen fe - yevmen meşhûd - ı uyûn - ı ibtihâc olmakda bulunan terakkiyât - ı mütevâliyye netîcesi olarak Lisân - ı Osmânî dahî peyderpey ve tabiî olarak kesb - i mükemmeliyyet eylemekde bulunduğundan bir de lisânın ıslâhı için ayrıca cem'iyyet-i ilmiyyeler teşkîliyle bu hususda tevaggule ihtiyâc olmadığı gibi Nezâret - i âcizîce dahî bu yolda hiç bir tasavvur ve teşebbüs mevcûd olmayub Maârif Müdürlerine işbu teblîgatın îfâsından iki ay mürûr ettiği halde henüz hiç bir tarafdan bir gûne cevab ve mutâlâa zuhûr etmemesine nazaran mahallerince de bunun pek de kaabil - i icrâ bir şey olmadığı kestirilerek çokluk nazar - ı ehemmiyet ve îtinâya alınmadığı ve binâan - aleyh mâlûmât - ı matlûbenin cem'ü telfîkine teşebbüs olunmadığı anlaşılıyor.

Vaktıyle cem'iyyet - i ilmiyye teşekkül etmiş olması bahsine gelince: 1281 sene - i hicriyyesinde Münif Paşa Hazretleri'nin taht-ı riyâsetinde müteveffâ Pertev Paşa ve sâireden mürekkeb bâ - irâde - i seniyye bir cem'iyyet teşkîl olunarak te'lîf ve terceme vazîfeleriyle tavzîf olunmuş ise de cem'iyyet-i mebhûseden hiçbir istifâde hâsıl olamamasına mebnî bittabi' dağılmış ve muahharen 1286 sene - i hicriyyesinde tanzîm ve neşrolunub Düstûr'un ikinci cildinde menderic bulunan Maârif - i umûmiyye nizamnâmesinin yüz otuz dördüncü maddesi mûcibince Meclis - i Maârif'in idâre - i ilmiyyesi mekâtib-i umûmiyyeye muktezî kütüb ve resâil ile lisân - ı Türkîde fünûn - ı mütenevvia'ya dâir lâzım gelen kitapları vakti ile ve sırasıyle te'lîf ve terceme etmek ve ettirmek ve îcâbına göre gazetelerle ve ilânât - ı sâire ile ehil ve erbâbını bularak ve yâhud cemiyetler yaparak husûl - i maksada sa'y eylemek gibi vezâifle mükellef olduğundan meclis - i mezkûr mârifetiyle 1287 sene - i hicriyyesinde bir te'lîf ve terceme nizamnâmesi kaleme alınub bâ - irâde - i Seniyye neşr olunmuş ve fakat bu irâde - i Seniyye hükmünce kabûl olunan âsâr eshâbına i'tâ olunacak mükâfât - ı nakdiyyeye karşılık olarak tahsîs olunan mebâliğin müteâkiben büdceden tenzîli münâsebetiyle bir, iki nevi kitaptan başka bir semere meydana gelemiyerek sâlifü'l - arz te'lîf ve terceme nizamnâmesi de metrûk kalmıştır.

O târihden sonra Cem'iyyet - i ilmiyye tarzında başka bir hey'et teşekkül ettiği hakkında bir gûne mâlûmât - ı kaydiyyeye destres olunamadığı misillû bâlâda arz olunduğu vechile hâliyen dahî o yolda cem'iyyât - ı ilmiyye teşkîli hakkında Nezâret - i âcizîce esâsen bir lüzum ve tasavvur olmadığı muhât - ı ilm - i âlî buyuruldukta ol babda emr ü ferman Hazret - i men - lehü'l - emrindir.

Maârif Nâzırı
Zühdü

Birinci vesika gibi, bir defa da sadeleş tirerek yazmaya lüzum görmediğimiz bu ikinci vesikadan anlaşılacak hakîkatler şöyledir:

1 — Sultan Abdülhamid zamanında ve 1894'ten önce Türkiye'de rüşdiyye ve idâdî hocalarına, dilimize yabancı kalmış Arabî ve Fârisî kelimelerin yerine konulmak üzere halk dilinde yaşayan Türkçe kelimeleri toplama vazîfesi verilmiştir.

Bu bizim bildiğimize göre, Türkiye'de

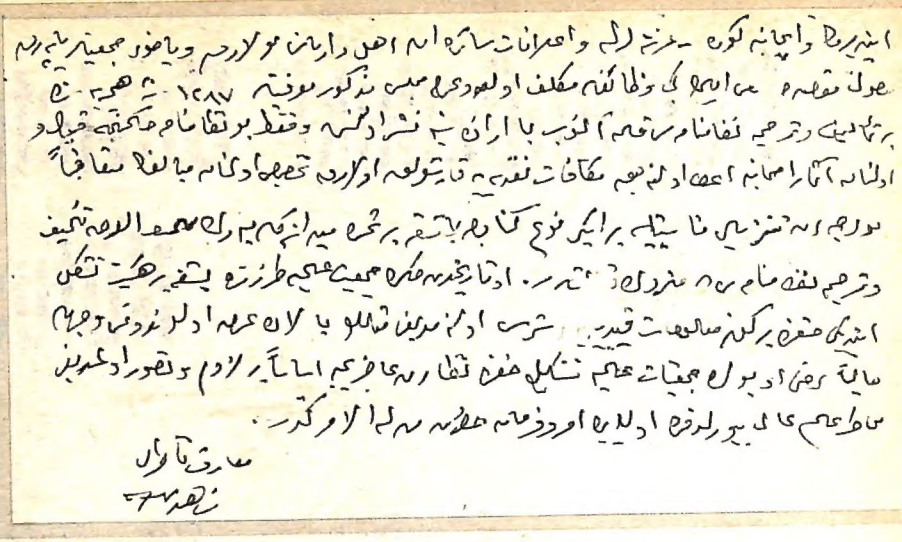

Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın mâbeyn başkâtipliğine yazdığı tezkerenin son kısmı.

saray tarafından teşebbüs edilen geniş çapta ilk millî dil hareketidir.

2 — Daha mühim olarak Sultan Abdülhamid, dil işinin ancak ilim cemiyetleri kurulmak sûretiyle yürütülebileceğini, kendisinden sonra gelenlerin pek çoklarından daha şuurla idrâk ederek, dilin ıslahı hususunda evvelce teşekkül etmiş bir cemiyetin nasıl kurulduğu ve ne iş gördüğü hakkında devrin maarif nezaretinden malûmat istemiştir.

3 — 1894'de halk dilinde yaşayan kelimeleri toplama işi ile Anadolu'da bulunan orta ve lise seviyesindeki mektep muallimlerinin vazifelendirilmesi için Bâbıâlî'den maarif nezaretine gönderilen tezkireye nezaret, hiç bir teşkilâtlanma, hiç bir program hattâ hiç bir söz ilâve etmeksizin bu tezkireyi tamimle iktifa etmiştir.

Belki de bu yüzden olacak ki aradan iki ay geçtiği halde hiç bir vilâyetten, hiç bir vazifeli, bu mühim vazifeyi benimseyip nezarete herhangi bir cevap göndermemiştir.

4— Çünkü devrin maarif nazırı Zühdü Paşa'ya göre esasen maarifperver bir hükümdar olan Sultan Abdülhamid devrinde Türk dili kendiliğinden mükemmelleşmeğe başlamış olup bunun için bir takım yüksek cemiyetler kurmaya lüzum yoktur (!)

●

Görülüyor ki son asırlar Osmanlı hükümdarlarının bir ıslahat talihsizliği, daha bu mevzuda tekerrür etmiştir: Sultan Abdülhamid'in geniş çapta, millî ve şuurlu bir dil ıslahına, devrin mektep hocalarından, maarif nazırına kadar hiç kimse ciddî şekilde sarılmamış ve bu güzel teşebbüs Bâbıâlî'nin ısrarlı tâmimlerine rağmen bu yüzden akîm kalmıştır.

Sultan Abdülhamid'in bu çok millî ve vatanperver teşebbüsüne lâyık olduğu ehemmiyeti vermeyen Maarif Nazırı Zühdü Paşa, maalesef, kendi yazısı ve kendi imzasıyle, tarihe, yine kendisi hakkında çok menfî bir rapor bırakmış bulunuyor. Dilin sadeleşmesi, Türkçeleşmesi için bir hükümdar tarafından girişilen ve devrin sadrâzamı tarafından ısrarla desteklenen bir teşebbüse, hem de bir maarif nazırının gereken ehemmiyeti vermemesi çok acı ve basiretsiz bir harekettir.

O kadar ki o devirde, Türkiye'de ilim henüz çok ciddî iken girişilen bu teşebbüs eğer bir dil ıslahı hareketi haline gelebilseydi, Türkçe'miz, bugünkü buhrandan bu ölçüde zararlı çıkmayacaktı.

●

Herhalde daha ilk padişahlardan başlayarak Osmanlı hükümdar ailesinin, Türk diline verdikleri ehemmiyet ve bu hususta gösterdikleri millî hassasiyet son olarak Sultan Abdülhamid'de de tecellî etmiş ve bu hükümdar da Türkçe'ye hizmet etmek istemiştir.

Fakat son iki asırda hep öyle olduğu gibi, padişahların her türlü yenilik istekleri birtakım dar kafalı adamlar tarafından önlenmiş ve işte bu mühim teşebbüs de aynı şekilde akîm kalmıştır.

Bugün bizim neşrettiğimiz bu vesika ise, bundan 40 yıl önce Prof. Fuad Köprülü'nün neşrettiği ilk vesikayı onun istediği şekilde bütünlemektedir.

Son olarak bu Zühdü Paşa arîzasını, kıymetli tarihî evrak içinden ayırarak bize göndermek lûtfunda bulunan muhterem Tevfik Demiroğlu'na burada teşekkürü bir vazife biliyoruz.

Günümüzdeki Devletlerin Nüfusları

Yazan: Yılmaz Öztuna

AŞAĞIDA, günümüzdeki 139 bağımsız devletin nüfuslarına ait son tahmin listesini sunuyoruz. Nüfuslar, 1 ocak 1968 seviyesine çıkarılmış, bunun için her devlein nüfus artış oranı (taux de croissance) ayrı ayrı hesaplanmıştır. Sömürgeler, ait oldukları devletlerin nüfusuna ilâve edilmiştir. Dünya nüfusu, 1968'in ilk günü, tahminlere göre, 3.440.501.000'e yükselmiştir.

1.	Çin	:	725.000.000
2.	Hindistan	:	504.485.000
3.	Sovyetler Birliği	:	237.000.000
4.	Birleşik Amerika	:	203.279.000
5.	İndonezya	:	108.500.000
6.	Pâkistan	:	103.840.000
7.	Japonya	:	102.550.000
8.	Brezilya	:	91.000.000
9.	Nijerya	:	63.654.000
10.	Büyük Britanya	:	62.745.000
11.	Almanya	:	60.733.000
12.	İtalya	:	54.663.000
13.	Fransa	:	52.509.000
14.	Meksika	:	46.300.000
15.	Filipinler	:	34.157.000
16.	Türkiye	:	33.140.000
17.	Tailand	:	33.000.000
18.	İspanya	:	32.805.000
19.	Polonya	:	32.300.000
20.	Mısır	:	31.377.000
21.	Kore	:	30.675.000
22.	Burma	:	26.750.000
23.	İran	:	26.408.000
24.	Portekiz	:	24.113.000
25.	Habeşistan	:	23.500.000
26.	Arjantin	:	23.132.000
27.	Kolombiya	:	20.772.000
28.	Kanada	:	20.595.000
29.	Yugoslavya	:	20.053.000
30.	Kuzey Viet - Nam	:	19.830.000
31.	Güney Afrika	:	19.716.000
32.	Romanya	:	19.400.000
33.	Doğu Almanya	:	17.048.000
34.	Kongo	:	16.850.000
35.	Güney Viet - Nam	:	16.356.000
36.	Afganistan	:	16.000.000
37.	Sûdân	:	14.620.000
38.	Fas	:	14.400.000
39.	Çekoslovakya	:	14.355.000
40.	Avustralya	:	14.275.000
41.	Holanda	:	13.550.000
42.	Formoza	:	13.213.000
43.	Kuzey Kore	:	12.320.000
44.	Peru	:	12.060.000
45.	Tanzanya	:	11.948.000
46.	Seylan	:	11.860.000
47.	Cezâyir	:	10.643.000
48.	Macaristan	:	10.248.000
49.	Kenya	:	10.072.000
50.	Malaysiya	:	10.043.000
51.	Suûdî Arabistan	:	10.000.000
52.	Belçika	:	9.940.000
53.	Nepal	:	9.900.000
54.	Venezuela	:	9.657.000
55.	Şili	:	9.460.000
56.	Irak	:	8.950.000
57.	Gana	:	8.695.000
58.	Yunanistan	:	8.660.000
59.	Bulgaristan	:	8.370.000
60.	Uganda	:	8.315.000
61.	Küba	:	8.180.000

62.	İsveç	7.890.000	101.	Paraguay	2.187.000
63.	Avusturya	7.200.000	102.	Ürdün	2.170.000
64.	Kamboç	6.950.000	103.	Orta Afrika	2.140.000
65.	Madagaskar	6.840.000	104.	Singapur	2.014.000
66.	İsviçre	6.282.000	105.	Libya	1.992.000
67.	Volta	5.614.000	106.	Lübnan	1.982.000
68.	Kamerun	5.500.000	107.	Jamaika	1.848.000
69.	Yemen	5.500.000	108.	Togo	1.815.000
70.	Suriye	5.460.000	109.	Nikaragua	1.783.000
71.	Haiti	5.318.000	110.	Kosta Rika	1.575.000
72.	Ekvador	5.208.000	111.	Panama	1.353.000
73.	Danimarka	4.961.000	112.	Güney Arabistan	1.252.000
74.	Bolivya	4.843.000	113.	Moğolistan	1.250.000
75.	Finlandiya	4.700.000	114.	Arnavutluk	1.220.000
76.	Guatemala	4.642.000	115.	Liberya	1.200.000
77.	Mali	4.610.000	116.	Moritanya	1.190.000
78.	Tunus	4.594.000	117.	Trinidad	1.053.000
79.	Fildişi Sâhili	4.534.000	118.	Lesotho	1.025.000
80.	Rodezya	4.525.000	119.	Umman	1.000.000
81.	Gine	4.260.000	120.	Orta Kongo	952.000
82.	Malawi	4.250.000	121.	Bhutan	825.000
83.	Norveç	3.987.000	122.	Guyana	685.000
84.	Zambiya	3.982.000	123.	Botswana	625.000
85.	Nijer	3.825.000	124.	Kıbrıs	625.000
86.	Dominikana	3.800.000	125.	Küveyt	580.000
87.	Senegal	3.750.000	126.	Gabon	504.000
88.	Çad	3.730.000	127.	Lüksenburg	337.000
89.	Salvador	3.200.000	128.	Gambiya	334.000
90.	Rwanda	3.125.000	129.	Malta	317.000
91.	Somali	3.125.000	130.	Rüzgâr Adaları	303.000
92.	Burundi	3.075.000	131.	Barbados	249.000
93.	İrlanda	2.881.000	132.	İzlanda	203.000
94.	İsrâil	2.820.000	133.	Samoa	138.000
95.	Dahomey	2.665.000	134.	Maldiv	96.000
96.	Uruguay	2.600.000	135.	Monako	22.000
97.	Laos	2.450.000	136.	Liechtenstein	20.000
98.	Honduras	2.433.000	137.	San Marino	19.000
99.	Yeni Zelanda	2.314.000	138.	Andorra	15.000
100.	Sierra Leone	2.300.000	139.	Vatikan	1.000

Dünya nüfusu gittikçe artmaktadır. Resimde, nüfus artış oranı yüksek olan Hindistan'daki Kalküta şehri görülüyor.

Üsküdar'da Karacaahmed'deki miskinler tekkesi.

Sadaka Taşları

Yazan : Ord Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

BENİM, âlicenab, İstanbul'un eski zaman efendisi üstadım ressam ve hattat Murtaza Elker, uzun seneler Üsküdar'da, İmrahor Caddesi'nde oturmuşlardır. Bana, mevlevîhanenin karşı sırasında, bir sadaka taşını haber verdiler. Mehmed Türkmenoğlu dostumuz da, birlikte resimlerini almışlar. Şöyle tarif ediyorlardı:

«Sadaka taşı, iki metre boyunda mermer bir sütun. Üstünde bir çukur var. Geçen asırda, yolu buraya düşenlerden hâl ve vakti yerinde olanlar, mermerin üstündeki çukura birer miktar para bırakırmış.

«Derdini kimseye açamayan hakikî bir fakir ihtiyacı olunca oradaki parayı alır. O günkü ihtiyacı bir kuruş mu? Yüz para mı? Onu ayırır, kalanını, kendisi gibi ihtiyacı olanları düşünme terbiyesi icabı çukuruna kor ve meçhul sadakacıya içinin memnunluğunu kalbinden ulaştırır ve dönermiş.

«Böyle bir sadaka taşı da Üsküdar çarşısında Koca Mimar Sinan'ın yaptığı hamamın karşısında, Gülfem Hatun Camii'nde varmış. Fakat böyle bir taşı hatırlayana rastlamadım. Bir zaman durmuş. Sonra bu caminin etrafına kötü bir duvar çekenler tarafından yok edilmiş olmalıdır».

Bu bilgilere ve resme ne kadar sevindim tahmin edemezsiniz. Kendilerine, vaktiyle Karacaahmet'te, Bağdad yolu üzerinde «Miskinler Tekkesi» denen, Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan, İkinci Sultan Mahmud zamanında onarılan binada ufak boyda köşeli 7 sütun gördüğümü naklettim. Zamanında resimlerini de almıştım.

Bundan bir asır öncesine kadar, yüzlerce yıl ilk menzil şehri olan Üsküdar'dan yürüyerek, atla veya tahtırevanla yola çıkanlar mutlaka miskinler yurdunun önünden geçerdi. Cüzzamlılarla temas edilmeme itiyadı olduğundan gidiş ve dönüşte yol selâmeti için bu taşların üstlerindeki çukurlara birer miktar bozuk para bırakılırmış. Kapıda nöbet bekleyen hastalardan biri mırıldanarak, güya dua

eder, akşamları da bu paraları toplayıp, aralarında taksim ederlermiş.

Demek ki biri rivayete dayanmak üzere üç yerde sadaka taşı olduğunu anlıyoruz. İhtimal vermek zoru ile bir dördüncüsünün de asırlardır hep sabırlı fakirlerin penahı olan Kocamustafapaşa'da olabileceğine hüküm vermek durumundayım.

Semtten Çınar'a dönerken köşebaşında bir bakkal dükkânı vardır. Bu dükkânın kapısı yanında yere eğri olarak gömülmüş bir porfir sütun gördüm. 30-40 santimi meydanda olan bu taşın aynı evsafta olacağını tahmin ediyorum.

Bu gibi sadaka taşlarının yalnız Üsküdar'a mahsus olmayıp, diğer semtlerde bulunabileceğine de inanıyorum.

Ufak ve büyük camilerimizin bulunduğu sitelerimizde tek başına, yarı veya bir ucu kalacak derecede batmış veya ayakta tam veya yarım sütunları her yerde arayarak bu bahsi zenginleştirelim. Ve bütün dünyaya duyuralım.

TÜRKLER'DE SOSYAL YARDIMLAŞMA

Düşünüyorum: Biz ne necib, ne yüksek duygulu bir milletmişiz. Şu sosyal adaletin tarihte, para ve aynî yardımlar, yemek de dağıtan imaretler yanında hakikî fakirlere böylece hizmet edildiğini gözlerim yaşatarak hatırlarım.

Bizler bu gibi hizmetlerimizle milletimizi bugüne kadar getirmişiz. Eğer umumî idaremiz, tarihte bilgisizlikleriyle, bilerek ve bilmeyerek geçmiş asırlarda fenalık yapan politikacılara kalsaydık, çoktan dünya yüzünden silinmiş olurduk.

Bu gibi hususî ve umumî vakıflarımızdan başka halkımızın orta hallilerinin ve hattâ fakirlerinin, kendilerinden daha çok fakirlerine muavenet ellerini uzatmaları, hizmetlerini tarihlerimize intikal ettirmediğimiz için millî hasletler ve meziyetlerimizden bu hâlâ devam eden şifahîlik ihmalimiz yüzünden dünyamızın dört bucağına duyuramamışız.

Her güzel ve iyi şeyi ciddî olarak tarihimize mâl edememenin ıstırabını çekiyor ve bunu bizler dahi bilmiyor ve bu konuları asla benimsemiyoruz.

Birleşik Amerika bilginleri yeni bir çalışma ve ellerine nadir geçen vesikaları değerlendirme yolundadırlar. Bizler ise, sanki milletimizin büyüklükleri üzerinde durulmazmış gibi belki nadir bile olsa bunları işitir ve soruşturmaya asla heves etmez ve nemize lâzım der geçeriz.

İşte bir İngiliz mütefekkirinin kendilerine tavsiyesi:

Bir milleti ve memleketi içinden yok etmek isterseniz, onlara nemelâzımcılığı aşılayın.

Benim aziz ve düşünceli eşimin şu sözünü daima hatırlarım: Bizim memlekette fakirin fakiri vardır.

Memleketimizde hâlâ fakirler vardır. Ama meydana çıkamazlar. Dertleri yalnız maddî değil manevîdir de. Şimdi fakir olmayan ve çalışmak kudretinde olabilen dilenciler çoğalmıştır. Dilenciler, cemiyetin en aşağı ve utanmaz tabakasıdır. Bunlar fakir değildir. Cemiyet onları fakir sanarak, merhamet göstererek himaye eder ve şımartır. Ve bu suretle sayıları artar. Onlara acımayı hiyanet sayarım.

İngiliz şairi Lord Byron der ki:

Dilenciyi hiç sevmem. Zira, çalışmadan kazanmak ister. Parayı da hiç sevmem. Zira, ona lâyık olmayanlar biz ona sahibiz diye, cemiyette aramıza girer, ahlâkımızı bozarlar.

Çalışmadan, havadan para kazananlar, cemiyetin, kanserleşmiş hücreleridir. Bunların metastazları ahengimizi bozar.

İşte bugün ihyasına imkân olmayan bir eski içtimaî âdetimizi ibretle değerlendirip kendimize yeni bir düzen vermeliyiz.

Üsküdar'da Doğancılar Caddesi üzerinde sadaka taşı.

Eski İstanbul'da

Ünlü Tiyatro Oyuncuları

Yazan: Metin And

Ünlü Fransız oyuncusu Sarah Bernardt.

ESKİ İstanbul'da yabancı tiyatro, opera faaliyeti çok gelişmişti. Beyoğlu'nda yabancı tiyatro ve opera topluluklarının temsilleri herhangi bir Avrupa başkentini aratmayacak zenginlikler gösteriyordu. Bazı yıllar, tiyatro toplulukları arasındaki rekabetten aynı gece, aynı eserin üç ayrı tiyatroda temsil edildiği olurdu. Önce yerli tiyatrolar eserleri görüyor, tanıyor, sonra da oynuyorlardı. Bir de bu topluluklardaki teknik uzmanlar, Türkiye'de kalıyor, yerli tiyatro topluluklarına yol gösteriyorlardı. Bu yazıda, dünyaca ün salmış büyük tiyatro oyuncularından bazılarının Türkiye'ye gelişleri üzerinde duracağız.

Önceleri Beyoğlu'nda birbiriyle rekabet eden iki tiyatro vardı (1). Bunlardan Hoca Naum Duhani'nin

(1) Türkiye'de ilk tiyatrolar üzerine şu yazılara bakınız: Metin And, «Türkiye'de İlk Tiyatrolar», Devlet Tiyatrosu, *Aralık 1961; «Eski Beyoğlu'nun Tiyatroları»*, Devlet Tiyatrosu, *Ekim 1965.*

tiyatrosuna, daha çok İtalyan operalarını sahneye koyduğu için adına İtalyan Tiyatrosu deniliyordu.

Öteki ise gene bir İtalyan'ın bugünkü Elhamra'nın yerinde kurduğu Fransız Tiyatrosu veya Sırça Saray (Palais de Crystal) idi. O da, Fransız tiyatro ve opera topluluklarını getiriyordu. Naum Tiyatrosu çoğunlukla opera temsilleri vermekle beraber, tiyatro toplulukları getirdiği de oluyordu ki bunlar arasında Jacopo Billi topluluğu sık sık gelip temsiller veriyordu. Buraya ayrıca 1850'de Daiglemont Victor yönetiminde bir Fransız topluluğu ile 1855'de Danterny yönetiminde bir başka Fransız topluluğu gelmişti. 1861'de Naum Tiyatrosu'ndan birkaç adım ötede Rumeli Tiyatrosu kurulmuş, buraya da M. Cardin adında birinin yönetiminde bir tiyatro topluluğu gelmişti. Görülüyor ki, Fransız topluluklarına temsil verdirmek Fransız Tiyatrosu'nun tekelinde değildi.

RİSTORİ VE ALDRİDGE

Naum Tiyatrosu'na gelen en önemli sanatçı tiyatro tarihinin kaydettiği en ünlü aktrislerden biri olan İtalyan tragedya oyuncusu Adelaide Ristori (1822-1906) dir. Kendisinin 1854 yıllarında İstanbul'a gene geldiği, basındaki yazılardan anlaşılıyor. Ristori önce İzmir'de temsil verdiğini hatıralarında yazar. İstanbul'a 1864 yılının aralık ayında gelmiş ve Ernest Legouvé'den Medea, gene aynı yazardan İki Kraliçe, Schiller'den Mari Stuart'ı, Shakespeare'den Macbeth'i oynamıştı. Suor Teresa adlı piyes ise, Kırım savaşları ve dinî gerekçelerle sakıncalı bulunup yasak edilmişti. İstanbul halkı Ristori'yi çok beğendi. Tiyatronun girişinde bir mermer levha üzerinde Ristori'nin 1864'te İstanbul'u şereflendirdiği yazıldı.

1866 yılında İstanbul'a ünlü bir Shakespeare oyuncusu geldi. Amerikan asıllı bu zenci sanatçı İngiliz tabiiyetindeki Ira Aldridge (1804-1867) dir. Bugün Shakespeare'in doğum yeri Stratford-on Avon'daki tiyatroda iskemlelerin üzerine çakılmış 33 ünlü Shakespeare oyuncusunun adını taşıyan plakalardan birinde Ira Aldridge'in adı yazılıdır. Sanatçının İstanbul'dan karısına yazdığı ve İstanbul'u anlattığı mektubu yayınlanmıştır. Aldridge 19 mart 1866'da İstanbul'a gelmiş ve Fransız Tiyatrosu'nda 22 martta Othello'yu oynamıştır. Yalnız bu temsilde Aldridge İngilizce, öteki oyuncular Fransızca konuşmuşlardı. Desdemona'ya, Fransız Mlle Desterbecq çıkmıştır. Temsili İngilizce bilmeyenler bile çok beğenmiştir. 27 martta tiyatro tıklım tıklım dolmuştur. Aldridge, ayrıca Venedik Taciri ile Macbet'i de oynamış, 10 nisanda Othello ile veda temsilini vermiş, bir yıl sonra da ölmüştür. Sanatçının hemen ardından Laroa adında biri Aldridge'e ve Othello'ya nazire olarak Otez l'O (2) adında bir karikatür oyunu gene aynı tiyatroda temsil etmiş, yalnız kadınların oynadığı bu temsil, yazarına iki bin frank getirmiştir.

İtalyan Ermete Novelli, Shakespeare'in Venedik Taciri'ni II. Sultan Hamid'e oynamıştı.

Rivayete göre ünlü İtalyan oyuncusu Tommaso Salvini de İstanbul'a gelmiştir, fakat bunun için yeterince bilgi bulunamamıştır. Bununla beraber babası kadar ünlü olan Alessandro Salvini'nin (1861-1896) İstanbul'da temsiller verdiğini ve Türkiye'de en uzun süre kalan sanatçı olduğunu biliyoruz. Salvini 1880 yılının aralık ayında İstanbul'a gelmiş, temsillerini önce Beyoğlu'nda Ağacamii yakınındaki Verdi Tiyatrosu'nda vermiştir. Salvini'nin oyun dağarcığı çok zengindir. Bu arada

(2) Otelo okunur, «O'yu kaldırın» anlamındadır. H.T.M.

Shakespeare'den Kral Lear, Hamlet, Othello'yu oynamış, kendisiyle baş rolleri Mlle Gagliardi paylaşmıştır. Bundan başka S. Pellico'dan Francesco da Rimini, Emile Zola'dan Thérèse Raquin, Alfieri' den Saul, Dumas'dan Monsieur Alphonse ve Bağdad Prensesi ve daha birçok oyunu ertesi yılın temmuz ayına kadar oynamıştır. Salvini, Verdi Tiyatrosu'ndan başka Tepebaşı Tiyatrosu'nda, Tünel'de Tekke Bahçe Tiyatrosu'nda temsiller vermiştir. Salvini ve topluluğu temsiller verirken Fransız Tiyatrosu'nda da P. Mosca yönetiminde bir başka İtalyan topluluğu temsiller veriyordu. Salvini'nin İstanbul' dan ayrıldığı 1881 yılının aralık ayında belediye, Üsküdar ve Kadıköy'de Türkçe' den başka dilde tiyatro temsillerinin verilmesini yasak etti.

Belediyenin aldığı bu karar şüphesiz yabancı tiyatro faaliyetini geniş ölçüde etkilemişti.

COQUELİN AİLESİ

Türkiye'ye sık gelen ve temsilleri halk üzerinde derin iz bırakan Coquelin ailesi olmuştur. Aslında üç Coquelin vardır. Bunlardan biri ağabey Constant - Benoît Coquelin Ainé (1841 - 1909), diğer kardeşi Ernest - Alexandre - Honoré Coquelin Cadet (1848 - 1909), bir de Coquelin Ainé'nin oğlu Jean Coquelin (1865 - 1944). Bunlardan büyük Coquelin'in 1882'de İstanbul'a emprezaryo J. J. Schürmann aracılığıyla geldiğini biliyoruz, fakat elimizde yeterince bilgi yoktur. Büyük Coquelin 1887'de yeniden İstanbul'a büyük kızıyla Rusya'dan gelmiş ve Yeni Fransız Tiyatrosu'nda temsiller vermiştir (Yeni Fransız Tiyatrosu Galatasaray Lisesi karşısında Said Paşa hanı geçidiyle Solakzâde sokağı arasındaydı. 1884'te açılmış ve 1892'de yangında yanmıştır.) Coquelin bu gelişinde Molière, Edmond Gondinet, Theodore de Banville'den eserler oynamış, son temsilini

Ünlü İtalyan tragedya sanatcısı Adelaide Ristori.

Sapho'nın XIX. yüzyıl başlarında Birleşik Amerika'daki bir temsili (solda). Cyrano de Bergerac'ın yazarı Fransız şairi Edmond Rostand (sağda).

17 aralıkta verip Atina'ya gitmiştir. Kaptan, gemisinde Coquelin bulunuyor diye Fransız bayrağı çekmiştir. 1892'de Coquelin'in geleceği duyurulmuşsa da gelmemiştir. 1895'te küçük Coquelin gelmiş, önce İzmir'de Sporting Klüb'te temsiller vermiş, 16 kasımda İstanbul'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda temsillerine başlamış, Molière, Jules Sandeau, Augier ve başkalarından oyunlar sunmuştur. 1897'de Jean Coquelin - Marcelle Josset turnesinde André Antoine ile gelmiştir. Büyük Coquelin, on beş yıl sonra 1903 yılının şubatında İstanbul'a gene gelmiştir. Molière, Jules Sandeau, Augier'nin eserlerinden başka Daudet'nin **l'Arlesienne**'ini, Bizet'nin müziği ile oynamış, temsile maestro Nava yönetiminde 35 kişilik orkestra ile, E. Manas yönetiminde 20 kişilik amatör koro katılmıştır. Padişah, Coquelin'e ikinci sınıf Mecidiye nişanı ile, öteki oyunculara nişanlar, armağanlar vermiştir. Aynı yıl yani 1903 yılının aralığında, küçük Coquelin gelmiş, Molière'in **Hastalık Hastası** ile Edmond Rostand'nın **Les Romanesques**'ini oynamış, buradan Atina'ya gitmiştir. 1905 yılının nisanında Jean Coquelin, amcası küçük Coquelin ile gelmiş, Tepebaşı Tiyatrosu'nda Dumas, Capus, Courteline, Mirbeau, Theodore de Banville, Meilhac - Halevy, E. Rostand, Molière'den eserler sunmuşlardır. 1910 yılının mart ayında Jean Coquelin İstanbul'a gelmiş, Varyete Tiyatrosu'nda, başka oyunlar yanında Edmond Rostand'nın **Cyrano de Bergerac** ile **Chantecler** adlı oyunlarını oynamıştır. Bir İngilizce kitapta Coquelin'in (hangisi olduğu belirtilmemiş) padişah önünde temsil verdiğini, fakat sansürün en iyi oyunlarının temsiline engel olmasına öfkelenerek padişaha karşı onun zalimliğini anlatan dramatik bir şiir okuduğu ve temsilden sonra hemen İstanbul'dan gittiği yazılmaktadır. Coquelin adı Türkiye'de geniş ölçüde yankı yapmış, gazetelerde onların resimleri, karikatürleri çıkmış, tulûat sanatçısı Abdürrezzak'a da Türk Coqelin'i adı takılmıştır.

SARAH BERNARDT İSTANBUL'DA

İstanbul'a sık gelmiş ve derin bir iz bırakmış ünlü bir Fransız oyuncusu da Sarah Bernardt (1845 - 1923) tır. Sarah Bernardt İstanbul'a ilk defa 1881'de kocası ile gelmiştir. Bundan sonra 1888 yılının aralık ayında gelmiş ve Yeni Fransız Tiyatrosu'nda **La Dame Aux Camélias, Fedora, Tosca, Frou Frou, Adrienne Lecouvreur** ve **Maitre de Gorges**'u oynamıştır. Sonuncu temsili 700 kişi seyretmiş, temsilin sonunda Cercle d'Orient üyeleri, sanatçıya lir biçiminde bir buket sunmuşlar ve halk sanatçıyı altı defa sahneye çağırmıştır. Bir defasında da halk Sarah Bernardt'ın arabasına saldırmış, arabacı da bir kötülük yapacaklarını sanarak halkı kamçılamıştır. Bu olay büyümüş, basında da çok dedikodu olmuştur.

Sarah Bernardt'ın bundan sonraki gelişi 1893 yılının nisan ayındadır. Bu defa temsillerini Verdi Tiyatrosu'nda vermiş, **Tosca, Fedora, Adrienne Lecouvreur, Francillon** ve **Froufrou**'yu sunmuştur. Sarah Bernardt 1904 yılında da gelmiş, aralık ayında Tepebaşı Tiyatrosu'nda temsillerini vermiş, bu gelişinde **La Dame aux Camélias, Froufrou** ve **Sapho**'yu oynamıştır. Kendisiyle birlikte oynayan baş erkek oyuncu Pierre Magnier idi. Odeon Tiyatrosu'nda Veroni adında bir Yunanlı kadın oyuncu, Sarah Bernardt'a özenip, onun bütün oyunlarını oynamıştır. 1908 yılı kasım ayında gene gelen Sarah Bernardt, temsillerini gene Tepebaşı Tiyatrosu'nda vermiş, **La Dame aux Camélias** (bu oyunda Armand Duval rolünü Jean Angelo oynamıştır), **Büyücü Kadın, Soytarılar, Tosca** ve **Adrienne Lecouvreur**'ü oynamış,

Meşhur zenci tiyatro oyuncusu Ira Aldridge.

tenkitçiler onu **La Dame aux Camélias**'da daha olgun bulmuşlardır.

İtalya'nın en önemli oyuncularından Ernesto Rissi (1827 - 1896) İstanbul'a 12 mart 1889'da gelmiştir. Bu büyük sanatçının hatıraları yayınlandığı için İstanbul'da ve Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda Abdülhamid'e verdiği temsiller üzerine geniş bilgimiz vardır. Rossi, padişaha **Othello** ile **Venedik Taciri**'ni oynamış, padişah bundan çok hoşnut kalmış, Rossi'ye ve arkadaşlarına nişanlar dağıtmıştır. Rossi ayrıca iki prensesin düğünü vesilesiyle halka parasız temsiller vermiştir. Hatıralarında Rossi, padişahın saray tiyatrosunu uzun boylu anlatıyor. Saray dışında, Rossi, temsillerini Tepebaşı Tiyatrosu'nda veriyordu.

COMEDİE FRANÇAİSE ARTİSTLERİ

1894 ve 1896 yıllarında İstanbul'a, Comédie Française sanatçılarından iki kişi geldi. Bunlardan Fréderic Febvre, temsillerini 1894 yılının ocak ayında Tepebaşı Tiyatrosu'nda verdi. 1896 yılında da Mlle Reichenberg gelerek, o da Molière, Pailleron, Jules Lemaitre'den oyunlar sundu.

İstanbul seyircisi üzerine en derin iz bırakmış sanatçılardan biri de Mounet-Sully (1841 - 1916) olmuştur. 1899 yılının ekim ayında gelip Odeon Tiyatrosu'nda temsiller veren Mounet-Sully'nin yanında Philippe Garnier, Laure Fleure gibi kalburüstü sanatçılar vardı. Mounet Sully, **Ruy Blas, Othello, Kral Oidipus** gibi oyunları oynadı. Mounet - Sully ile ilgili olarak bir yıl önceye, yani 1898 yılına dönelim. Alman sahnelerinin Mounet - Sully'si diye bilinen ünlü tragedya sanatçısı Adalbert Matkowsky (1877-1909) kasım ayında İstanbul'a gelip gene Odeon'da çeşitli oyunlar arasında Othello'yu oynamıştır. Sanatçı ayrıca Aydın deprem felâketzedeleri yararına temsil veriyor ve Alman okulundan 6 öğrenci, sanatçıya sahnede bir çelenk sunuyorlar. Kendisi Othello'yu ilk defa Hamburg'ta 1886'da oynamıştır. Bu temsil, Tavulari adındaki bir Yunan sanatçısını öyle etkiliyor ki o da kendisini Yunan Mounet - Sully'si diye duyurup Othello'yu oynuyor.

Gene Comédie Française'in ünlü oyuncularından Réjane (= Gabrielle Charlotte Réju) (1857-1920) birçok defa İstanbul'a gelmiş, daha çok Tepebaşı Tiyatrosu'nda oynamış, 1910'daki gelişinde de Varyete Tiyatrosu'nda oynamıştır.

İtalyan tiyatro sanatçısı Ermete Novelli (1851-1919) İstanbul'a üç defa gelmiştir. İlk gelişi 1903 yılının nisan ayında olmuştur. **Kean, Othello** ve **Venedik Taciri**'ni oynamış, kendisine armağanlar verilmiştir. Novelli, ertesi yıl ocak ayında gelerek temsiller vermiş, ayrıca Yıldız Sarayı tiyatrosunun oyuncularıyle birlikte Union Française salonunda oynamış, buradan Almanya'ya gitmiştir.

Novelli 1905'te de Tepebaşı Tiyatrosu'nda bir, iki temsil vermiş, Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda da temsiller vermiştir.

Darülbedâyî-i Osmanî'nin (bugünkü adı ile Şehir Tiyatrosu) kurucusu André Antoine da İstanbul'a üç defa gelmiştir (3). Bu gelişlerinin ilk ikisinde oyuncu olarak temsiller vermiş, 1914'te ise Belediye Başkanı Cemil Paşa'nın daveti üzerine gelmiştir. İlk ve ikinci gelişleri ise 1894 ve 1897 yılında olmuş, 1894'te Tepebaşı, 1897'de Odeon Tiyatrosu'nda oynamıştır.

---

(3) Bu konuda daha çok bilgi için bkz. André Antoine. Chez les Turcs, *Ankara, 1965. (Yayımlayan ve Önsöz: Metin And).*

XIX. Yusuf Hazretleri

Yazan: Celâl Nuri İLERİ

VAPURUN kamarasında, gece yarısına doğru, Doktor F. F. ile görüşüyordum. Mübahaselerimiz pek tatlı idi. Meselâ şu mevzu üzerinde hayli söz söyledik: «Bir nimete mazhar olmak mı, yoksa mazhar olduğunu zan ve hayal etmek mi insanı bahtiyar eder?»

Hikâye yazıyoruz. Onun için bu felsefî mevzuu burada uzatacak değilim. Yalnız şunu söyleyeyim ki, ben aksi fikirdeydim. Doktor ise öyle değil. Ha, unuttum, doktor dediğim F. F., Almanya'nın kuvvetli tımarhanecilerinden biridir. Neticede bana:

— Öyle ise, lütfen, ayın birinci günü bizim kasabaya gelir misin? Gelirsen, fikrimi maddî delillerle ispat edeceğim. Yemeklerde bana misafirsin, dedi. Kabul ettim.

Ay başı, doktorun bulunduğu kasabaya gittim. F. F. hastaneye bitişik bir evde oturuyor. Kapıyı vurdum. Doktor çıktı.

—Haydin! dedi ve birlikte müstakil bir pavyona gittik.

— Burada zengin bir hasta oturuyor... On iki seneden beri, dedi. Doktor önlüğünü giydi. Bana da bir önlük giydirdi. Muvakkaten, kendisinin muavini oluyordum.

Bir rahibe (hemşire) önümüze geçti. Hastanın bulunduğu odaya girdik. Doktor beni, asistanı olarak takdim etti. Hasta yeşil renkte, yaldızlı, sırmalı bir üniforma giyinmişti. Tahtadan bir kılıcı vardı. Ceketi, hatta pantolonu nişanlarla doluydu. Beni görür görmez ayağa kalktı:

«Ben, dedi, Avrupa Birleşik Devletleri İmparatoru on dokuzuncu Haşmetlû Yusuf Hazretleri'yim. Bütün Rusyalar'ın çarı ve Ortodoks mezhebinin reisi, Osmanlılar'ın sultanı ve Müslümanlar'ın halifesi, bütün Katolikler'in mukaddes ve mübarek papası, Büyük Britanya ve İrlanda'nın kralıyım. Ufak tefek krallıklarımdan bahse hiç hacet yok. Hindistan'ın Kayseri'yim. Seni huzuruma kabul etmekle, sana büyük bir şeref veriyorum. Sonra, «gel» diye haykırdı. İçeriye uşağı girdi:

— Bu adama ekselanslık rütbesini veriyorum. Divana haber ver, hemen fermanı tanzim etsinler. Bir de «İsa - Musa - Muhammed» nişanının büyük kordonunu getir; göğsüne tak.

Üç dakika sonra, yaldızlı kartondan kocaman bir (İsa - Musa - Muhammed) nişanını göğsüme astılar. Hükümdar hazretleri ayağa kalktı. Doktor F. F. ile ben de kendisini taklit ettik.

Orta masanın üzerinde büyük bir harita duruyordu. Haritanın üzerinde beş renkli bayraklar iğnelenmişti.

— Muharebe, muzafferane devam ediyor, dedi. Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya imparatorlarına hep birden harp ilân ettim. Elbette gazetelerde görüyor ve zaferlerimden memnun oluyorsunuz.

Dört padişaha karşı geliyorum. Maksatlarım büyüktür: Bir küre-i arz, bir imparator, bir devlet...

XIX. Yusuf Hazretleri, bize bir, iki saat zaferlerinden, içtimaî, siyasî, malî, iktisadî muvaffakıyetlerinden bahsetti. Doğrusunu söyleyeyim: Lâflarının yüzde doksanı mânalı idi.

Besbelli bu zat hastalanmandan evvel iyi bir tahsil görmüş. Askerî, hukukî ıstılahları yerinde kullanıyordu.

Anibal, İskender, Jül Sezar ile, kendi arasında mukayeseler yaptı. Gördüm ki tarihi gayet iyi biliyor. Fazla olarak sapıtmıyor da.

Eğer, cihan padişahlığı deliliğini hazfedecek olursanız, öteki sözleri mâkul ve enteresan.

Doktordan bir sigara istedi. Doktor şiddetle mani oldu. Sonra bana başvurdu. Aynı cevap. Bunun üzerine, hasta darıldı. Saçma - sapan sözlere girişti. Arada, şu doğru sözleri de sarfetti:

— Doktor (bana hitaben)! Hakikatte burası bir deliler hastanesidir. Ben de kaçık ve çılgınım. Saatlerden beri size, padişahlığımdan, muharebelerimden bahsettim. Söylemeye hacet görmem ki, ben bir zavallı deliyim, imparator değilim. Aklım, muvazenem yerindedir. Yani şu zaman esnasında sizin gibi, doktor gibi akıllıyım. Aklım yerine geldiği vakit me'yus, bedbin ve son derece ciddî oluyorum. Başıma kan çıkıyor. Çıldırdığımda ise, kendimi bütün Avrupa'nın imparatoru sanmaktayım. Hem işin tuhafı şu ki, bu imparatorluk, zaferler, muvaffakıyetler senelerden beri devam etmekte.

Akıllıklıktan hiç bir fayda görmedim. Müsaade buyurun da haydi gene biraz delireyim. Bana ancak delilikten kâr var...

UYGUR TÜRKLERİ'NDE KADIN

Yazan: M. Şakir Ülkütaşır

UYGURLAR, ferdî ve içtimaî hayat itibariyle yüksek bir medeniyet seviyesine çıkan bir Türk zümresidir. Göktürk Hakanlığı yıkıldıktan sonra, Türk istiklâli, Uygur devleti tarafından muhafaza edildi. Türk kültürü de onlar tarafından yükseltildi. Yâni, Göktürkler'den sonra Orta Asya'da Türk hakimiyetini devam ettiren Uygur Türkleri olmuştur. Asya Hunları'nın ahfadı sayılan Uygurlar, VI. asırda Kurla, Turfan ve Kumul nehirleri havzasında oturuyorlardı. VIII. asır başlarında çok kuvvetlenmişlerdi.

Uygur ülkesi: Kuzeyden Çin'in Kansu eyâleti ve Gobi Çölü, güneyden Tibet, Kuenlun Dağı, batıdan Pamir Yaylası, doğudan Çungarya ve Güney Altay Dağları ile sınırlanmıştı. Başlıca şehirleri: Turfan, Hoçu (şimdi Karahoçu), Kumul, Karaşar (Karaşehir) ve Küçe idi. Buralarda hakikaten azametli Uygur müesseseleri yükselmekteydi.

İLK MATBAA

Başkentleri olan Hoçu şehri, mâbetlerden, manastırlardan, büyük makberelerden mürekkep sırf dinî ve mukaddes bir şehirdi. Burada ve öteki büyük şehirlerde de hayret verici bir medeniyet vardı. Batılı bir yazar «blok usulü baskının, Batı'ya yayılmasında en büyük rol Uygurlar'ındır. En eski müteharrik matbaa tipi Uygur Türkleri'ndedir» diyor.

Hoçu, Turfan gibi şehirlerde Avrupalı ilim heyetleri tarafından yapılan kazılarda, bu eski Türk medeniyetinin yüksek varlığını gösteren birçok yazma kitaplar, türlü sanat eserleri; heykeller, minyatürler, çiniler, kumaş parçaları bulunmuştur. Mâbet duvarlarındaki sanat eserlerinin, fresklerin bir kısmı bugün Berlin, Paris, Londra gibi Avrupa müzelerindedir.

Uygur Türkleri, ilk önce Budist idi. VIII. asır ortalarında ise Maniheizm'i kabul ettiler. Bir kısmı da Hıristiyan oldu. Aralarında, Şamanistler de vardı. Fakat, medeniyet itibarıyle en yüksek devirleri Maniheist olmalarından sonra başlamıştır. Uygurlar'ın mühim bir kısmı sonradan Müslüman olmuşlar; İslâm'ın birçok dinî âdet ve geleneklerini almışlardır.

KADININ YERİ

Uygur medeniyet kültürünün kemal çağı olan VIII. asrın sonlarında bütün Orta Asya bunların hakimiyeti altında bulunuyor; Uygurlar pek ileri ve medenî bir camia teşkil ediyordu. IX. asrın ortalarında, Uygurlar'ın şevket ve kudreti Kırgızlar'ın hücumıyle mahvoldu. 843'te Hoçu tahrip edildi. Sonraları bu şehir yeniden kurularak Uygur devleti XII. asrın sonuna kadar az çok istiklâlini muhafaza edebildi. Fakat Cengiz istilâsından sonra (1213) büyük Moğol İmparatorluğu içine karışıp gitti.

Bu kadar parlak bir medeniyet seviyesine çıkmış olan Uygur cemiyetindeki kadının mevkii de pek yüksekti. 981'de, Uygur Hükümdarı Arslan Han'a gelen bir Çin elçisi, Beşbalık'taki saray hayatını ve teşrifatını, musikinin Uygur camiasındaki büyük rolünü parlak ifadelerle anlatır. Eski Uygur ülkesine ait olup, bugün Avrupa müzelerinde bulunan sanat eserleri ve duvar resimleri (freskler) de bizim için Uygurlar'da kadın hayatını, zarafet ve giyiniş tarzlarını gösteren çok kıymetli birer vesika mahiyetindedir.

Uygurlar, Çin, Hint ve İran gibi bir takım yabancı medeniyetlerle temas etmiş olduklarından, kadın sosyetesinde bu üç

büyük Şark medeniyetinin türlü unsurlarını görmek mümkündür. Uygur medenî camiasında kadının pek üstün bir yeri vardı. Kadına hürmet, en başta gelen bir muaşeret kaidesiydi. Kadın, erkek kadar haklara sahipti.

Uygurlar'da Katun, Hatun, İşi, Konçuy (Çince'den geçmedir): Kraliçe, prenses, asil hanım demekti. Ebçi ve Evçi kelimeleri de alelumum kadın hakkında kullanılırdı. Aristokrat tabaka arasında «künteki» denilen harem daireleri, harem hayatı vardı. Bu dairelerde kün, karabaş veya kırkın da denilen câriyeler hizmet görürlerdi. Batılı bir müverrih de bu noktaya kısaca temas ederek: «Uygurlar'da zevkle tanzim olunmuş harem daireleri, ev mobilyaları, süslü kadın odaları vardı. Her kadın çiçek meraklısı idi. Odalarını türlü çiçeklerle süslerdi» diyor.

KADININ ZARAFETİ

Uygur kadınları arasında musiki, dikiş ve nakışın büyük mikyasta inkişafı görülür. Bunlar «ney» ve «kitar» çalarlardı. Uygur kadınları süse pek düşkündü; tuvaletlerine itina ederlerdi. Düzgün, allık sürünürler, lavanta ile yüz ve bedenlerini silerlerdi. Zarif, işvekâr tavırları; sarışın, mavi gözlü simaları ile eski Türk medenî hayatının yüksek, kibar geleneğini nazarlarımızda canlandırmaktadır. Bilhassa hükümdar sülâlesine, kibar sınıfa mensup kadınlar çok ihtişamlı, zarif, giyinirdi. Uygur kadınlarında görülen zarafet, itinalı giyiniş, tuvalet, bugün bile imrenilecek kadar güzeldi. Kadınlar, pamuk, keten ve bilhassa ipekten yapılmış elbiseler; müzeyyen ve sırmalı kostümler, kürkler giyerlerdi.

Kadın elbiseleri biçki ve dikiş itibarıyle gayet ince ve zarifti. Bunlar sırmalı, dar, beller sıkı korseli, elbise kollarının ağzı (yeni) çanvârî açık, yahut ortaları kabartılmış ve çıkık, yahut da kollara yapışmış vaziyette idi. Bazen korsajların etekleri yırtmaçlı, püsküllü olup, aralarına çıngıraklar takılırdı. Elbise etekleri, çok defa yerde sürüklenecek derecede uzun ve bol idi. İçten, uzun ve biraz sarkık gömlek, onun altına da bazen «çerkek» denilen kenarları sulu, zarif bir eteklik de giyerlerdi.

Hulâsa, Uygur kadınları, Avrupa'da olduğu gibi, dar korseler, dekolte elbiseler giyerlerdi. Umumiyetle «tonangu ve urbak» adı verilen bu elbiseler, pamuk, keten ve bilhassa ipekli kumaşlardan yapılırdı. Üzerleri bazen sırma ile de işlenirdi. Sâde, düz kumaşlara «sıdam» denirdi. Uygurlar, dokumacılık sanatında da çok ileriydi.

UYGUR KADININDA MANİKÜR

Uygur kadınları, ipekli başörtüsü bağlardı. Zengin aile kadınlarının başlarında incilerle süslü, eski zadegân taçları gibi, didim (Yunanca'dan geçmedir) adı verilen taçlar, başlıklar vardı. Kulaklarına kıymetli madenlerden yapılmış zarif küpeler, boyunlarına gerdanlık takarlardı. Kadınlar şemsiye kullanır; tırnaklarına manikür yapardı. Kadınlar çok defa ellerinde mücevherattan tesbihler taşırdı. Bellerine, «bilbağı» denilen kumaş bir kuşak veya savat işlemeli madenî bir kemer bağlarlardı. Her kadın, «ulatu» denilen bir burun mendili taşırdı. Bugünün modası gibi, kadınların saçları ekseriyetle kesikti. Kadınlar, etük (edik) denilen zarif ayakkabı ve «uçuk» denilen çorap giyerdi.

Doğu Türkistan'da, Uygur ülkesinde mühim tetkikler yapmış olan tanınmış Alman âlimi A. Von Le Coq «Auf Hellas Spurenin Osttürkistan, 1926 Leipzig» (Doğu Türkistan'da Elenizm İzleri) adındaki eserinde Uygur medeniyetinin bahsimizle ilgili kısımları hakkında şu bilgileri veriyor:

«Uygur kültürünün kemal çağında (yuvarlak rakamla 800 yıllarında) Buda rahipleri (misyonerleri) Doğu Türkistan'da yalçın kayalar üzerinde veya etrafı bir kurganla çevrili düzlüklerde yaptıkları mabetlerin duvarlarını, çok defa tavan, hattâ zeminini renkli tablolar süslerdi. Medhalin karşısına gelen ve Müslüman camisinin aşağı yukarı mihrabını teşkil eden yere, Buda'nın heykeli konurdu. Mâbedi yaptıran hayır (vakıf) sahibi, medhalin iç iki tarafında, bazen heykelin iki tarafından geçerek arkada birleşen koridorların duvarlarına, karısı ile birlikte resmini yaptırırdı. Buda'nın karşısına veya yanına tesadüf eden bu resimlerle vakıf sahiplerini şefaatten mahrum etmemesi hatırlatılma kistenirdi».

«Vakıf sahiplerinin bu tasvirleri çok dikkate şayandır: uzun, sırmalı veya nakışlı elbiseleri, üç köşeli yakaları ile, vücudunun sıkletini ayak uçlarına doğru meylettiren duruşlarıyle erkekler tam bir şövalye tavrı arzederler. Kemerlerinin bir yanında kabzası top başlı düz bir kılıç vardır. Saçlar muayyen bir şekilde kesilmiş ve ortadan ayrılarak taranmıştır.

Şövalyelerin yanında **hanımlar** bulunur: Bunlar, dar korsajları, fazla açık göğüsleri, kloşlu kolları, korsajın, köşeli bordürlü etekleriyle arka eteği yere sürünen elbisenin teşkil ettiği câzip kıyafetleri, omuzları az geriye çekik, vücudu öne doğru hafif meyilli zarif tavırlarıyle, Rönesans devri resimlerini andırır.»

Türkülerle Girit Savaşı

Derleyen : Cevdet Duman

300 YIL boyunca Türk akınlarına hedef olan Girit, 1669'da fethedildi. Adaya ilk akını 1341'de Aydınoğlu Gazi Umur Bey yapmıştı. O tarihten sonra yapılan akınların ardı arkası kesilmedi. Ancak, Girit'in fethine karar verilmesi XVII. yüzyılın ortalarına raslar. Çeşitli siyasî sebepler sonunda verilen karar üzerine donanmay-ı hümâyûn 30 nisan 1645'te Girit'e hareket etti. Serdar, Yusuf Paşa idi.

Haziranda Rumeli Beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa'nın komutasındaki kuvvetler Hanya'yı muhasara etti. 53 gün süren şiddetli savaşlar sonunda kale düşürüldü (22 ağustos 1645). Donanmay-ı hümâyûn, bir ay sonra, Yusuf Paşa ile birlikte Girit'ten ayrıldı. Hasan Paşa, Hanya muhafızlığında bırakıldı. Ertesi yıl ise Deli Hüseyin Paşa, Hanya muhafızlığına getirildi, birkaç ay sonra da Girit serdarlığına tayin edildi.

Gazi Deli Hüseyin Paşa, artık, altında Kaytas adlı atı, devamlı bir savaş hayatı yaşamaya başlamıştı. Kasımda Resmo'yu fethetti, 7 temmuz 1647'de de Kandiye'yi kuşattı.

... Sonra, aradan 22 yıl geçti.

Çeşitli iç ve dış sebepler yüzünden Girit'in kalbi demek olan Kandiye yıllar yılı fethedilemedi. Adanın kesin olarak fethi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya nasip oldu ve 27 eylül 1669'da fethedildi.

«Bu suretle 24 yıl, 4 ay, 16 gün süren Türk - Venedik Savaşı bitti. Kandiye'nin ilk muhasarası üzerinden 22 yıl, 1 ay, 29 gün geçmişti. Fâzıl Ahmed Paşa'nın ilk Kandiye muhasarası üzerinden de 2 yıl, 3 ay, 20 gün geçmiş olup, bu müddet içinde Türkler 30.000'e yakın şehid vermişler, 730 000 kantar barut harcayıp, 3 500 lâğım patlatmışlardı. Aynı 2 yıl, 4 ay içinde Venedikliler 20.088 ölü vermişler, 80 huruç hareketi yapmışlar, 69 Türk taarruzunu püskürtmüş, 1 639 lâğım patlatmışlardı. Adanın fethinin tamamlanması şerefi Köprülü-zâde'ye aittir. Onun yıkılmaz azmi olmasaydı, Kandiye fethedilemezdi. Çünkü denizaşırı bir savaştı ve Venedik savunması, Türkler'in taarruzundan çok daha kolaydı. Aynı mahiyette olan 1798 Mısır seferinde, Napoléon Bonaparte gibi bir asker mağlûp çıkmıştır. Denebilir ki, Türkler hiç bir toprak parçasının fethi için bu kadar uzun müddet uğraşmamış, bu derece zayiat vermemişlerdir. Çeyrek asır içinde Girit'te 130 000 Türk'ün öldüğü rivayet edilmektedir» (T. Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi** cilt: IX, sayfa: 198).

Bu şiddetli savaşlar, uzayıp giden, muhasaralar, dökülen kanlar, mücahitlerin memleket hasreti, edebiyatta da dile gelmiş, Girit savaşlarıyle ilgili birçok şiir yazılmıştır. Bu sayfalarda, savaşlara yaşamış şairlerin yazdığı şiirlerle safha safha Girit savaşlarını takip edeceksiniz. Artık donanma Girit'tedir.

Serdâr Yusuf Paşa, Girit'e gitmiş, Hanya kısa zamanda fethedilmiştir.

TÜRKÜ

Pâdişahım olsun kılıcın keskin!
Görmedim cihanda vezirin dengin.
İşit hunkârım sen, Hoşova cengin:
«Mevlâm selâmet ver», der Yusuf Paşa.

Gazâya ferman eyledi Zıllullah
Cümle hâzır oldu fîsebîlullâh.
Âlimler çağrışır nasrunminallah
«Urun gâzilerim!» Der Yusuf Paşa.

On iç ağası uğradılar birden,
Din uğruna geçip cân ile serden,
Yusuf Paşa erdi tebdil geriden:
«Urun şehbazlarım!» Der Yusuf Paşa.

.....

Asker kullarım atar tüfengi,
Görmedi cihanda kimse bu cengi,
Gâziler takındı çifte çelengi.
«Bize mubârek olsun!» Der Yusuf Paşa.

.....

Bozuldu küffârın tedbiri şaştı,
Doksan bin küffâr da kılıçtan geçti
Çoğu esir olup vâfiri kaçtı
«Urun Aslanlarım!» Der Yusuf Paşa.

Gelmedi cihana vezirden râ'nâ,
Nur içinde yatsın doğuran ana.
Zapt olundu toplar hayli cephane.
«Müjdeler pâdişahım!» der Yusuf Paşa.

TÜRKİ-İ GİRİT

Girit defterleri irsâl olundu.
Hâk-i izzetinde bil padişahım.
Cümle adüvlerin bağrı delindi,
Sen gül gibi açıl, hey padişahım.

Top tüfek sesinden, inledi dağlar.
Yanar ateşlerden açılır bağlar.
Venedik kralı ah edüp ağlar;
Akar gözlerinden sel padişahım.

Gaziler kılıcın alur destine,
Cümlesin muradı küffâr kasdine.
Elli beş günde Girit üstüne,
Ser verüp ser aldı kul padişahım.

.....

Garip Âşık bunu böyle der idi.
Kalmayup düşmanın bağrı eridi.
Bin elli beşinde aldık Girid'i,
Gayet mubarektir, hal padişahım!

- Âşık -

●

Girit savaşları, muhafız Küçük Hasan Paşa'nın İstanbul'a alınıp, yerine Gazi Hüseyin Paşa'nın tâyini ile hızlandı.

Hüseyin Paşa, mütemadi savaşlarla, işgal sahasını genişlettikçe, düşmanın maneviyatı bozuluyor, buna mukabil Türk askerinin maneviyatı yükseliyordu.

Bu devrede yazılan türkülerde bu manevî üstünlük açıkca görülmektedir:

1645'te fethedilen Hanya'da, Sultan Hamid'in bir cülûs yıldönümü münasebetiyle yapılan tören.

Sultan İbrahim, Girit Savaşları sırasında tahttan indirilmişti.

TÜRKÜ

Siyah Kaytas'ının Hüseyin Paşa
Üstüne binince, ter uçup gider,
Kahraman altındaki, Mürg-i Anka
Sanki Kaf üstünden, yer açup gider.

.....

Mertliğiyle beğenmez, Rüstem-i Zâl'i.
Dizgin düşürünce ol kadr-i âli,
Yere dökülmede karpuz misâli
Kılıcı önünde ser uçup gider.

.....

- Memioğlu -

TÜRKÜ

Şatır Muslu aydür baş yoldaşlarım
Ölür olduk dostlar elveda sizi.
Rahîm hakka kaldı bunca işlerim
Ölür olduk dostlarım elveda sizi.

Harab etti bizi barut ateşi.
Gözlerimden akar hasretlik yaşı.
Meydanda dövüşüp vermedik başı
Ölür olduk dostlar elveda sizi.

Seyyahi gâzi olup cenge varanlar,
Acıdı ağladı zahmın görenler,
Ahret hakkın helâl eylen yârenler
Ölür olduk dostlar elveda sizi.

- Seyyahî -

Hüseyin Paşa Girit'e erzak ve cephane taşımağa memur edilen donanmanın beceriksizliğine rağmen, Kandiye'yi almak kararındaydı. İstanbul'dan yardım istemekle beraber derhal faaliyete girişip Kandiye civarını tamamen düşmandan temizledi.

Yardım gelince, taarruza geçmek maksadıyle, kışı dahi, Kandiye etrafında ordugâhta geçirdi.

Ordunun gözü yollarda, İstanbul'dan gelecek yardımı beklemekte idi. Fakat, aylar geçiyor, beklediğine nail olamıyordu. Asker ye'se düşüyor, Venedikliler de

cesarete kapılarak sık sık kaleden huruç hareketleri yapıyorlardı.

Nihayet erzak da bitmiş, askerler, etraftaki bitkilerle karın doyurmaya başlamışlardı. Venedikliler, donanmanın mağlûp olduğu ve adaya gelemiyeceği gibi yalan haberler çıkararak maneviyatı büsbütün sarsıyorlardı.

Girit savaşlarının bu safhasında halk şairleri türkülerinde acı acı feryad ediyorlar. Bu türkülerde kahramanlık, acz, fedakârlık, sıla hasreti ne güzel ifade edilmektedir:

TÜRKÜ

Ya İlâhî donanmayı sal bize,
İki gözlerimiz yollarda kaldı.
Bizim ahvâlimiz malûmdur size:
Asâkir-i İslâm girdapta kaldı.

.....

Kalbimizde îman hakk-ı dîn iken,
Gazilerüz ellerümüz kan iken,
Sultanım sen Rabb'el - âlemin iken,
Şimdi hacetimüz kullarda kaldı.

Herkes mekânlı mekâna eriştür,
Hasretleri birbirine görüştür.
Essin bâd-ı sabâ birazcık koştur
Ümid, ümidimiz yollarda kaldı.

Seyyahî'nin artar matemi, zârı.
İlâhi, sen yarattın kamû nâsı.
Çatladı eğninden gitti libâsı,
Ten kafesinde salt bir cânı kaldı.

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Alçakta, yüksekte yatan erenler:
Kandiye fethine imdad isterüz.
Beytullah'a varup yüzler sürenler:
Kandiye fethine imdad isterüz.

.....

Seyyahî'nin daim Hakk'a niyazı.
Kal'ada kılsın beş vakit namazı.
Mevlâ hünkârım Sultan Seyid Gâzi
Kandiye fethine imdad isterüz.

- Seyyahî -

●

İbşir Paşa'nın Hüseyin Paşa'yı tebrik eden bir mektupla hediyeler göndermiş olduğu şu türküden anlaşılmaktadır:

İbşir Paşa, merd gazi serdara
Gönderüp iki at süvar ol deyu.
Sultan Murad yâdigârı Haydar'a,
«Gayret kılıcın düşmana çal» deyu.

.....

Sıdk-ı ihlâs sevip anarız seni.
Kanı, bir sen gibi merd gâzi kanı
Bin küheylâna vur ceng-i sultânî!
Kâfirlerin alayların bul deyu.

Seyyahî zikr eder gani hüdayı,
Fethet Kandiya'yı andan Suda'yı
Bu kadar bekledin kanlı adayı,
Dîdar görüşelim paşam gel deyu.

- Seyyahî -

●

Hüseyin Paşa, her türlü yardımdan mahrum adada çarpışıp dururken, donanmanın beceriksizliğinden başka, başta olanların da idaresizliği, devleti mütemadiyen sarsıp duruyordu. Menfaatlerin çarpışması sonunda Sultan İbrahim hal' edilmiş, boğdurulmuş ve oğlu IV üncü Mehmed tahta oturtulup hükümet idaresini annesi eline almıştı.

Sultan İbrahim'in öldürüldüğü haberini Girit'teki asker duyunca, teessürlerini ve sonra da yeni padişaha bîat ettiklerini belirten türküler söylediler.

TÜRKÜ

Sultan İbrahim der, ey felek sana
Gelenler yanuben tütsün ağlasın.
İlâhî zulm edüp kıyanlar bana
Dünyadan nâmurad gitsin ağlasın.

Başıma kasdetti yiyenler nânım,
Hudâ zalimlere komasın kanım.
Oğlum, genç aslanım, Mehemmed Han'ım:
«Kanı benim atam?» Desin ağlasın.

Fermanım yürürken bahr ile berde,
Devletimiz yâr kılmadı bu serde.
Hâs-ü hareminde olan perverde,
Derd üstüne derdler katsın ağlasın.

Elveda olsun benim geçen çağlarım.
Genç yaşımda, az ömrüme ağlarım.
Girid serhaddinde paşalarım beğlerim,
Yas ile matemler kılsın ağlasın.

Der Seyyahî, aklın başına diren.
Böyle zulm edenin, âhiri viran.
Hünkârın, nice ihsanın gören
Eğninden libâsın, satsın ağlasın.

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Uğrunda sultanımız Mehemmed Han'ın
Can ile serimiz fedâ eyleriz
Yerine getürüp de hakk-ı nânı
Gülbankini çekip sadâ eyleriz.

Yol ile erkân güdelim deyu ,
Muhibbin olan bendenim deyu,
Gaziler ile cenge gidelim deyu,
Haberleşüp, bir bir nidâ eyleriz.

Kârımız daim adû ile nizâda
Olmuşuz pezîr-i gamdan azâde
Daim cenk eyleyüp ulu gazâda
Beş vakit namazımız edâ eyleriz.

.....

Seyyahî gezelden ber ile bahri
Kâh mamur kâh viran vücudüm şehri
Gurbetlik illerde emilen kahrı
Şeker, bal yerine gıdâ eyleriz.

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Be gâzîler! Merd Hüseyin Paşa'nın
Medhini söyleyen diller şâd olsun.
Kademin yüz üzre getiren ânın,
Gubâr olup tozan yollar şâd olsun.

Âl-i Osman'ın yırtıcı bâzıdır.
Cümle vezirlerin serefrâzıdır.
Seyid Battal gibi gerçek gâzîdir,
Sere sokunduğu teller şâd olsun.

Bir erdir kalbi pâk vücudu ârî,
Frenk kralına kıldırdı zârî.
Marko'yu atından kahramanvârî
Bir muşt ile yıkan kollar şâd olsun.

- Memioğlu -

TÜRKÜ

Ritomnik cengi anılır çok zaman.
Böyle bir cenk daha görülmemiştir.
Bu sene Girit'te kırılan düşman,
Revan'da, Bağdad'da kırılmamıştır.

Gâzilerle biz kuşattık hisarı.
Ardın aldık muhkem kırdık küffârı
Nazar etti bize cenab-ı bârî
Böyle bir kal'aya girilmemiştir.

Heybet aldı bu savaşı görenler.
Din-i İslâm uğruna ser verenler,
Yalın kılıç çaldı pala erenler,
Mertlerimiz dahi yorulmamıştır.

Kerbelâdır bunda kesildi çok baş,
Düşman gözünden aktı kanlı yaş.
Kul Muslu aydür böyle bir savaş,
Tâ Hazret'ten berî görülmemiştir.

Kul Muslu

Aşk Şiirleri

Yıllar yılı Girit'te yaşayan halk şairleri, türlü dertleri dile getirirler de, aşktan yana şiir yazmazlar mı? Girit savaşları sırasında yazılan türkülerin önemli bir kısmı da aşk üzerine. İşte bu şiirlerden bazı örnekler:

TÜRKÜ

Bâd-ı sabâ, bir sualim var sana:
Benim elâ gözlü yârim gördün mü?
Seversen Hudâ'yı haber ver bana:
Benim elâ gözlü yârim gördün mü?

Bencileyin intizarlık çeker mi?
Gözlerinden hasret yaşı döker mi?
Çıkıp uğrun uğrun yola bakar mı?
Benim elâ gözlü yârim gördün mü?

.....

Seyyahî, bu hasret kalır mı böyle?
Mevlâyı seversen doğrusun söyle:
Haber ver, gurbette gönlüm şâd eyle:
Benim elâ gözlü yârim gördün mü?

- Seyyahî -

TÜRKÜ

Deli gönül, mahzun olup gam yeme;
Bu ağlamanın gülmesi vardır.
Adûya intikam kalır mı sanma,
Herkes etticeğin bulması vardır.

.....

Bu eski meseldir, söylenir ezel:
Dilber akça ister dinlemez mesel.
Bir zenginçe âşık bulunca güzel,
Züğürdü gurbete salması vardır.

TÜRKÜ

Selâmet bulurdu âlemde tenim,
Selâmım dildâra vasıl olsaydı.
Mürde cismim hayat bulurdu, benim
Muradım, katında hasıl olsaydı.

Benim söylediğim hûri nesline,
Kâfire söylesem gelirdi dîne.
Benim sevdiğim bilmezliğine,
Yüreğim yanmazdı, cahil olsaydı.

.....

Kâtibî hamdülillâh İslâm'dır dinin,
Sakın gafletle geçmesin günün.
Elem çekme zinhar, sevdiğin senin
Kıymetin bilürdü âkil olsaydı.

- Kâtibî -

TÜRKÜ

Gönül kalesinden toplar atıldı,
Sanırsın vücudum burc ü bedendir.
Gözüm yaşı ummanlara katıldı
Ben de bilemedim aslı nedendir?

Gavvâs olup aşkın bahrine dalan,
Arayıp gevherin kâmını bulan,
İşinin önünden sonu hayr olan,
Dost yolunda ikrarını güdendir.

.....

Kâtibî, yolunu erkânını güt.
Daim eksik etme kendüye öğüt.
Namı iyilikle anılan yiğit:
Dünyada kemliğe iylik edendir.

- Kâtibî -

Türk Mareşali

Liman Von Sanders'in Savaş Hatıraları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Alman askerî heyetinin başkanı ve müteakıp senelerde bu görev uhdesinde kalmak üzere, Çanakkale'de 5'inci Ordu Komutanı, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olarak çok önemli hizmetler ifa etmiş bulunan General Liman von Sanders'in hatıraları, yarım asır sonra Türkiye'de yayınlanmaktadır.

Yazar, hatıralarını Malta Adası'nda sürgün bulunduğu günlerde kaleme almış ve bu kitap 1922 yılında Almanya'da, 1927 yılında Amerika'da ve diğer birkaç memlekette neşredilmişti.

İMPARATOR Wilhelm'in tahta çıkış gününde askerî kabineden gelen bir yazı beni oldukça düşündürmüştü. Zira, yazıda Türkiye'ye gönderilecek olan Alman askerî misyonunun başkanlığını kabul edip etmiyeceğim soruluyordu. Tarih, 15 haziran 1913 idi ve benim hayatımda büyük bir mücadelenin başlangıç gününü teşkil ediyordu.

Teklif edilen görev son derece şerefli olduğundan ve geniş bir faaliyet vaad ettiğinden dolayı, kısa zamanda bütün tereddüd hislerimi yenerek görevi kabul ettiğimi bildirdim.

Kasım sonunda, İmparator tarafından kabul edildiğimde şahıslar meselesi konuşulurken şu sözleri söylediler:

— İster iş başında Genç Türkler, isterse Eski Türkler bulunsun, sizin için bu durum asla farklı olmamalıdır. Çünkü siz sadece ordu ile meşgul olacaksınız. Osmanlı ordusunu sarmış olan siyasî cereyanları ve politikayı ordudan çıkarın. Türk askerinin politikaya itilmesi, o ordunun en büyük hatasıdır.

ALMAN HEYETİNİN İSTANBUL'A VARIŞI

14 aralık günü öğleden evvel İstanbul'a vardık. Bütün efsanevî görünüşü içinde, işte nihayet İstanbul'u seyrediyorduk. Sirkeci istasyonunda bizi askerî mızıka ile bir askerî heyet karşıladı. Askerî mızıkanın hemen sonunda itfaiye alayına mensup olduğunu bilâhare öğrendiğim bir merasim bölüğü vardı. O alayı ben, sonradan Çanakkale seferinde güzide bir kıt'a olarak tanıdım. Heyetteki Harbiye Nazırı İzzet Paşa'yı pek iyi tanıyordum. Kendisi, Kassel'de subay olarak hizmet etmiş müteakiben de ben orada kurmay subay olarak bulunduğum sırada, bizdeki kurmaylık hizmetlerini takip etmek üzere tayin edilmişti. Askerî heyetimizin karşılanmasına Alman elçiliğinden kimsenin gön-

Çeviren: OSMAN ÖNDEŞ

derilmemiş olması bizi oldukça hayrette bırakmıştı. Sonradan öğrendik ki, Alman askerî heyetinin Osmanlı ordusu için daveti, diğer büyük devletlerde pek kuvvetli bir kaynaşmaya sebebiyet verdiğinden sefaret ihtiyatlı ve çekingen bir yol tatbikini tercih etmişti.

Biz, 14 aralık günü (Türk takvimine göre, ayın birinci günü) göreve başlamaya mecbur olduğumuzdan, Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa ile birlikte doğruca harbiye nezaretine gittik. Bir, iki gün sonra huzur-ı hümâyûna kabul edildim. Padişah, yalnız Türkçe konuştuğundan, ben ise Türkçe'den bir kelime anlamadığımdan harbiye nazırı Ahmed İzzet Paşa'nın tercümanlığı sayesinde konuştuk. Mülâkatımız padişahın birkaç mültefit cümlelerinden ibaret kaldı. Sonradan bu Türk hükümdarını iyiliksever, lûtufkâr bir hâmi olarak buldum. Veliahtlığı zamanında otuz sene sarayında ve en fazla saray bahçesinde yaşamış, aslında bu yüksek duvarlar arasında mahpus tutulan bu kanaatkâr ihtiyar padişahın (1) farz ve tahmin edildiğinden fazla muhakeme kabiliyetine sahip bulunduğunu pek az yabancı öğrenebilmiştir.

Hükümet başkanlığında Sadrâzam Prens Said Halim Paşa bulunmaktaydı. Bu muhterem zat, nefsinde bir Asyalı'nın haşmetini, asrî bir diplomatın bütün inceliklerıyle kaynaştırmış kıymetli bir şahsiyetti. Aynı zamanda Türk nazırlarının çoğu gibi mükemmel Fransızca bilirdi. Genç Türkler'in ekseriya haddi aşan arzularını 1917 şubat ayında sadaret makamını terke mecbur olduğu zamana kadar büyük bir dirayetle tahdide muvaffak olmuştur. Diğer nazırlar arasında, o zaman dahiliye nazırı olan Talât Bey özel bir mevkie sahipti. Onunla temas eden hiç kimse yoktur ki, nadir kimselerde tesadüf olunan mültefit ve cazip şahsiyetinin etkisinden kurtulabilsin. Devrin mühim şahsiyetlerinden olan Enver Bey bu esnada yarbay rütbesindeydi ve ismini bilmediğim bir hastanede tedavi görüyordu. Sonradan Türkiye'de işleri idare edenlerin üçüncüsünü teşkil eden Cemal Paşa'yı ben, İstanbul'a geldiğimin daha ilk haftasında, Birinci Kolordu Komutanlığını kendisinden devir ve teslim alırken tanıdım. Dış görünüşüyle bir nevi «Garibaldi» yaradılışında olduğu hissini veren Cemal Paşa, hiç şüphesiz büyük bir zekâya sahipti. Son hedefini başkalarına söylemek istemeyen bir adamdı. Zaten ben de ona hiç bir zaman bir yakınlık göstermedim. Birinci Kolordu'nun devir ve teslimi, askerî heyet anlaşmasına göre yapılmıştı.

Benden önceki Alman teknisyenlerinin raporlarını muhtelif fırsatlarda okumuştum. Hemen bütün raporlarda müşterek bir husus vardı; teknisyenler, Türk ordusuna tesir etme güçlüğünden şikâyet ediyorlardı. Diğer kaynaklardan işittiğime göre, Türk ordusunda haddinden fazla yazışmalara ve nazariyelere ehemmiyet veriliyor, bir meselenin tatbiki, pratik olarak denenmesi ise ikinci planda kalıyordu.

Ruslar bu durumdan memnun değildi. İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin dahi birleşmeleri ile Rus Büyükelçisi Kiröf, sadrâzam nezdinde bir teşebbüste bulundu. Bir Alman generalinin İstanbul'da askerî idare makamının en yüksek mevkiini işgal etmesinin uygun olmayacağını açıkça bildirdi. Prens Said Halim Paşa ise, ordunun ıslahatı ve tensikatı için kurulan askerî misyon idaresinin Türkiye'ye ait bir mesele olduğu cevabını vermişse de, ortaya çıkan uyuşmazlıklar bu beyanatla yumuşamış olmuyordu. Prens Lihnowski'nin Sir Edward Grey ile 1913 yılı aralık ayında cereyan eden müzakereler hakkında, kendi raporlarında verdiği malûmata göre, bu kumanda meselesinin Petersburg'da hasıl ettiği şiddetli reaksiyon, Londra'ya kadar aksetmıştı.

Yabancı devletler, ikinci kolordu kumandanlığına getirilmemi de istemiyorlardı. Nihayet, majeste imparator tarafından yabancıların arzularına uymak için başka bir yol seçildi. Ben, henüz vaktim gelmeden 14 ocak 1914 tarihinde süvari orgeneral rütbesine terfi ettirildim. Anlaşmamıza göre, Türk ordusunda, Almanya'daki rütbemizden bir üst rütbe taşıyacaktık. Türk ordusunun en büyük askerî rütbesi olan müşir yani mareşal olduğundan, kendiliğinden mareşal oldum ve bu sebeple birinci kolordu komutanlığı makamından ayrılmaya mecbur kaldım. Bu rütbe yükseltilmeleri yapılırken, aynı zamanda Osmanlı Ordusu Genel Müfettişliği'ne de tayin olmuştum. Aslında bunun özel bir ehemmiyeti yoktu, çünkü ben askerî heyet başkanı sıfatı ile esasen bütün kıt'aları teftiş ve muayene hakkını haizdim. Kolordunun başında bulunduğum birkaç haftalık müddet zarfında kıt'aların iç âlemlerini görmek kabil olmuştu; maalesef açıklamam lâzımdır ki bu ahvali hiç iyi bulmamıştım. Bütün subay topluluklarında bir fikir çöküntüsü hüküm sürüyordu.

1914 yılı ocak ayında bir gün harbiye nazırı Ahmet İzzet Paşa harbiye nezaretine gelmedi ve hasta olduğunu bildirdi.

---

(1) Generalin muhatab olduğu padişah, Sultan Reşad idi.

H.T.M.

İtilâf Devletleri'ne mensup birlikler, şiddetli ateş altında, Gelibolu Yarımadası'na çıkıyor.

Askerî heyetin çalışma odaları harbiye nezaretinde idi. Ben ertesi sabah nazırın konağına ziyarete gittiğim zaman, istifaya mecbur olduğunu işittim. Böyle temkinli ve her cihetle saygı değer bir zatın, bilhassa bir çalışma arkadaşımın kaybına cidden teessüf ettim. Ertesi akşam Enver Paşa harbiye nezaretindeki daireme geldi. Kendisini o zamana kadar yalnız bir defa Almanya'da bir tatbikat sırasında görmüştüm. Enver Paşa, general üniformasını giymiş bulunuyor ve bana harbiye nazırlığına tayin edildiğini bildiriyordu.

GARİP BİR TAYİN MESELESİ

Yeni harbiye nazırının tayininden padişah dahi benden kısa bir müddet evvel haberdar olmuştu. Zira, padişah, o sabah kendi odalarında gazete okuyorlarmış, birdenbire gazeteyi ellerinden düşürmüşler ve yanlarında bulunan yaverine:

— Burada, Enver'in harbiye nazırı olduğu yazılı... Olur şey değil! Bu görev için o henüz çok genç sayılır, buyurmuşlar.

Bu malûmatın kaynağı o gün nöbetci bulunan hunkâr yaveridir ve vak'anın yegâne şahidi odur. Bu olaydan birkaç saat sonra Enver Paşa, padişahın huzuruna çıkarak, harbiye nazırlığına ve generalliğe atandığını arzeyledi.

Enver Paşa, o büyük makama pek çabuk alıştı. Ordudaki eski arkadaşları, Enver Paşa'nın, kendilerini tanımazlıktan gelmeye başladığını ve yanına sokulmanın kabil olmadığını söyleyerek şikâyet ediyorlardı. 1914 yılı ilkbaharında pek de zengin olmayan bir sultan ile evlendikten sonra, tam bir prens hayatı yaşamaya başladı. Enver Paşa'nın bu yüksek mevkie çıkış tarzı dikkat nazarından geçirilirse, padişahın her şeye yetkili komiteye mutlak bir zaaf içinde nasıl boyun eğdiği ortaya çıkar. Komite, benim için daima biraz gizli bir sır olarak kalmıştır. Kaç kişiden mürekkep olduğu, belli başkanlarından başka azalarının kimler olduğunu hiç bir zaman öğrenemedim.

Enver Paşa'nın ilk işi, ocak 1914'te 1100 kadar subayı bir defada emekliye sevk etmek oldu. Anlaşma hükümlerine göre ben, orduda üst makamlara atanacak şahıslar hakkında oy sahibi olacaktım. Mamafih, bu hakkımın kullanılması, benim ancak aday olabilecekleri birer birer tanıdıktan sonra mümkün olabilirdi. Lâkin bu hususta hiç olmazsa zamanında resmî bir tebligat yapılması lâzım gelirdi. Enver Paşa'ya orduda giriştiği bu çok büyük sayıdaki subay tensikatını sorduğum zaman:

— Bu subaylar Balkan Harbi'nde kifayetsizlikleri sabit olanlarla, bedenen orduda kullanılmaları artık mümkün olmayanlardan ibaret şahıslardır, cevabını verdi.

Enver Paşa daha sonra en kısa zamanda askerî şûrayı dağıttı. Askerî şûra, o zamana kadar Osmanlı ordusunda devamlı müesseselerden sayılırdı. Anlaşmaya göre de ben, askerî şûranın daimî üyesiydim. Bu en yüksek askerî dairenin kal-

tekrar orduya alarak, makamına iade etti. Ali Rıza Bey sonradan harpte fevkalâde başarılar gösterdi ve 1918 sonbaharında kolordu komutanı oldu.

Görevim sırasında daima beni yanıltmak için çeşitli yollara müracaat edilirdi. Ne garip bir şeydir ki; teftiş edeceğim birlikler, derhal levazım dairesi tarafından süratle teçhiz ediliyor ve erlere yeni elbiseler giydiriliyordu. Hattâ yalnız elbise gönderilmekle kalınmıyor, teftişlerde erler bile değiştiriliyordu. Hasta ve dermansızlarla, talim, terbiyesi noksan olanlar saklanıyordu ki, Alman generali şikâyeti mucip çirkin, nahoş şeyler görmesin!

O zamanlar Türk kıtalarının iç hizmetlerinde her şey noksandı. Subaylar, erlere bakmaya ve kontrol etmeye alışkın değillerdi. Birliklerin hemen hepsinde, erlerin üstü başı pire, bit ile dolu idi. Hamam tertibatı yoktu. Koğuşların muntazaman havalandırılması âdeti Türkler için meçhul bir hususdu. Mutbaklar ve yemek tertibatları akla gelebilecek en iptidaî tarzda idi. Mutbak hizmetleri hem pis ve hem de gayri muntazamdı. Almanya'ya nümunelik bir mutbak tertibatı siparişine kalktığım zaman, III. tümen komutanı Albay Nikolai, böyle bir şeyi, tesadüf eseri olarak Büyük Selimiye Kışlası'nda, gayet mükemmel sandıklara yerleştirilmiş bulmasın mı? Almanya İmparatoru bunu beş sene evvel Türkler'e hediye olarak göndermişti, fakat bu tertibat, harbiye nazırlığı tarafından mezkûr kıtaya teslim edilmiş ve fakat sandıklarından çıkarılması için hiç bir emir verilmemiş olduğundan tam beş sene sandıklar içinde kalmıştı!

Atlı birliklerin halleri bir başka perişanlıkla doluydu. Bu birliklerde hayvanlar nefretle bakılacak bir haldeydi. Atların ve diğer hayvanların eksersi, Balkan Harbi'nden beri uyuzdular. Nal bakımları yoktu. Eyer, başlık, koşum takımları da aynı suretle bakımsız bırakılmıştı. Hayvan ahırları kâmilen perişan idi. Kıtalar nezdindeki bütün eşya depoları bomboştu.

Dış görünüşünün güzelliği, binalarının büyüklüğü ile İstanbul'u ziyaret eden herkesi hayran bırakan birçok askerî binalar, dahilen her köşesi pislik dolu, en esef verici bir harabe halinde idi. Büyük harpten evvel Osmanlı ordusu için yapılmış olan tekliflerden uygun görülenlerini kabul etmek ve harbiye nazırı sıfatı ile elinde bulunan bütün vasıtaları kullanarak hiç bir şeyden çekinmeksizin hemen tatbike koymak, Enver Paşa'nın takdire şayan bir eseridir.

Kurmay okullarına varıncaya kadar bütün Türk askerî müesseselerinde haddinden fazla nazariyatcılık, bir kırtasiyecilik hüküm sürüyor ve buna mukabil de arazi üzerinde yapılması gereken tatbikatlara önem verilmiyordu.

Türk hastanelerinin hali pek elim ve korkunçtu. Pislik, hatıra gelebilen her nevi fena kokular, haddinden fazla doldurulan koğuşlar, sıhhate muzır ve dayanılmaz bir halde idi. İç ve dış hastalıklar ekseriya aynı koğuşlarda tedaviye çalışılıyordu. Hatta bazıları aynı yatakta bulunuyorlardı. Hastalar, yatak ve koğuş adedinden çok fazlaydı. Bu sebepten zavallılar koridorlarda sımsıkı, yanyana sıralanmış olduğu halde minderler ve kısmen de beylikler üzerinde yatıyorlardı. Dermanı büsbütün kesilmiş erlerden bir çoğu maksada uygun bir bakım yokluğu yüzünden her gün pisipisine ölüyordu.

Türk askerî doktorlarının aldığı terbiye bizim alıştığımızdan büsbütün başka bir tarzdaydı. Onların birçoğu hastalara günde bir defa uzaktan bakar ve bir alay ilâç yazmakla iktifa ederdi. Hastaların ateşlerini ölçmek için 300 hastaya bir tek derece bulunursa, bu, sevinilecek bir şey oluyordu. Zaten sıhhiye erlerinden pek mahdut kimseler termometre kullanmasını biliyordu. Okumak, yazmak bilenler yalnız kendileri olduğu için, dereceleri kullananlar da, ölçülenler de yanlız subaylardı. Erlerin ateşlerinin kontrolünde, umumiyetle termometreye lüzum görülmüyordu.

Askerî heyetin en yüksek rütbeli doktoru olan Profesör Mayr, Türk askerî hastanelerinde ıslahat için geniş bir çalışma kampanyası açtı. Harp sırasında Türk hastanelerinin tamamen maksada uygun iş görmeleri hep o sayededir. Bu münasebetle pek tedbirli ve gayet ince bir zat olan Türk Sıhhiye Dairesi Başkanı Süleyman Numan'ın çalışma ve başarısını burada tekrar etmek ve teslim etmek lâzımdır.

TEHLİKELİ GÜNLER

1914 yılı ağustos başlangıcında bir gün Tarabya'daki Alman Sefarethanesi'ne gelmekliğim rica edildi. Davete tam zamanında icabet ettiğimde karşımda Büyükelçi Vangenhaim ile Enver Paşa'yı buldum. Bana, Almanya ile Osmanlı hükümeti arasında bir gizli ittifak anlaşması projesi hazırlamakta olduklarını söylediler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya harbine hatıldığı takdirde Alman askerî heyetinin kullanılması hakkındaki düşüncemi sordular. Almanya'nın Avrupa'da bir harbe girişmesi halinde, Alman subaylarının geriye çağırılmalarının mevcut anlaşma hükümleri iktizasından bulunduğu-

nu kendilerine anlattım. Büyükelçi bu sorunun ancak Alman askerî heyetinin Türkiye'de bırakılması haline göre tertip edilmiş olduğunu söyledi. Bu takdirde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun umumî savaşa katılması halinde Alman subaylarının harbin sevk ve idaresine hakikî bir tesir icra edecek mevkilere atanmaları gerektiği mütalaasında bulundum. Alman askerî heyetine taallûk eden maddeler derhal Fransızca olarak tespit edildi.

Anlaşma projesinin diğer metinlerinden bana asla malûmat verilmedi. Bunu eylül ayı başlangıcında elçiden yazı ile rica ettim. Fakat Büyükelçi Vangenhaim, red cevabı verdi. Hakikatlerin tamamen ortaya çıkmasında hizmeti olacağı için bu hususu bilhassa zikrediyorum. Böylece umumî efkâr, Alman askerî heyetinin siyasî kararlardan asla haberdar edilmemiş olduğunu bilmelidir.

Büyükelçi Vangenhaim ile Enver Paşa'dan ayrıldığım günün akşamı, Enver Paşa bana Türkiye harbe girerse, kendisinin başkomutanlık görevini vekâleten deruhte edeceğini söyledi. Bu takdirde, benim kendi yanında kurmaybaşkanlığı görevini kabul edip etmeyeceğimi sordu. Bu teklifi kabul etmeyerek, harpte kıtaların sevk ve idaresini tercih edeceğimi söyledim.

Almanya harbe girince, memlekete dönmek için imparatora müracaat ettim. Kabul etmedi.

Eylül ayında yeniden Alman subaylarının Almanya'ya davetleri hakkında müracaatta bulundum. Bu defa müracaatım Almanya Askerî Kabine Başkanı'nın imzası ile cevaplandırıldı. 27 eylül tarihli telgraf şöyle başlıyordu: «Majeste İmparator Hazretleri, Osmanlı İmparatorluğu hudutları dahilindeki memuriyette kullanılmalarının, harpte diğer bir görevde bulunmak ile aynı önemde telâkki edilmesi lâzım geldiğini zât-ı devletlerine bilhassa yeniden hatırlatmaklığım hususunu bana havale buyurdular. Zât-ı âlinizin, sefaretin yüksek takdir ve tasvibe mazhar olan politikasına muhalif olan fikir ve teşebbüslerden feragat etmeleri, Majeste İmparator Kayser Wilhelm'in kesin emirleri arasındadır...»

Osmanlı İmparatorluğu seferberliği mühim pürüzler meydana gelmeden, 1914 senesinde tamamladı. Henüz yeterli bir zaman bulunduğundan seferberlik hazırlıklarının tamamlanmasında müşküller çıkmadı. Seferberlik, birliklerin harbe göre hazırlıklı bulunabilmeleri için, bu kuvvetlerin şimdiden harp seviyesi ordu mevcuduna çıkarılması ve kıtaların tatbikatlar yapmaları bakımından çok önemli idi.

Karargâhı İstanbul'da olan Birinci Ordu'nun komutanlığı bana verildi. Bu ordu beş kolordudan meydana gelecekti.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya karargâhı İstanbul'da bulunan İkinci Ordu Kumandanlığı'nın verilmiş olduğunu da söylemeliyim! Bu orduya, Anadolu cihetinde yerleştirilmiş bulunan iki kolordu daha verildi. Üç kolordudan müteşekkil olan Üçüncü Ordu da Kafkasya'nın batısında Erzurum civarında kuruluyordu. Ordular taksimatında bir maksat ve mâna vardı. Türkiye, harbin devamı müddetince, ismen dokuz ordu çıkarmış olmasına rağmen, mevcut birlikler bu teşkilâta kısmen dahi kâfi gelmediğinden, ekseriya rakamlar hep kâğıt üzerinde kalmıştı. Sonradan öyle oldu ki, yalnız numaları ile mevcut olan ordular ın, ancak karargâhları tamam olup, birlikleri hiç yok gibiydi. Bunlara pek açık misaller vermek mümkündür. Meselâ, 1917 senesinde, Birinci Ordu'nun bazı ikmâl ve milis teşkilâtından sarfınazar ancak bir piyade alayına malik olması ve 1918 senesinde İkinci Ordu piyadesinin harbe kadar ancak yedi taburdan ibaret kalışı örnek verilebilir. 1918 senesinde Filistin cephesinde bulunan üç ordudan her birinin piyade savaş kuvveti, harbin başındaki Türk piyade tümenleri mevcudunda bile değildi! Sonradan kâğıt üzerinde yapılan ve sadece gösterişe dayanan bu ordu taksimatı, yalnız emirleri dağıtmakta güçlüğü mucip olmakta kalmayıp, Türk usulüne göre birçok subaylar, erler ve hayvanlarla, büyük karargâhların mevcudiyetini gerektiriyordu. Böylece yüzlerce kişi karargâhlarda bir masa veya iskemle kapıp cephe gerisinde vakit öldürüyordu. Bu personel ve techizat cephede çok daha faydalı olabilirdi.

ENVER PAŞA BAŞKANLIĞINDA YAPILAN TOPLANTI

Goeben ve Breslau zırhlılarının Çanakkale Boğazı'ndan geçişlerinden bir müddet sonra, ağustos ayının son yarısında Enver Paşa'nın başkanlığı altında bir askerî meclis toplandı. Bu toplantıda Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi, Goeben'de bulunan Amiral Souchon, Alman ataşemiliter ve ataşenevali, Enver Paşa'nın kurmay başkanı ve diğer bazı büyük rütbeli subaylarla ben de vardım. Toplantıda, şayet Osmanlı İmparatorluğu harbe girerse, Süveyş Kanalı'na karşı bir harekât icrasının uygun olup olmadığı müzakere edilecekti. Denizciler pek hararetle böyle bir hareketin lehinde bulundular. Ben ise Alman ve Avusturya cephesi durumuna nazaran, Odesa ile Akkerman arasında büyük bir çıkartma harekâtının

İtilâf Devletleri, çetin savaşlar sonunda ağır kayıplara uğrayıp çekilmek zorunda kaldılar.

Avusturya'nın güney yarısındaki yükü hafifleteceğini, bu sebep muvacehesinde, bu çıkartmanın çok lâzım olduğu fikrinde bulundum. Odesa mıntıkasında muntazam Rus birliklerinin az olmasından istifade ederek baskın şeklinde bir çıkarma harekâtının başarıyle sonuçlanacağı ihtimali çok kuvvetli görülüyordu. Çıkarma birliklerinin gelecekte ihtiyacını temin için Rus filosunun mağlûp edilmesi elzemdi. Amiral Suchon'un o zamanki kesin beyanlarına göre, Goeben ve Breslau harp gemilerinin yardımı ile yapılacak böyle bir teşebbüsten çok ümit beklenebilirdi. Lâkin ben bu ileri sürdüğüm tezde yalnız kaldım. Toplantıdaki şahısların hepsi, mümkün olduğu kadar çabuk yapılacak bir Mısır harekâtının önemli tesirler icra edeceği kanaatindeydiler. Ben daha o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun sayısı az olan araçlarına ve ulaştırmasının fenalığına nazaran Mısır gibi uzak bir diyarın zaptedilebileceğine inanmıyor ve akıl erdiremiyordum. Deniz hâkimiyeti, İngilizler'in elinde olduğu için, böyle bir hareket az zamanda Hindistan'dan, diğer müstemlekelerden veya ana vatandan Mısır'a sevk edilecek kuvvetli birliklerle hüsrana uğramaya mahkûmdu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulaştırma araçları durumuna dair bir fikir sahibi olmak bakımından, harp esnasında Türkiye'deki trenlerin ve lokomotiflerin durumları hakkında birkaç söz söylemek yeterlidir. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan tek hatlı demiryolu ve trenleri Balkan Harbi sırasında hiç olmazsa en âcil ihtiyaçları karşılayabilecek tarzda ve imkânlar dahilinde düzeltilmişti. İstanbul ile yurt içi ve sınır boylarını yegâne birleştiren Bağdad demiryolundan ibaretti.

Tek hatlı olan ve lokomotif, vagon mevcutları yetersiz bulunan bu demiryolunun gördüğü işin, Avrupa demiryolları ile mukayesesi kabil olamıyacağı gibi, harp maksatları için de kifayetsizliği aşikârdı.

1918 ekim ayına kadar hiç bir tren, Halep şehrine inkıtasız gidemedi. Her tren katarı Toros Dağları'nın kuzeyinde aktarma yapmak zorunda kalırdı.

Lokomotiflere lâzım olan kömür azlığı ise devamlı bir dert teşkil ediyordu. Kömür ya hiç gelmiyordu, yahut İstanbul'dan çok az miktarlarda gönderiliyordu.

Türk trenlerinin işletme işlerine, Alman askerî elemanları bakıyorlardı. Alman subaylarının çoğu, Türkler'in örf ve âdetlerini, memleket düzenleri, hükümet idaresinin özelliklerini bilmediklerinden, hatta ünsiyet peyda edemediklerinden, daha başlangıçta hataya düşmüşlerdi.

Gelecek sayımızda:

DÜNYA HARBİ'NE GİRERKEN

TARİHE AKAN BİR AY

Ekim 1967

2 EKİM

Türk ve Amerikan kuvvetlerinin ortaklaşa tertip ettikleri Derin İz Tatbikatı Merzifon'da başladı.

5 EKİM

Vakıflar kanununa uygun olarak kurulan «Türk Eğitim Vakfı» faaliyete geçti. Vakfın amacı, maddî desteğe ihtiyacı olan başarılı öğrencileri okutmak.

8 EKİM

İngiltere'nin eski başbakanlarından Lord Atlee öldü. 1945-51 yılları arasında başbakanlık eden Atlee 84 yaşındaydı.

9 EKİM

Dünyaca tanınmış Fransız yazarı André Maurois öldü. Fransız Akademisi'nden olan yazar 82 yaşındaydı.

10 EKİM

Irak'la Türkiye arasında tabiî gaz nakledecek 2500 km.'lik boru hattı için iki devlet arasında anlaşmaya varıldı.

11 EKİM

27 yıldan beri Erzurum' da bulunan 3. Ordu merkezi Erzincan'a nakledildi.

12 EKİM

Finike açıklarında denize düşen bir yolcu uçağında bulunan 66 kişi öldü.

13 EKİM

Muğla - Aydın yolunda uçuruma yuvarlanan bir otobüsün 23 yolcusu öldü.

14 EKİM

En yaşlı gazetecilerden Kâzım Nami Duru ile karikatürist Halim Büyükbulut vefat etti.

18 EKİM

Venüs-4 adındaki Rus uzay aracı, Venüs gezegenine yumuşak iniş yaptı. 4 aylık bir yolculuktan sonra Venüs'e ulaşan aracın bildirdiğine göre gezegen, çok sıcak ve atmosferinde oksijen pek az.

19 EKİM

Okullarda sınıf geçme yönetmeliği değiştirildi. Yürürlüğe giren yeni yönetmelik 967-68 ders yılında tatbik edilecek.

● Nobel edebiyat mükâfatını Guatemalalı yazar Miguel Angel Asturias kazandı.

● Birleşik Amerika'nın Venüs'e doğru yolladığı Mariner-5 uzay aracı, gezegenin çok yakınından geçti. Mariner-5'in hedefi iniş yapmak değil, gezegenin yanında dolaşmaktı.

20 EKİM

Başbakan Süleyman Demirel ve beraberindeki heyet, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Irak'a gitti.

22 EKİM

Mısır, bir İsrail muhribini batırdı.

24 EKİM

Türkiye - Irak görüşmeleriyle ilgili resmî bildiri yayınlandı. Başbakan Demirel yurda döndü.

25 EKİM

İsrail, Mısır'ın üç rafinerisinden ikisini top ateşiyle imha etti. İmha edilen rafineriler, Mısır'ın akaryakıt ihtiyacının % 80'ini sağlıyordu.

26 EKİM

İran şahı büyük bir törenle taç giydi.

● Pakistan Devlet ve Hükümet Başkanı Eyüp Han, Ankara'ya geldi.

27 EKİM

Sunay ve Demirel, telefonla İran şahını tebrik ettiler.

● Eyüp Han, İslâm ortak pazarı tesisini istedi.

29 EKİM

44. Cumhuriyet Bayramı bütün yurtta törenlerle kutlandı. Ankara'daki töreni Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han da takip etti.

30 EKİM

AP'nin eski genel başkan vekili Prof. Osman Turan, partiden çıkarıldı.

31 EKİM

Eyüp Han, özel uçağıyle yurdumuzdan ayrıldı.

Fotoğraf: Dikmen Dikö

Bilecik şehrini
en hareket
köşelerinden bir

Bilecik

SELÇUKLU sultanı, Rûm sınırını tutmak üzere, vezirlerinin tavsiyesi ile Aydoğmuş Alp, Ertuğrul Alp ve Gündüz Alp adlı üç kardeşi vazifelendirmişti. Bunlardan Aydoğmuş Alp ölünce, kardeşi Ertuğrul Alp, sancak beyliğini istemek üzere Konya'ya doğru yola çıktı. Konya'ya giderken, hem de çok önemli bir işe talip olmak üzere giderken, yol üzerindeki Hacı Bektaş Velî'yi çiğneyip geçmek olmazdı elbet. Nitekim Ertuğrul Bey, Hacı Bektaş Velî'yi ziyaret ederek, ondan himmet istediği zaman, Hacı Bektaş:

— Âl-i Selçuk'tan saltanat nez'edilmiştir. Ben, saltanatı, senin evlâdına verdim. Şimdi sultanın yanına git. Kardeşinin vazifesini sana verecektir, dedi, sonra ona kılıç kuşattı.

Gerçekten sultan, beyliği Ertuğrul'a vermiş, o da bugünkü Bilecik topraklarına gelerek Söğüt'ü kendisine merkez yapmıştır.

II. Sultan Bâyezid zamanında yazılan Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi'nde, Ertuğrul Bey'in Söğüt'e yerleşmesi böyle anlatılmaktadır. Tabiî bu, bir efsaneden ibarettir.

Yine II. Sultan Bâyezid zamanında yaşayan Sarıca Kemal de, Selatıynnâme isimli eserinde, Ertuğrul Bey'in, Sultan Alâeddin'in hizmetine girdiğini, Kütahya havalisine akınlar yaptığını anlatır.

Fâtih devri şairlerinden Enverî ise, Düsturnâme adlı eserinde, Ertuğrul Bey'in 14 yaşında ata bindiğini, misli görülmemiş bir yiğit olduğunu, Gündüz Alp'in ölümü üzerine beyliğe geçtiğini, Bilecik topraklarında fetihlerde bulunduğunu yazar.

Bilecik topraklarındaki Söğüt'te Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini atan Ertuğrul Gazi hakkında söylenenler yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı gibi çoğunlukla birbirini tutmamaktadır.

Ertuğrul Gazi'nin Söğüt kalesini Bizans'tan alıp merkez yaptığı da rivayetler arasındadır. Bu rivayet, Ertuğrul Gazi'nin bu kasabada gömülmüş olmasıyle gerçeğe yaklaşmaktadır. Pek yaşlı olarak öldüğünde de birleşilmektedir. Söğüt'teki türbesi, Türkler'in yüzyıllardan beri pek saygı gösterdikleri bir yerdir. II. Sultan Abdülhamid tarafından onarılmıştır.

TÜRKLER'DEN ÖNCE BİLECİK

XIII. yüzyılın son yıllarında Ertuğrul Gazi, Selçuklu sultanlarının, yani Türkiye imparatorlarının bir «uc beyi» olarak bu topraklarda faaliyet göstermeye başladı. Ertuğrul Gazi'nin küçücük Kayı Beyliği'nin merkezi, Söğüt kasabası idi. Daha Bilecik kasabası, bir Bizans tekfurunun elindeydi. Bilecik'i ancak Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi fethetti. Bu suretle dünyanın en uzun ömürlü hanedanına adını veren ve dünyanın en kudretli imparatorluğunu kuran Osman Gazi, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini Bilecik topraklarında atmış oldu. Osman Gazi, Bilecek'te bir cami yaptırdı ve kayınbabası Şeyh Edebali'yi buraya kadı tayin etti. Bu suretle XIV. yüzyıla girerken Bilecik toprakları, kesin şekilde Türkleşmiş oluyordu. Bilecik, Osmanlı idaresinde, merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği'nin (eyaletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) biri olan Sultanönü (Eskişehir) Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi oldu. Tanzimattan sonra Hudavendigâr (Bursa) vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından birini teşkil etti; 4 kazası olan ve merkezi Bilecik kasabası bulunan bu sancak (mutasarrıflık), «Ertuğrul» adını taşıyordu. Cumhuriyet devrinde bütün mutasarrıflıklara «vilâyet = il» adı verilince, Ertuğrul Sancağı da «Bilecik vilâyeti» oldu.

OSMANLI ÇAĞI

Osmanlı çağında Bilecik, mühim bir ipekçilik ve ipek iplik sanayii merkezi idi. Avrupa sanayiinin Türk sanayiini ortadan kaldırdığı XIX. yüzyılda bile Bilecik'te 17 ipek iplikhanesi bulunuyordu. Şehirde dericilik ve bıçakçılık sanayileri de mühim bir kazanç teşkil ediyordu.

1921 başlarında Yunanlılar iki kere Bilecik'e girdilerse de, ikisinde de Türk kuvvetleri önünde kasabayı bırakıp çekildiler. Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri, Söğüt'ün az güneyinde İnönü Köyü civarında cereyan etti. 1921 yazında Bilecik, Yunanlılar tarafından tekrar alındı ve ancak 6 eylül 1922 günü Türkler'ce istirdat edildi; bu suretle bir yıldan az fazla bir müddet düşman işgalinde kaldı ve büyük zarar gördü. Bu işgal sırasında Türkler'in büyük kısmı Bilecik'i terkedip kuzeydeki Gölpazarı kasabasına gitmişlerdi. 6 eylülde kasabaya giren Türk ordusu ile Bilecikliler de Bilecik'e döndüler. Yunanlılar, şehri terkederken, hemen bütün meskenleri ve binaları, 1856 evi, 331 dükkânı ve 18 hanı, mektepleri, camileri, fabrikaları yakmışlardı. Cumhuriyet devrinde Bilecik, bilhassa pancar ziraati sayesinde yavaş bir tempo ile kalkındı. Demiryolunun kasabanın çok yakınından geçmesi, Bilecik'i tamamen köşede kalmış bir kasaba durumundan kurtardı.

ESKİ ESERLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu

Söğüt'teki Ertuğrul Gazi türbesinin dıştan görünüşü.

bu topraklarda bulunan en mühim ziyaret yeri, Söğüt'teki Ertuğrul Gazi türbesidir. Bu türbede her yıl büyük askerî ve millî tören yapılmakta, bu tören, folklor gösterilerine vesile teşkil etmektedir. İnönü'nde, İnönü Muharebeleri'nde şehit düşenlere ait şehitlikler vardır. Söğüt ile İnönü arasındaki Bozüyük de ilk Osmanlı tarihinde ve Millî Mücadele'de adı geçen yerlerdendir. Kuzeydeki Osmaneli kasabasına, Cumhuriyet çağında Osman Gazi'ye izâfeten bu ad verildi. Ertuğrul Gazi türbesi ve İnönü Şehitliği dışında, Bilecik'te Türkler çağından ve daha önceden kalmış âbide ve bakıyeler de vardır. Bilecik Kalesi'nden ancak mütevazı kalıntılar zamanımıza intikal edebilmiştir. Frikler, Romalılar ve Bizanslılar devrinden kalma bazı lâhitlere ve taşlara da tesadüf edilir. Bilecik Kalesi civarında Osman Gazi'nin zevcesi Mal Hatun'un türbesi vardır. Osman Gazi'nin annesinin türbesi de buradadır. Osman Gazi de bu topraklarda ölmüş, fakat vasiyeti mucibince 1326'da Bursa'ya nakledilip gömülmüştür. Orhan Gazi, keza bu topraklarda doğmuştur. Bilecik'te ilk Osmanlı çağından kalma bazı camiler, sonradan pek çok tadilât görmüştür.

Bilecik adının klasik çağdan kalma «Belekoma» kasabasının adından çıktığı tahmin edilebilir.

Türkler, Türkçe'nin selikasına uydurmak suretiyle kasabaya «Bilecik» ismini vermişlerdir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün Bilecik vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa olarak Anadolu'nun siyasî birliğini temin eden Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Bu topraklar, Hititler'den sonra Frikya ve Lidya krallıklarına, M.Ö. VI. yüzyılda da Lidya ile beraber bütün Anadolu'ya hâkim olan İran (Pers) İmparatorluğu'na geçmiştir. Büyük İskender, M.Ö. IV. yüzyılda bütün İran imparatorluğu gibi burasını da Makedonya devletine katmış, onun ölümünden sonra ülke Bitinya Krallığı'na, M.Ö. I. yüzyılda da Roma'ya geçmiştir. Roma M. S. 395'te ikiye ayrılınca, bu topraklar da bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür.

Bilecik, bu çağlarda «Belekoma» adında küçük bir kasabadan ibaretti. Bu kasabanın 44 km. ötesinde de Agrilon veya Agrilium kasabası yer alıyordu. VII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bu topraklar birkaç kere Arap akınlarına mâruz kaldıysa da, Bizans'ın elinden çıkmadı. 1071 Malazgirt zaferinden sonra, burası da bütün Anadolu gibi, Kutalmışoğlu I. Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki Türk orduları tarafından fethedildi.

Timur'dan beri düşman yüzü görmeyen vilâyetimiz:

Sivas

SIVAS ve çevresi 1071 Malazgirt zaferi üzerine, Anadolu fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki büyük Türk orduları tarafından fethedilmişti. Bu çevreyi Süleyman-Şah'ın kumandanlarından olan dayısı Dânişmend Gazi'nin fethettiği sanılıyor. Dânişmendoğulları, 1095'ten 1174'e kadar Türkiye'ye, yani Anadolu Selçukluları'na tâbi olmak üzere bazan Sıvas'ta, bazan Kayseri'de saltanat sürmüşlerdir. Sonunda, II. Sultan Kılıç-Arslan, Dânişmendliler'e son verip, onlara Batı Anadolu'da «uc beyi» olarak toprak vermiştir. Bundan sonra Sıvas, Selçuklular'ın pek gözde bir eyâlet merkezi ve Türkiye'nin en büyük şehirlerinden biri, belki Konya ve Kayseri'den sonra 3. şehri olmuş, üniversite derecesinde tahsil müesseseleri ve her türlü bayındırlık eserleriyle bezenmiştir. Sıvas'ın güneydoğusundaki Divriği'ye ise, Erzincan'da Konya'ya tâbi olmak üzere saltanat süren Mengücoğulları'nın bir dalı, 1142'den 1252'ye kadar takriben 110 yıl hâkim olmuştur. XII. asrın ikinci yarısında Moğollar, İran Moğol devletini, yani İlhanlı Hakanlığı'nı kurmuşlar, bu hakanlık, 1335'e kadar Türkiye'ye hâkim olmuştur (1308'den sonra doğrudan doğruya olmak üzere). İlhanlılar'ın merkezi Sıvas olan Anadolu umumî valisi Uygur Türkleri'nden Alâeddin Eretna Bey, 1335'te bağımsız olmuştur. Eretnalılar, 1380'e kadar bazan Sıvas'ta, bazan Kayseri'de saltanat sürmüşlerdir. 1380'de kısa bir müddet son Selçuklu padişahı II. Mesud'un torunu Melik Rükneddin Kılıç-Arslan da tahta geçmiştir. Fakat sonunda «sultan» unvanını takınan Kadı Burhâneddin, Eretna toprakları üzerinde 1398'e kadar devam eden mühim bir devlet kurmuştur. 1398'de Kadı Burhâneddin öldürülünce Sıvas, Osmanlılar'a geçmiştir.

İLK OSMANLI HAKİMİYETİ

«Sıvas'taki ilk Osmanlı hakimiyeti kısa sürdü. Ağustos 1400'de Timur, Osmanlı topraklarına girerek Sıvas önüne geldi ve şehri kuşattı. Sıvas valisi bulunan Şehzade Süleyman Çelebî, bir zaman önce buradan ayrılarak yerine Malkoç Mustafa Bey'i bırakmıştı. Timur'un kuşatması 18 gün sürdü. Kalenin hendeklerle çevrili olmayan kısmında lâğım kazılarak sûr temellerinin yıkılmasına ve ayrıca şiddetli hücumlara dayanamayan Sıvas, muhafızlarının canına ve halkın malına dokunul-

Çifte Minare, bir Selçuklu devri eseridir.

mamak şartlarının Timur tarafından kabul edilmesi üzerine, müstevliye teslim olduysa da, Timur sözünü tevil ederek 4000 muhafızı diri olarak gömdürdü ve kendi Tüzükât'ında yazdığına göre, halkı da kılıçtan geçirtti. Yalnız mâbetlere dokunmadı. Şehir yağma edildi, sûrlar yıktırıldı. Timur kale başmuhafızının canını, durumu I. Bâyezid'e bildirmesi için bağışladı. Sıvas, Timur'un eline geçen Anadolu şehirleri içinde en fazla zarara uğramış bulunanı oldu ki, kendisinin böyle bir hareket ile bir müddet sonra üzerine yürüyeceği I. Bâyezid ve Osmanlılar'ı korkutmak istemiş olduğuna hükmedilir.

«Bu facia, kahraman I. Bâyezid üzerinde müstevlinin umduğu tesiri yapmamış olsa da, halkın hatırasında asırlarca derin izler bırakmış, Evliyâ Çelebî'nin kaydettiği: «Sana bir iş ideyim ki, Timurlenk Sıvas'a etmemiş ola» sözü sık sık tekrarlanmıştır.

«Bu arada Timur'un teslim olan şehirden çıkarak, ellerinde Kur'an olduğu halde kendisini karşılamaya gelen küçük yaşta mektep çocuklarını, süvarilerinin atlarına ezdirdiği hikâyesi de sık sık tekrarlanmıştır. I. Bâyezid'in büyük oğlu Şehzâde Ertuğrul'un kuşatma sırasında Sıvas valisi bulunduğu ve Timur'un eline esir düşerek öldürüldüğü rivayet edilir ise de, gerçekte, Saruhan valisi olan Şehzâde Ertuğrul, bir müddet evvel I. Bâyezid'in Kadı Burhaneddin ile giriştiği Çorumlu muharebesinde ölmüştür. Her ne olursa olsun, Timur istilâsından evvel pek mâmur bir şehir olarak tasvir edilen Sıvas, bundan sonra, facianın ağır tesirinden kolayca kurtulamadı. Her ne kadar Osmanlı devletinin parlak devrinde iç Anadolu şarkında münakale merkezi olarak büyük şehir durumunu muhafaza ettiyse de, nüfusu bir hayli eksilmiş bulunuyordu» (**İslâm Ansiklopedisi,** 107. cüz, sayfa 572).

FELÂKETTEN SONRA

Ankara felâketinden sonra Sıvas, Çelebî Mehmed'in eline geçmiştir. Divriği, Mem-

Bir Selçuklu eseri olan Güdük Minare, aslında bir türbedir.

Sıvas'ta hükümet konağı.

lûkler'de, Koyulhisar ise Akkoyunlular'da kalmıştır. Sıvas çevresinin son parçaları, Fâtih, hattâ torunu Yavuz tarafından alınarak Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı idaresinde Sıvas, bir beylerbeyilik (eyâlet) merkezi olmuş, Tanzimat'tan sonra da bu durumunu muhafaza etmiştir. Cumhuriyet devrinde eyâletler parçalanınca, Sıvas merkez sancağına «Sıvas Vilâyeti» denmiştir. Sıvas, 1400'den sonra istilâ görmemiş, Erzurum Kongresi'nden sonra Türkiye çapındaki Sıvas Kongresi bu şehirde toplanmış ve Millî Mücadele'nin esaslarını tespit etmiştir.

SIVAS KONGRESİ

Sıvas Kongresi, Türk tarihinde çok önemli yeri olan bir olaydır. Atatürk'ün 19 mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile başlayan millî mukavemet hareketleri büyük kurtarıcının çevresinde, Sıvas Kongresi'nde alınan kararlarla, tam bir bütün olarak birleşmiştir.

Atatürk, Samsun'a çok güç şartlar içinde ayak basmıştı. Ordusu dağıtılan, toprakları işgal edilen Türk milleti, yaşamak için ölümü göze almak zorundaydı. Milletin bu büyük emelini zorlu bir çarpışma gücü halinde gerçekleştirmek isteyen Atatürk, ilk önce Erzurum, sonra da Sıvas'ta birer kongre topladı. Erzurum ve Sıvas kongrelerinin kesin amacının ne olduğunu Atatürk şu sözleriyle açıklar:

«Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da, hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmekti!» (Nutuk).

Erzurum Kongresi, Atatürk'ün bu açık ve kesin düşüncelerinin ışığı altında 23 temmuz 1919'da toplandı. 14 gün süren görüşmelerden sonra, millî sınırlar içinde yurdun bölünmez bir bütün olduğu, ayrıca, hiç bir himaye sisteminin kabul edilemeyeceği açıklandı. 7 ağustos 1919'da dağılan Erzurum Kongresi, Sıvas'ta büyük bir kongre toplanmasına karar vererek, Atatürk'le arkadaşlarını bu kongreye «heyet-i temsiliye» üyesi seçti.

Atatürk, 2 eylül 1919'da Sıvas'a vardı. Kongre, 4 eylül perşembe günü saat 14'te lisenin toplantı salonunda açıldı. Görüşmelerde en çok «himaye» ve «manda» fikri üzerinde duruluyordu. Üyelerin çoğunluğu bu fikre kaymıştı. Atatürk, ateşli bir konuşma yaparak bu yanlış düşünceyi kafalardan silip attı. Kongre, yurdun bölünmezliğini, bağımsızlığını kabul ettikten sonra, Erzurum Kongresi'nde alınan kararları görüştü, yeni kararlar aldı.

Sıvas Kongresi, yurdun bölünmezliğini kabul, «manda» fikrini kesin olarak red ediyordu. Türk kurtuluş tarihinin önemli bir bölümü sayılan bu kongrede alınan kararlar şunlardır:

KONGRENİN KARARLARI

1. — Türk anayurdu parçalanmaz bir bütündür. Hiç bir sebeple bunların ayrılması, işgali kabul edilemez.

2. — İstiklâlimizin temini için «Kuvây-ı

Millî»'yi teşkil ve millî iradeyi hâkim kılmak katî esastır.

3. — Türkiye'nin herhangi bir parçası işgal edilirse, birlikte müdafaa ve mukavemet edilecektir.

4. — Aynı vatan içinde yaşadığımız azınlıklara, siyasî ve içtimaî düzenimizi bozacak imtiyazlar verilmeyecektir.

5. — Memleketimize karşı istilâ emelleri beslemeyen herhangi bir yabancı devletin iktisadî yardımı memnuniyetle kabul edilecektir. Adaletli bir barışın yapılmasını Türk milleti bir gaye olarak benimsemektedir.

6. — Milletimizin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için bir millî meclisin derhal toplanması lâzımdır. Milletin mukadderatı, bu Millet Meclisi'nin eline bırakılacaktır.

7. — Millî vicdandan doğan bütün millî cemiyetler birleştirilerek, «Anadolu ve Rumeli Müdafaay-ı Hukuk Cemiyeti» adı altında birleştirilmiştir.

8. — Kongrenin seçtiği Temsilciler He-

yeti, bütün millî hareketleri ve teşkilâtı idare edecektir.

ESKİ ESERLER

Sıvas vilâyetinde, çeşitli devirlerden kalma birçok tarihî âbide vardır. Bilhassa, Selçuklu çağı, Türk âbideleri bakımından Konya'dan sonra ikinci sırayı işgal eder. Sıvas şehrinde, Ortaçağ Türk mimarîsinin bazı büyük şaheserlerine raslanır. İli ve şehri süsleyen yüzlerce tarihî eserle Sıvas, âdeta Türkiye'nin bir âbideler şehridir.

● **Ulucamî:** XII. asırda Dânişmendliler tarafından yaptırılmıştır. Minaresi XIV. asırdan kalmadır. Minarenin ortasında, çinilerle süslü, kûfî hat ile yazılmış bir kemer vardır. Çaminin planı, kare şeklindedir. 45 yontma taş pilpâye (ayak) üzerine oturmuş kemerler, binayı tutmaktadır.

● **Sıvas Kalesi:** Aşağı ve Yukarı Kale olarak iki kısımdır. Belediye Parkı, kalenin içinde kalmaktadır. Aşağı Kale'de sûr yüksekliği 25 metre olup, 5 kapısı vardı. Sûrlar, Timur tarafından ve sonraları yıktırılmış, bugün iz kalmamıştır. Çok eski bir eser olan kale, bilhassa Büyük Justinianus, Dânişmendoğulları, Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd, Sultan Kadı Burhâneddin tarafından tamir ettirilmiştir.

● **Çifte Minare:** 1271'de Selçuklu vezirlerinden (başbakanlarından) Şemseddin Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen şeklindedir. Yalnız cephe kısmı ayaktadır. 20 metre yükseklikteki tâckapısı, taş oymacılık sanatının zirvelerinden birini teşkil eder. Kapının üzerinde tuğladan yapılmış, çinilerle bezenmiş tek şerefeli iki zarif minare vardır.

● **Burûciye (Burûcirdî) Medresesi:** 1271'de Selçuklu vezirlerinden Muzaffer Burûcirdî tarafından yaptırılmıştır. Tâckapısı, sarımtırak kumlu taşlardan yapılmış pek zarif bir eserdir. Avlunun etrafındaki sütunlar da pek caziptir. Burası bir medrese, yani yüksek tahsil müessesesi olarak yaptırılmıştır. Burûcirdî'nin türbesi de medresenin içindedir. Türbede iki kabir bulunmaktadır.

● **Güdük Minare:** Eretnalılar tarafından yaptırılmış bir türbedir. 1347 tarihlidir. Cephesi mermerdir. Üzeri 10 metre yüksekliğinde süslü kubbe ile örtülüdür. Türbenin ortasında siyah mermerden yapılmış sandukada, Eretna prenslerinden Şeyh-Hasan Bey yatmaktadır.

● **Şeyh - Çoban Türbesi:** 1370 tarihli bir Eretna eseridir. Yüksek kubbelidir. Yanında aynı tarihli bir Eretna çeşmesi bulunur.

● **Meydan Camii:** 1562'de Kanunî Sultan Süleyman zamanında Koca Hasan

Gök Medrese'nin bir görünüşü (solda). Sarımtrak kumlu taşlardan yapılmış olan Burûciye Medresesi, zamanının yüksek tahsil müesseselerindendi (sağda).

Paşa tarafından yaptırılmış bir camidir.

● **Kale Camii:** 1580'de III. Murad devrinde, Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır.

● **Gök Medrese:** 1271'de Selçuklu vezirlerinden olup Türkiye'nin her köşesinde büyük hayır eserleri yaptırmış bulunan Sâhib Ata tarafından inşa ettirilmiştir. Tâckapısı'nın iki tarafında iki yüksek minare vardır. Cephe üzerindeki oymalar, bitki motifleri, hayvan kabartmaları, son derece değerlidir. Gök Medrese, Selçuklu mimarisinin şaheserlerinden biridir.

● **Aliağa Camii:** XVI. asırda Behram Paşazâde Mustafa Bey yaptırmıştır.

● **Yenicami:** XVIII. asır eseridir. Sıvas eşrafından Selim Ağa'nın zevcesi Alîme Hatun yaptırmıştır.

● **Behrampaşa Hanı:** 1573 tarihli, yani II. Selim devrinden kalmadır. 2 katlı, taştan yapılmış iş hanıdır. Ortasında büyük avlusu vardır.

● **Kurşunlu Hamam:** 1576 tarihli olup, III. Murad devri Osmanlı eserlerindendir.

● **İnkılâp Müzesi:** Sıvas Kongresi'nin toplandığı yer olup, bir odası müze haline getirilmiştir.

Sıvas şehri dışında da pek değerli Türk âbideleri vardır. Bunlar arasında Sıvas - Tokat yolunda Yeni Han, Sıvas - Malatya yolunda Serçe Han, Tecer Hanı, Yazı Hanı, pek değerli Selçuklu kervansaraylarıdır. Kangal'ın Alaca köyündeki Alaca Han ile Koyulhisar'da Kelkit'in güney kıyısında Murad Hanı, Osmanlı devrine aittir. Koyulhisar'da biri 1939 aralığındaki büyük zelzelede yıkılan 2 cami vardır.

SIVAS'TAKİ TIP FAKÜLTESİ: ŞİFÂİYE

Bir Selçuklu tıp fakültesi olan Şifaiye 1217'de tamamlanmıştır. Alâeddin Keykubâd'ın ağabeyi ve selefi, Türkiye'nin büyük hükümdarlarından Sultan İzzeddin Keykâvûs tarafından yaptırılmıştır. İçinde Sultan Keykâvûs'un türbesi vardır. Son Selçuklu padişahı II. Mes'ud (ki Kayseri' de gömülüdür) istisna edilirse, Konya dışına gömülen bellibaşlı Anadolu Selçukluları'ndan biri, Sultan Keykâvûs'tur. Şifâiye, tatbikatlı (yani hastane kısmını da ihtiva eden) bir tıp medresesi (fakültesi) idi. Mengücoğulları da buna benzer bir müesseseyi Divriği'de yaptırmışlardır. Eserin içi sırlı tuğla ve mozaik döşenmiştir. Türbe, büyük taşlardan yapılmıştır. Koni şeklinde yüksek bir kubbesi vardır. İçi mavi ve siyahın hâkim olduğu çinilerle süslüdür. Cephedeki kitâbeler, Türk taş oymacılığının şaheserleri arasındadır. Türbede Sultan Keykâvûs'tan başka daha 12 kişi yatmaktadır.

DİVRİĞİ

Divriği, bilhassa Mengücoğulları'ndan kalma Ortaçağ Türk mimarîsinin örnek eserleriyle doludur. Divriği, eskiden mühim bir şehirdi. Şehrin adı Hititçe'den gelmektedir. Bizanslılar «Tephrice = Tefrike» demişler, Türkler bundan «Divriği, Divrik» şekillerini çıkarmışlardır. Sâsânî ve Arap akınları dışında bu şehir, 1071'e kadar Bizans idaresinde kalmıştır. Sonra Erzincan'da, Türkiye devletine tâbi olarak saltanat süren Mengücoğulları'ndan bir dalın merkezi olmuştur. 1277'de İlhan Abaka, şehre gelmiş ve sûrlarını yıktırmıştır. Sonradan şehir, Mısır - Suriye Türk Memlûk İmparatorluğu'na bağlanmış, Yıldırım Sultan Bâyezid, burasını, Memlûk valisi İbrahim Şöhrî'den almış, fakat 1401'de, yani 3 yıl sonra, Timur tehlikesine karşı ittifak ettiği Memlûkler'e iade etmiştir. Şehirde Memlûkler'den kalma Kantaba Camii ve kitâbeler vardır. Sonra Osmanlı devletine katılmış, Yavuz tarafından Sıvas'a bağlı bir sancak (vilâyet) merkezi yapılmışsa da, sonradan kaza olmuştur. Divriği'nin zenginliği, demir madenlerinden ileri gelmektedir. 1937'de demiryolu, bu kasabaya varmıştır.

Divriği âbideleri, 1910'da Holandalı bilgin van Berchem ve Türk bilgini Halil Edhem Eldem tarafından, 1934'te de Fransız Türk mimarî tarihi mütehassısı Albert Gabriel tarafından itina ile incelenmiştir. Divriği'deki başlıca âbideler şunlardır:

● **Divriği Kalesi:** XIII. asır Mengüc eseridir. İçinde Mengücoğlu Şehenşah'ın camii vardır.

● **Ulucami:** Ortaçağ Türk mimarisinin büyük şaheserlerinden biridir. Bu büyük eser, bugünkü kasabanın dışında kalmaktadır ki bu hal, eskiden şehrin çok daha geniş olduğunu gösterir. Mengücoğlu Ahmed - Şah'ın emriyle, Mimar Ahlatlı Hurrem-Şah tarafından yapılmış, 1229'da bitirilmiştir. Bu devir, Büyük Alâeddin Keykubâd devri, yani Türkiye imparatorluğunun ihtişam asrıdır. Kitâbesinde, Ahmed - Şah'ın metbuu olan Sultan Alâeddin'in de adı anılmaktadır. Eser, $64 \times 32 = 2\,048$ metre kare bir saha üzerinde inşa edilmiştir. Caminin yanında bir dârüşşifâ, yani hastane vardır. Mâbedin 1240 tarihli abanoz minberi ve mihrâbı, bir şaheserdir. 3 kapısından Tâckapı, Türk taş oyma sanatının şahikalarındandır.

● **HİSAR CAMİİ:** 1180'de Mengücoğlu Şehenşah tarafından yaptırılmıştır. İnşaatta çok güzel kızılımsı bir taş kullanılmıştır. Sitti - Melek ve Kamereddin türbeleri de Hisar Camii gibi Mengüclü eserleridir.

Tavra Suyu, Sıvas şehrinin ortasından, Mısmıl Irmağı ise, şehrin ucundan geçer.

SIVAS ŞEHRİNİN NÜFUSU

Sıvas, 1825'teTürkiye'nin 18., 1850'de 19., 1875'te 26., 1927'de 16., 1935'te 12., 1940'ta 13., 1945'te 10. şehri idi. Sıvas, 1824'te dünyanın 118., 1850'de 117., 1875'te 321 inci şehri idi.

1825	90 000	1945	45 000
1850	98 000	1950	53 000
1875	55 000	1955	67 000
1927	28 000	1960	94 000
1935	34 000	1965	113 000

SIVAS HALK MUSİKİSİ

Sıvas ve çevresinde halk musikisi, Orta Anadolu'nun iç bölgesinin hususiyetlerini taşır. Kızılırmak havalisinin derin hüznü, halk türkülerinde göze çarpar; bu hüzün bazan ümitsizlik derecesinde şiddetlenmiş görünür. Divriği çevresinde halk türküleri daha kesifleşir. Zaman zaman klasik musiki tesirinde yapılmış parlak ve nağme yapısı üstadça eserlere raslanır. Şu parçalar, Sıvas ilindendir:

Uşşak Düyek Türkü (Sarardım ben, sarardım), Segâh Curcuna Türkü (Bilmeden kapını çaldım), Hicaz Yürük Curcuna Türkü (Fincanı taştan oyarlar), Hüseynî Türk Aksağı Türkü (Kızılırmak, parça-

parça olasın), Divriği'den Kürdî Aksak Gelin Havası (A kızım, kınalı kızım), gene Divriği'den Hüseynî Düyek Türkü (Aşan bilir karlı dağın ardını) ve Hüseynî Aksak gelin havası (Kekliğim seker, ağlar).

TÜRKLER'DEN ÖNCE SIVAS

Bugün Sıvas vilâyeti topraklarının üzerinde bulunduğu yerler, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit imparatorluğuna dahil olmuştur. Eski Bâbil ve Âsurlular gibi Sâmî kavimler de Kızılırmak'a erişmişlerdir. Keza Hurriler, bu çağda bu topraklardan geçmişlerdir. Daha sonra Sakalar da bir müddet bu ülkede kalmışlar, fakat İranlı Medler tarafından uzaklaştırılmışlardır. Medler'den az sonra Persler, M. Ö. VI. asırda onların yerine İran İmparatorluğu'nun başına geçmişler ve bütün Anadolu'yu ele geçirmişlerdir. M. Ö. IV. asırda İran İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender, Anadolu'yu Makedonya devletine katmıştır. İskender'in ölümünden sonra ülke, en büyük kısmı ile Kayseri'deki Kapadokya Krallığı'na geçmiş, kuzeyden Pontos, doğudan Ermeni krallıkları (her ikisi de İran aslındandır) tarafından da sıkıştırılmıştır. M.Ö. I. asırda, bütün bu devletlere hâkim olan Roma, çevreyi ele geçirmiştir. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca ülke, bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. İran İmparatorluğu'nu dirilten Partlar ve III. asırda onların yerine geçen Sâsânîler, bu toprakları Roma ve onun arkasından da Bizans ile çekişmişlerdir.

Kaleden, Sıvas şehrine bir bakış.

Kastamonu vilâyetinin şirin bir kaza merkezi: İnebolu.

KASTAMONU

Atatürk Şapka İnkılâbını Burada İlân Etmişti.

Fotoğraflar: A. S. Tepeciklioğlu

SULTAN Alp-Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden hemen sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz Türkleri, Kastamonu çevresini fethetmişlerdir. Sıvas'taki Dânişmendoğulları'nın nüfuzu, bir ara bu bölgeye kadar uzanmıştır. I. Haçlı Seferi'nin Türkiye devleti üzerindeki müthiş sarsıntılarından faydalanan Komnenoslar, burasını Türkler'den almışlardır. Bu ikinci Bizans idaresi, bir asırdan az fazla sürmüştür. Türkiye devletinin büyük kumandanlarından Hüsameddin Çoban Bey, 1204'e doğru burasını Bizans'tan kesin şekilde geri almıştır. Çobanoğulları, Selçuklular'ın umumî valisi ve uc beyi olarak, 1320'ye kadar bölgeyi ellerinde tutmuşlardır.

Çobanoğulları'nın yerini Candaroğulları almıştır. 1335'e kadar İlhanlılar'ı, yani Türkleşmiş İran Moğolları'nı metbu tanıyan Candaroğulları, 1461'e kadar süren bir beylik kurmuşlardır. Merkezleri ekseriya Kastamonu, bazan Eflâni ve Sinop olmuştur. Kastamonu, Zonguldak, Çankırı, Si-

nop, Samsun, Bolu çevresini ellerinde tuttukları büyüklük devirleri pek az sürmüş, XIV. asrın sonlarında Osmanlılar'a tâbi olmuşlardır. Osmanlılar, sonradan «İsfendiyaroğulları» denen Candaroğulları ile son derece sıkı akrabalık münasebetleri kurmuşlardır.

OSMANLILAR'LA AKRABALIKLAR

Altıncı hükümdar Dâmad Bâyezid Bey, Rumeli fâtihi Veliaht Şehzade Süleyman Paşa'nın kızı Efenzed Hatun (Sultan) ile evlenmiştir. Bâyezid Bey'in yerine geçen oğlu Dâmad II. Süleyman Paşa da Şehzade Süleyman Paşa'nın küçük kızı Sultan Hatun'u, yani babasının aldığı kadının kızkardeşini aldı. II. Süleyman Paşa, 1383'te babasının yanından kaçıp, I. Sultan Murad'a sığındı. Bu hükümdar Yıldırım Bâyezid tarafından öldürülmüştür. Kızı ile I. Sultan Murad evlendi. Yerine geçen kardeşi İsfendiyar Bey, 1402'den 1413'e kadar ismen Timuroğulları'na tabi gözükmüştür. Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebî, 1402-3'te bunun yanında misafir kalmıştır.

İsfendiyar Bey, 1423'te Bolu Meydan Savaşı'nda II. Murad'a yenildi, bu savaşta bir kulağı sağır kaldı. Timur, Anadolu'ya gelince onu tâ Erzincan'da karşılayıp Ankara Savaşı'nda Yıldırım'a karşı savaşan da bu İsfendiyar Bey'dir.

İsfendiyar Bey'in yerine oğlu Dâmad II. İbrahim Bey geçti. Çelebî Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ile evlendi. Kızkardeşini de Çelebî Mehmed'in oğlu II. Sultan Murad'a verdi, Fâtih'in annesi Hüma (Halime, Hatice) Hatun'un bu hanım olması muhtemeldir. II. İbrahim Bey'in kardeşi Dâmad Kasım Bey de, Çelebî Sultan Mehmed'in diğer bir kızı ile evlenmiştir.

FÂTİH VE İSMAİL BEY

II. İbrahim Bey'in yerine oğlu Dâmad İsmail Bey geçti. Fâtih'in hem dayısının oğlu, hem de eniştesi olan İsmail Bey, devrinin bilginlerindendi. Fıkıh (İslâm hukuku) üzerine «Hulvîyât» adındaki eseri bugüne kadar gelmiştir. İstanbul'un fethinde bir kıt'a askeriyle Fâtih'in yanında bulunup kuşatma boyunca önemli rol oynamıştır. İsmail Bey, Fâtih'i Sinop limanında görünce, Türk kanı dökmemek için, karşı koymadı, hükümdarlıktan feragat etti. Fatih kendisini önce Bursa Yenişehri'ne, sonra Filibe'ye sancakbeyi olarak gönderdi.

İsmail Bey, Filibe'de öldü. Kastamonu'da sayılamayacak kadar çok hayır eser-

Kastamonu şehrinden bir görünüş.

Kastamonu'daki İsmail Bey Camii, 1451 yılında Candaroğlu İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır.

leri yaptırmıştır. Filibe'deki türbe ve camisi, Bulgarlar tarafından yıkılmıştır. İsmail Bey de «Dâmad» olup, Fâtih'in kızkardeşi Hatice Sultan ile evliydi.

İsmail Bey, şahsiyeti ve meziyetleriyle, insan psikolojisine olağanüstü vâkıf olan Fâtih'in saygısını kazanmıştı. Sinop'ta Fâtih'in elini öpmek üzereyken, Fâtih, alçak gönüllülük göstererek müsaade etmemiş, elini sıkmış: «Sen benim ulu kardeşimsin; reva mıdır ki elim öpesin?» demiştir.

Fâtih, bu kadarla da kalmamış, ayrıca kendisine Bursa civarında Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar'ı tımar olarak vermiştir.

CANDAROĞULLARI

1.) *Candar Bey (1291 - 1300?)*
2.) *I. Süleyman Paşa (1300? - 1340?)*
3.) *I. İbrahim Paşa (1340? - 1342?)*
4.) *Yakup Bey (1342? - 1345?)*
5.) *Âdil Bey (1345? - 1365?)*
6.) *Dâmad Bâyezid Bey (1365? - 1385)*
7.) *Dâmad II. Süleyman Paşa (1385 - 1392)*
8.) *İsfendiyar Bey (1392 - 1440)*
9.) *Dâmad II. İbrahim Bey (1440 - 1443)*
10.) *Dâmad İsmail Bey (1443 - 1459)*
11.) *Kızıl-Ahmed Paşa (1459 - 1461).*

OSMANLI NÜFUZU

Beylik son zamanlarda iyice Osmanlı nüfuzuna düşmüştür. Büyük bir bilgin ve yazar olan İsmail Bey, kardeş çocuğu olduğu Fâtih'le çok iyi geçinmiş, ülkesini savaşsız ona bırakmış ve Filibe sancakbeyliğini (valiliğini) kabul etmiştir. İsfendiyaroğulları'ndan Osmanlı hizmetine giren birçok mühim devlet adamı yetişmiş ve hanedan, zamanımıza kadar gelmiştir. Üsküdar'da camisi olan Vezir Şemsî Ahmed Paşa ile Malta seferini idare eden Vezir Mustafa Paşa, bu hanedandandır. Candaroğulları, Kastamonu çevresini yüzlerce bayındırlık eseri ile süslemişlerdir.

1468'de Fâtih'in küçük oğlu Şehzâde Cem, Kastamonu sancakbeyi olmuş ve 6 yıl bu şehirde kalmıştır. Osmanlı idaresinde Kastamonu, merkezi Kütahya olan pek geniş Anadolu beylerbeyliğinin (eyâletinin) 14 sancağından birini teşkil etmiştir. Tanzimat'tan sonra vilâyet (eyâlet) merkezi olmuştur. Cumhuriyet çağında da bu eyaletin merkez sancağına (vilâyetine) «Kastamonu Vilâyeti» denmiştir.

Osmanlı çağında Kastamonu, mühim bir şehirdi. Meşhur Tezkire yazarı Latıyfî, onunla çağdaş olan Şâban Velî, XVI. asrın ikinci yarısında Kastamonu'dan yetişmiş-

aşköprü kaya mezarlarından bir
görünüş.

Taşköprü kaya mezarlarından bir görünüş.

lerdir. XIX. asırda burada valilik yapan Abdülhalim Galip Paşa, Kastamonu şivesi ile basılmış bir Dîvân bile yazmıştır. XIX. asırda eyalet merkezi olan bu şehir mamurdu. Dokumacılık, dericilik, bakırcılık, boyacılık sanayileri ileri idi. Halkın ezici ekseriyeti Türk olup, azınlıklar ehemmiyetsiz miktarda idi. Ancak, yolların bozukluğu, çevrenin ticaret yollarından uzaklığı, toprağın kısırlığı, bu mamurluğu gittikçe ihlâl etmiştir. Cumhuriyet devrinde Kastamonu, büyük şehirlere ve bilhassa İstanbul'a iç göçmen yollayan vilâyetlerin başında gelmiştir. Düşman istilâsı görmeyen Kastamonu, Millî Mücadele'nin heyecanlı bazı safhalarına sahne olmuştur. Cumhuriyet devrinde Kastamonu, Atatürk'ün şapka inkılâbını ilân ettiği 1925 seyahati ile meşhurdur.

ESKİ ESERLER

Kastamonu şehrinde ve civar kasabalarında, hattâ köylerde, Candaroğulları'ndan kalma yüzlerce eser vardır. Kastamonu kalesi, Komnenos hanedanı tarafından inşa ettirilmiş bir Bizans kalesidir. Selçuklular, Candaroğulları, Osmanlılar tarafından onarılmıştır. 1943 zelzelesi, kaleyi yıkmıştır. Sûrlar ise çoktan ortadan kalkmıştır. Kalede büyük sarnıçlar, tüneller, kaya mezarları ve türbeler bulunmaktadır.

XIX. asrın sonlarında yalnız Kastamonu şehrinde 63 cami, 16 medrese, 15 hamam, 2 imaret, 1 tekke, 30 türbe, 112 çeşme bulunuyordu. Bunların çoğu şimdi harap olmuş veya ortadan kalkmıştır. Kastamonu ve civarındaki Türk eserlerinin en mühimleri şunlardır:

Yılanlı Dârüşşifası, 1272'de Çobanoğulları tarafından yaptırılmıştır. Son zamanlarda Kaadirî Tekkesi'ne çevrilmiştir. Şimdi harabe halinde olan bina, aslında bir tıp medresesi ve hastane idi. Taştan oyulmuş cümle kapısı nefîs bir sanat eseridir. Atabey Camii 1273'te gene Çobanoğulları tarafından yaptırılmıştır. Halkın «Eligüzel Camii» dediği İbni Naccar Camii, 1353'te Hacı Nusret tarafından yaptırılmıştır. İlk Candarlı eserlerindendir. Ağaç oymalı kapısı, Kastamonu müzesine kaldırılmıştır. Candaroğlu İsmail Bey Camii, 1451 tarihlidir. Yanında medrese ve imareti vardır. Gene İsmail Bey'in yaptırdığı Kurşunlu Han, Türk sivil mimarîsinin güzel örneklerinden biridir. İsmail Bey'in Kastamonu'da bir hamamı, kasabalarda daha birçok eseri vardır.

Osmanlı çağı Türk eserlerinin başlıcaları şunlardır: 1516 tarihli Nasrullah Camii, 1547 tarihli Yakubağa Camii, imaret ve medresesi (Kanunî devri), gene Kadı Nasrullah Efendi'nin yaptırdığı hamam, 1560 tarihli Ferhatpaşa Camii, 1572 tarihli Sinanpaşa Camii, Deve Hanı, Urgan Hanı (XVIII. asır), Sultan Cem'in valiliğinde yaptırdığı ve 1954 yılında tamir edilip, bugün sebze ve meyve hali olarak kullanılan bedesten, Çifte Hamam (XVI. asır), Ferhatpaşa Hamamı, Kara Mustafa Pa-

Kastamonu'da Ecevit ormanları.

Atatürk'ün, Şapka İnkılâbını ilân etmeden önce Taşköprü'yü ziyareti.

şa'nın yaptırdığı Yeni Hamam (XVII. asır), Nasrullah Camii önündeki derenin üzerinde Nasrullah Köprüsü, 1568 tarihli Şâban Velî ve türbesi.

Kastamonu Müzesi, Atatürk'ün Şapka İnkılâbını ilân ettiği binada kurulmuştur.

KASTAMONU VİLÂYETİ (Eyâleti)

(1910'da)

Yüzölçümü: 50 700 km²

Nüfusu: 1.221.000

Nüfus kesafeti: Km²'ye 24 kişi.

Sancakları (Vilâyetleri): Kastamonu merkez (8 kaza), Bolu (9 kaza), Sinop (3 kaza) ve Kengırı (Çankırı) (2 kaza), hepsi 4 sancak, 22 kaza.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugünkü Kastamonu vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmaktadır. Hititler'den sonra Frikya ve Lidya krallıkları, bu topraklara da hâkim olmuştur. M.Ö. VI. asırda Persler, burasını da bütün Anadolu ile beraber İran İmparatorluğu'na katmışlardır. M.Ö. I. asırda Büyük İskender, İran İmparatorluğu ve Anadolu ile beraber ülkeyi Makedonya devletine katmıştır. Bu sıralarda sahilde bazı İyon siteleri de mevcuttu. İskender'den sonra Pontos Krallığı buraya hâkim olmuştur. Uzun uğraşmalardan sonra Roma, M.Ö. I. asırda Yunanlılaşmış İranlı Pontos Devletini ortadan kaldırmış ve ülkeyi elde etmiştir. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bu topraklar da bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. Kastamonu ve çevresinin bulunduğu ülkeye «Paphlagonia» denmiştir. Meşhur Bizans imparatorluk hanedanı Komnenoslar, Paphlagonialı'dır. Kastamonu şehrinin de Komnenoslar tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir.

Yabancı istilâlardan uzak Paphlagonia, asırlarca Bizans idaresinde yaşamıştır.

«Kastamonu» kelimesi, Bizanslılar'ın kullandıkları «Kastamon»dan gelmekte-

dir. Araplar «Kastamûnîye, Kastamûnî» demişler, Türkler «Kastamoni» yapmışlardır. Son zamanlarda ise «Kastamonu» şekli kabul edilmiştir.

PAPHLAGONİA KAYA MEZARLARI.

Paphlagonia, kaya mezarları bakımından Anadolu'muzun diğer yerleri gibi zengin bir mıntıkadır. Bu mıntıkada M.Ö. VI. ve VII. yüzyıllarda yapılmış bulunan kaya mezarları özellikle İran, Hitit ve Âsur mimarî şekilleri etkisinde kalmakla beraber kendilerine has kabartmaları ile değişik özellikler taşımaktadırlar.

Bunların en eskilerinden biri olduğu tahmin olunan «Kalekapı kaya mezarı», (M.Ö. VII. yüzyıl) halen pek tahrip olmamış yüksek kabartmaları ile dimdik durmaktadır.

Bu kaya mezarı Kastamonu'nun Taşköprü kasabasının 1 km. kuzeyinde Süleymanlı Köyü'nde olup ikinci jeolojik zamanın tebeşir teşekkülâtı içine oyulmuştur.

Diğer kaya mezarlarından farkı giriş alnının her iki tarafında yüksek kabartmaların bulunuşudur. Sağ alt kısmında bulunan hörgüçlü boğanın burnunda boynuz gibi bir şeyin bulunması bazı arkeologların (Prof. R. Leonhart) bunu tek boynuzlu boğa (Tragelaphos) olarak isimlendirmelerine yol açmıştır. Ancak, yakından çekilen resimler bunu boğaya atılan bir zıpkın olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zira, boğada ayrıca çok silik olarak bir boynuz müşahede edilmektedir.

Bu, Kalekapı kaya mezarından başka, aynı yüzyıllara isabet eden ve Paphlagonia merkezinde bulunan bir de «Evkaya» kaya mezarı vardır ki, bunun diğerine nazaran daha büyük odalarının oluşu ve bir tünel ile yandaki bekçi odasına bağlı olması ayrı bir özelliktir. Kastamonu'nun içinde bulunan bu kaya mezarı, üzerinde ilk ilmî tetkikata N. K. Chanykoff başlamış ve bunu takiben birkaç arkeolog da bu tetkikleri derinleştirerek daha fazla bilgiler elde etmeye çalışmışlardır. Bu kaya mezarının en önemli bir noktası, alındaki insan kabartmasıdır ki, kabartmanın bugün gövdesi sağlam kalabilmiştir. Baş ve kollar kırılmıştır. N. K. Chanykoff, bu insan heykelinin başında bir taç olduğunu söylemekte ise de, bugün bundan bir eser kalmamıştır. Bu kaya mezarının alnında sağda ve solda olmak üzere iki kanatlı arslan kabartması görülmekte olup bu arslanlar kanatlarıyle bir sfenks manzarası arzetmektedir. Bu bakımdan Hitit menşeli olması ihtimali kuvvetlidir.

Kastamonu dolayları bu nevi yüksek kabartmaları ile ün salmıştır. Hemen her köşesinde bu gibi çok gözlü ve yüksek kabartmaları bulunan kaya mezarlarına tesadüf etmek imkân dahilindedir.

Kastamonu Hükümet Meydanı ve Atatürk anıtı.

Munzur Çayı.

TUNCELİ

Tunceli (Kalan) kasabasından bir görünüş.

Tunceli bölgesi, 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şah başkumandanlığındaki Türk orduları tarafından fethedilmiştir. Fakat bir müddet sonra Anadolu Selçukluları'ndan ayrılmış, Erzincan'daki Mengücükler (Mengücoğulları), Artukoğulları gibi Türk kralları, buraya hâkim olmuşlardır. XII. asır ortalarında burası tekrar Türkiye imparatorluğuna (Konya'ya) bağlanmıştır. Celâleddin Harzem - Şah, bu topraklarda bir Kürt eşkıyası tarafından öldürülmüştür. XIII. asır sonlarında Türkleşmiş Moğol İlhanlılar, Türkiye'nin metbuu sıfatıyle buraya da hâkim olmuşlardır. İlhanlılar'dan sonra Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler gibi Türk imparatorluklarına geçen çevre, 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Türkiye'ye katılmıştır.

Osmanlı Çağı

Osmanlılar'dan önceki devletler, Tunceli bölgesinde, devamlı ve tesirli bir hâkimiyet kuramamışlardır. Bölgeye hâkim olan derebeyleri, metbu devlete vergi ve icabında asker vermekle, tâbiiyet vazifelerini yapmışlar, iç işlerinde çok kere müstakil kalmışlardır. Sarp ve verimsiz olan bu bölgeyi merkeze daha sıkı bağlamak için imparatorluklar fazla uğraşmamışlardır.

Osmanlı çağında Tunceli, Dıyâr-ı Bekr (Diyarbakır) beylerbeyi-

liğinin (eyâletinin) 24 sancağından (vilâyetinden)ikisini teşkil etmiş, bu topraklarda Çemişkezek ve Pertek sancakları kurulmuştur. Tanzimat'tan sonra Mâmûretulaziz (Elâzığ) vilâyetinin (eyâletinin) 3 sancağından (vilâyetinden) biri olmuştur. «Dersim» denen bu sancağın 6 kazası vardı. Sancağın merkezi Hozat kasabası idi. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» adı verilince, Dersim de bir vilâyet oldu ve adı sonra Tunceli'ye çevrildi. 1925'te Elâzığ'a bağlandıysa da, 1936'da tekrar vilâyet yapıldı. Vilâyet merkezi, Hozat ve Çemişkezek'ten Kalan'a götürüldü (1947). Şimdi Kalan'a da Tunceli denmektedir.

Ruslar, I. Cihan Savaşı'nda Tunceli'ne girdilerse de hâkim olamadılar. Büyük zayiat vererek çekildiler. Ölüleriyle dolan vâdiye «Leşderesi» denmektedir. Bundan başka Tunceli, Osmanlı çağında hiç bir istilâ görmedi. Arada bir aşiretler ayaklandıysa da bastırıldı. Demiryolundan, hattâ yoldan mahrum olan bu çok sarp ve dağlarla çevrili mıntıka, dış dünya ile az alâkalı olduğu için, Anadolu'nun diğer taraflarına nispetle fazla gelişemedi.

Tarihî Âbideler

Bağın Kalesi, Mazgirt kazasının Faraç Köyü'ndedir. Burada Âsûrîler'e ait çivi yazılı bir sütun vardır. Pertek Kalesi, Murad Nehri kıyısındadır. Selçuklular zamanından kalmadır. Osmanlılar çağında onarılmıştır. Sağman Kalesi, Pertek kasabasından 15 km.

ötededir. İçinde XVI. yüzyıl sonu sancakbeylerinden Salih Bey'in yaptırdığı güzel bir cami vardır. Evliyâ Çelebî, bu kaleye ait bir efsane anlatır.

Eli Hatun Camii ve türbesi Selçuklu çağından kalmadır. Mazgirt'tedir. Eski Cami, Çemişkezek'tedir. Bu da Selçuklu çağından kalma olup, çok güzel oyma taş işçiliği nümunelerini havidir. İbrahim Paşa Sarayı, Pertek'tedir. Bir derebeyinin sarayımsı konağının bütün hususiyetlerini haizdir.

«Tunceli», bu çevreye Cumhuriyet çağında verilmiş ve «Hatay» gibi hiç bir mazisi olmayan bir isimdir. Eskiden çevreye «Dersim» denirdi.

Türklerden Önce

Tarihte ilk Anadolu birliğini kuran Hititler, Tunceli'ne erişmişlerdir. Fakat bu çevreyi tamamen itaat altına almış olmaları muhtemel değildir. Hurriler, Babil ve Asur imparatorlukları da buraya kadar nüfuz ve tesirlerini yaymışlardır. Medler zamanında (M. Ö. VII. asır) kısmen ve Persler zamanında (M. Ö. VI. asır) tamamen ülke, İran imparatorluğuna bağlanmıştır. M. Ö. IV. asır-

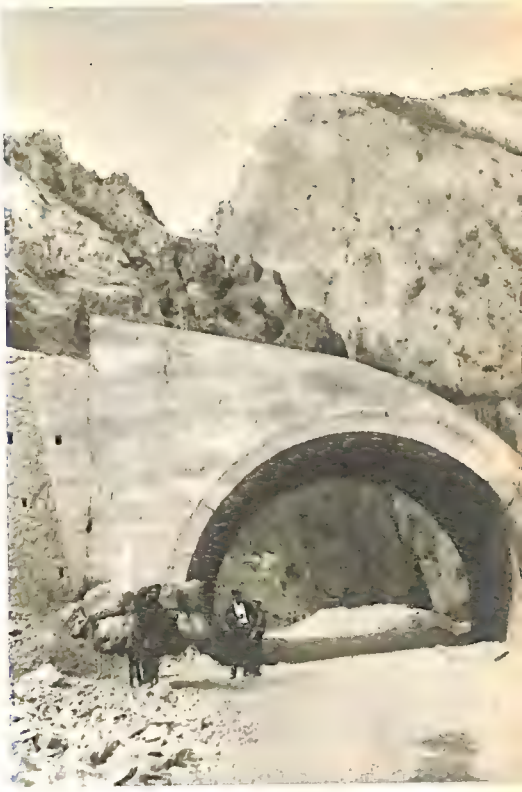

Tunceli'nde hemen her kasabayı dağlar çepeçevre sarmıştır. Ağaçlar da bölgeye ayrı bir güzellik verir (solda). İki bölgeyi birbirine bağlayan Elâzığ - Tunceli karayolundan bir görünüş (yukarıda).

da Büyük İskender, bütün İran imparatorluğu ve Anadolu gibi burasını da Makedonya devletine katmıştır. Makedonya devleti parçalanınca, bu mıntıka İran asıllı Ermeni krallarının eline geçmiştir. Selevkoslar, Tunceli'ne erişememişlerdir. Bundan sonra Roma ve İran devletini dirilten Partlar, bu bölgeyi çekişmişlerdir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, burası da bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. Fakat İranlılar (Sâsânîler), bu bölgeyi birçok defalar Bizans'tan koparmışlardır.

Araplar ve Bizanslılar

VII. asır ortalarından itibaren Araplar, bu çevreye erişmişlerdir. VIII. asırda Tunceli, İslâm imparatorluğuna katılmakla beraber, bir müddet sonra Bizans tarafından geri alınmıştır. Bu çevre, yolsuz ve sarp olduğu için, önemli şehirler kurulamamış, ancak bir dereceye kadar ehemmiyetli sayabileceğimiz yalnız Çemişkezek kasabası teşekkül etmiştir. En meşhur Bizans imparatorlarından biri Ermeni asıllı ve Çemişkezekli'dir (I. Ioannes Çimişkes).

1071 MALAZGİRT zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman - Şah'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz Türkleri, Balıkesir'i de fethetmişlerdir. Süleyman - Şah'ın oğlu I. Sultan Kılıç - Arslan'ın kayınpederi olan İzmir Emîri Çaka Bey'in nüfuzunun buraya kadar uzadığı anlaşılmaktadır. Çaka Bey'in hedefi, Bizans İmparatoru olmaktı. Bununla beraber, I. Haçlı Seferi'nden faydalanan Bizanslılar, 1100 tarihlerine doğru çevrenin mühim kısmını Türkler'den geri almışlardır. Ancak Edremit Körfezi kıyılarının 1120 civarına kadar Türkler'de kaldığı anlaşılmaktadır.

İkinci Bizans idaresi, 1303 yıllarına kadar 2 asır sürmüştür. Bu tarihlerde Karasıoğulları, Balıkesir'i fethetmiş ve beyliklerine merkez yapmışlardır.

Anadolu'nun fethinden sonra Sıvas, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara çevrelerinde bir devlet kuran Danişmendoğulları, bu kesimlerde 80 yıl hüküm sürmüştü. Selçuklular 1171'den itibaren Danişmendoğulları'nın elindeki önemli şehirleri almaya başladılar ve nihayet 1175 yılında Danişmendli devletine son verdiler.

Selçuklular tarafından ortadan kaldırılan bu Türk devletinin hanedanına mensup olanlar Selçuklular'ın hizmetini kabul ettiler. Selçuklular, Danişmendli hanedanının üyelerini Bizans sınırına uc beyi olarak gönderdi.

XIII. yüzyılın sonlarında, Selçuklular, artık iyiden iyiye çöktüğü sırada Batı Anadolu'da bulunan uc beylerinden biri de Danişmendliler'den Kalem - Şah Bey

Balıkesir'in büyük caddelerinden biri.

Karası Beyliğinin Doğduğu Yer:

BALIKESİR

Tarihî ve turistik zenginlikler bakımından büyük önem taşır

ile oğlu Karası Bey'di. Bu iki bey, 1290' dan sonraki yıllarda, o zamanlar Mysia denilen Balıkesir ve Çanakkale çevresindeki topraklarda fetih hareketlerine giriştiler. Karası Bey, Balıkesir ve Bergama'yı fethetti ve XIV. yüzyılın ilk senelerinde (1303 ?) başkenti Balıkesir olmak üzere bir beylik kurdu. Bu beylik kuruluşundan sonra ilk 5 yıl Selçuklular'a bağlı kaldı. 1308 - 1335 arasında İlhanlılar'a, ondan sonraki 10 yıl içinde de, yani 1345'e kadar Osmanlılar'a bağlandı.

Bir sahil devleti olan Karası Beyliği'nin, Arap kaynaklarına göre 20 000 atlı kuvveti ve ayrıca donanması vardı.

«1345'te Aydınoğlu Umur Bey, Kantakuzenos'a yardım etmek üzere Rumeli'ye geçmek istediği zaman, donanmasının İzmir limanında Latinler tarafından yakılması sebebiyle, karadan Saruhan ve Karası arazisinden geçmeye mecbur olmuştu. Bunun için Saruhan Bey ve Karası - oğlu Süleyman Bey ile anlaşan Umur Bey, Saruhan'ın oğlu Süleyman ve Karasıoğlu Süleyman Bey'leri de beraberine alarak, Karasıoğluna ait gemilerle, Rumeli sahiline geçmişlerdir (Enverî, Düstûr - nâme s. 66 ve mukaddime, s. 66). Karasıoğlu Süleyman Bey'in 759 (1357) senesinde yine Trova taraflarının hükümdarı olduğu görülüyor (Düstûr - nâme mukaddime, s. 60, not). Bu kayıtlara nazaran, aşağıda görüleceği üzere, Karası memleketlerinin Bergama'dan itibaren sahil kısmından Kemer - Edremit, yani Burhaniye, Edremit ve Edremit körfezinin şimalinden, Çanakkale Boğazı'na kadar olan kısım, 1345'ten sonra, Osmanlılar'ın işgaline uğramıştır.

Edremit'in ünlü sayfiyesi Akçay'dan bir görünüş.

Fotoğraf: Eser Tutel

Takvim-i nucum'a göre, Karası Beyliği'nin zaptı, I. Murad'ın cülûsu senelerinde, yani 761 (1359)'da olmuştur ki, yukardaki kayıtlar ile tetâbuk etmektedir.

«Osmanlı tarihlerinin yazdıkları, birbirini tutmamaktadır. Osmanlı vekayinâmelerine göre, Karası Bey'in vefatından sonra, yerine geçen oğlu Aclân Bey, iyi bir bey olup, Osman Bey ve oğlu Orhan Bey ile dostça geçinmiş ve Dursun Bey adındaki oğlunu Orhan Bey'in yanına göndermişti. İbn Kemâl, daha doğru olarak, bu çocuğun öldürülmekten korkarak, babasının yerine geçen büyük kardeşinden kaçıp, Orhan Bey'e iltica eylediğini beyan ediyor.

«Aclân Bey 735 veya 737 (1335 veya 1337)'de vefat etmiş ve yerine büyük oğlu geçmişti. Bu yeni hükümdar, hayırsız ve hırçın olduğundan, memleketçe sevilmemiş, Karası emîrleri, en nüfuzlu şahsiyet olan Hacı İl-Bey vasıtasıyle, Osmanlılar'ın yanında bulunan Dursun Bey'e müracaat ederek onun hükümdarlığını istemişler, Dursun Bey bu teklifi kabul ederek, vaziyeti Orhan Gazi'ye arz ile yardımını istemiştir.

«Dursun Bey, bu yardıma mukabil, Osmanlılar'a merkezleri olan Balıkesir'den başka Aydıncık, Bergama, Edremit ve diğer bazı yerleri terkedeceğini ve kendisinin de Edremit Körfezi'nin şimalindeki Kızılca - Tuzla ve yine o mıntıkadaki Bergamiç havalisi ile, yani Rumlar'ın elindeki Biga ve diğer bazı Rum kasabaları hariç olarak, Truva ve Aeolia ile iktifa eyleyeceğini söyleyerek, mutabık kalınmıştır (Âşık Paşa-zâde, s. 44; Kramers, Bayramiç yerine Mahram, yani Assos şehrini göstermektedir; bu, ancak Kızılca - Tuzla olabilir). Bu anlaşma üzerine Orhan Bey, Dursun Bey'i de beraberine alarak Balıkesir üzerine hareket etti. Karasıoğlu Demir Han bunu haber alınca, Bergama Kalesi'ne kaçtı. Orhan Gazi, gûya iki kardeşi barıştırma kisteyerek, Dursun Bey'i, Hacı İl-Bey ile birlikte, Bergamaya gönderdi. Fakat kaleden atılan bir ok

ile Dursun Bey maktûl düştü; bundan müteessir olan Orhan Bey, Bergama üzerine gelip, burasını muhasara etti; Bergama ahalisi, Karası beyine kaleden çıkmasını, aksi halde kendisini tutup, teslim edeceklerini söylediler. O da çıkıp teslim oldu ve Bursa'ya getirildikten sonra, vebâdan öldü.

«Osmanlı tarihlerine göre, Karası ve Bergama ile diğer şehirlerin ilhakı 735 (1335) ve 737 (1337), 750 (1349) ve 755 (1354) olarak gösterilmektedir. Sonuncu tarih Hadîdî'nindir. Bizans kaynaklarıyle «Düstûr-nâme»'nin kaydı ve Osmanlı kaynaklarının mütalâaları, bir dereceye kadar, te'lif edilebilmektedir. Yahşı Bey'in 1342'den sonra kendisinden bahsedilmediğine ve 1345'te de Aydınoğlu Umur Bey ve Saruhan kuvvetlerinin Karasıoğlu Süleyman Bey'le birleşerek, Kantakuzenos'a yardım etmek üzere, Çanakkale taraflarına geçtiklerine göre, Balıkesir, Bergama ve havalisinin ilhakı bu tarihten sonradır; çünkü Bergama bu tarihte Demirhan tarafından işgal edilmemiş olsaydı, Dursun Bey, kardeşinin elinde olmayan bir yeri, Orhan'a teklif edemezdi. Bundan dolayı Orhan Bey, Dursun Bey'e ait 1345'ten sonra, Balıkesir, Aydıncık, Bergama, Edremit ve havalisini elde ederek, büyük oğlu Süleyman Paşa'ya vermiş ve 1359 tarihlerinde Murad Hudâvendigâr, Trova, Çanakkale taraflarındaki Karası topraklarını ve Rumlar'ın elindeki Biga'yı alarak, Boğaz'a kadar olan yerleri elde etmek suretiyle, Karası'nın ilhakını tamamlanmıştır. Karası Beyliği'nin bir kısmının Osmanlılar'a geçmesi üzerine, Demirhan'ın emîrlerinden Hacı İl-Bey, Evrenos, Ece Halil ve Gâzî Fâzıl (Hafız Halil'in Menâkib'inde Simavlı Şeyh Bedreddin'in büyük babası Abdülaziz'in kardeşi olduğu kaydedilmektedir) Beyler, Osmanlı Beyliği hizmetine girerek, bu küçük beyliği Rumeli'de yayılmasında pek büyük hizmetler görmüşlerdir. Karasıoğulları'na ait şimdiye kadar, herhangi bir sikke veya kitâbeye rastlanmamıştır» (İslâm Ansiklopedisi, cilt VI, s. 333-334).

KARASI BEYLERİ

1.) Karası Bey (1303?-1320?)
2.) Aclân Bey (1320?-1325?)
3.) Demirhan Bey (1325?-1345)
4.) Süleyman Bey (1345-1361) (Çanakkale valisi)

Edremit'in ana caddesi.

Eskiden Balıkesir'e bağlı olan Bergama'daki harabelerin bir asır önce yapılmış gravürü.

OSMANLI ÇAĞI

Osmanlı devletine ilk katılan Anadolu beyliği, Karası'dır. Ancak Karasıoğulları'ndan Süleyman Bey, Osmanlılar'ın Çanakkale valisi olarak, 1361'e kadar mevkiini muhafaza etmiştir.

Osmanlı idaresinde merkezi Balıkesir olan Karası Sancağı (vilâyeti), Anadolu beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağından biri olmuştur. Tanzimat'tan sonra, merkezi Bursa olan Hudâvendigâr vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından biri oldu. 9 kazası vardı. Sancağın, Balıkesir'den başka şehirleri de çok mamurdu. Meselâ Ayvalık'ın daha 1821'de 25 000 nüfusu vardı; XX. asır başlarında 30 000 olmuştu.

Ayvalık Rumları'nın bir, iki kımıldanması ve 1403'te Timur'un istilâsı haricinde Balıkesir, I. Cihan Harbi'ne kadar sakin bir Türk vilâyeti idi ve sınırlardan çok uzakta bulunuyordu. Savaştan sonra Yunanlılar, İzmir gibi, buraya da saldırdılar. İzmir'in işgali günlerinde, 1919 mayısında, Edremit de işgal edildi. Millî kuvvetlerin ilk toplanma merkezlerinden olan Edremit ile Ayvalık, ancak Büyük Taarruz'dan sonra 1922 eylülünde istirdat edilebildi. Vilâyetteki Rum azınlık, Yunanistan'daki Türkler'le değiştirilmek suretiyle çıkarıldı.

BALIKESİR ADI NEREDEN GELİYOR?

«Balıkesir» adı, tahminlere göre «Palaeo - Kastro = Eski Hisar» adının Türkler tarafından değiştirilmiş şeklinden ibarettir. Bir müddet «Balıkesri» denmiş, sonra «Balıkesir» şekli doğmuştur. Cumhuriyet çağına kadar 6 asırdan fazla Türkler Balıkesir çevresine ve vilâyetine, ül-

kenin fâtihlerinin adını vererek «Karası» demişlerdir.

BALIKESİR ŞEHRİNİN NÜFUSU

1900	16 000	1945	39 000
1915	30 000	1950	36 000
1927	26 000	1955	47 000
1935	27 000	1960	61 000
		1965	75 000

ESKİ ESERLER

Balıkesir şehrinde Türkler'den kalma eserlerin başlıcaları Paşa Camii, Yıldırım Camii, Hasanpaşa ve İlyaspaşa hanlarıdır. Yıldırım Camii, Yıldırım Sultan Bâyezid tarafından XIV. asrın sonlarında yaptırılmış, sonraları birçok kereler tamir görmüştür. Paşa Camii, Fâtih Sultan Mehmed'in lâlası Vezir Dâmad Zağanos Paşa tarafından yaptırılmıştır. Zağanos Paşa, Balıkesir'de ölmüştür. Karasıoğulları'ndan hiç bir eser kalmamıştır. Edremit'te Kurşunlu Cami, Edremit Müzesi'ndeki silâh koleksiyonu, Erdek'teki açıkhava müzesi, Gönen civarında Babayaka ve Atıcıoba'daki kale harabeleri, Çağış nahiyesine bağlı Perse köyünde Kilisekaya (Kesekaya) kilise yıkıntıları tarihî eserler olarak zikre değer. Balıkesir'in 80 km. kadar kuzeyindeki Hisartepe (Daskyleion), Anadolu'daki Pers (İran) yerleşme yerlerinden biridir. Bandırma civarında Kyzikos harabeleri vardır. Burada birçok Yunan, Roma, Bizans eseri görülür. Demirkapı Kalesi, sûrlar, Hırsızkalesi, Konormos limanı, Sulubodur dehlizleri, Kocakilise'de tiyatro sayılabilir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE

Bugün Balıkesir vilâyetinin üzerinde

Balıkesir'in meşhur saat kulesi.

bulunduğu topraklar, Anadolu'da tarih devrini açan ve ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmaktadır. O çağda bu bölgeye «Assuwa» denmekteydi. Hititler'den sonra Frikya, daha sonra Lidya krallıkları, bu çevreyi de içine almıştır. M.Ö. VI. asırda Persler, Lidya ve bütün Anadolu ile beraber «Misya» denen bu çevreyi İran imparatorluğuna katmışlardır. İranlılar zamanında Yunan kültür ve nüfuzu daha artmış, bilhassa Marmara kıyıları ve Kapıdağı Yarımadası, Atina birliğine girmiştir. M. Ö. IV. asırda Büyük İskender, İran imparatorluğu ve bütün Anadolu gibi burasını da Makedonya devletine katmıştır. Büyük İskender'in ölümünden pek az sonra Bergama Krallığı, bütün bu çevreye hâkim olmuştur. Bu devirde ülkede teşekkül eden başlıca siteler, önce Achiraus, sonra Hadrianutherai denen şimdiki Kepsut, Palaeo - Kastro denen şimdiki Balıkesir, Hekatonnesoi denen şimdiki Alibey, Adramyttion, yani Edremit ve Kyzikos idi. M.Ö. 130'a doğru çevre, Bergama Krallığı ile beraber Roma'ya geçti ve Roma, M.S. 395'te ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düştü. 1080 yıllarına kadar Bizans idaresinde kaldı.

Ali Çetinkaya Hitler Görüşmesi

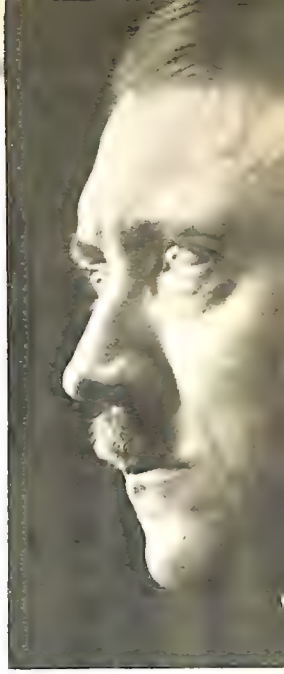

Hitler

Yazan: Nejat Atsan

1934 SENESİNİN başlarında Afyon mebusu Ali Çetinkaya bayındırlık bakanı olmuş, hemen bir, iki ay sonra da ben, onun özel kalem müdürlüğüne tayin edilmiştim. Merhum ile dört sene çalıştım. Bayındırlık bakanlığının o zamanki bütün faaliyetlerine tam olarak iştirak ettim.

İsveç ve Alman hükümetleri, 1937 yılında bayındırlık bakanını davet etmişti. Davetler hükümetçe kabul edildi ve bayındırlık bakanlığına gereken talimat verildi. Yol hazırlıklarına başladık. Temmuz ayındaydık. O zamanlar uçak seferleri gelişmiş olmadığından bütün seyahatler trenle yapılıyordu.

Ankara'dan İstanbul'a, oradan da trenle İsveç'e hareket edildi. Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Çekoslovakya üzerinden geçerek Berlin'e geldik. Berlin'de bir gece kaldık. Ertesi gün tekrar trenle hareket ederek, Baltık sahillerine, oradan bir feribotla İsveç'e ulaştık. Bakan, fabrikaları, santralleri gezdi ve nihayet İsveç kralı tarafından kabul edildi. İsveç kralı, kendisini Stokholm civarındaki yazlık villasında kabul etti. Kabulde, sefirimiz Bay Kösearif ile İsveç'in Ankara Sefiri Mr. Winther de hazır bulundular. Konuşma dostluk çerçevesi içersinde söylenen cümlelerle başladı ve kısa bir süre sonra bitti. İsveç'teki gezi tamamlandıktan sonra Almanya'ya geldik. 1937 senesinde Almanya silâhlanmış, muahedeleri bertaraf etmiş ve tam olarak Hitler'in idaresine geçmişti.

TÜRK HEYETİ ALMANYA'DA

İsveç'ten Berlin'e geldiğimiz zaman bir taraftan bizim o zamanki sefirimiz Bay Hamdi Arpag ve Alman Demiryolları Genel Sekreteri tarafından karşılanmıştık. Karşılamada, Alman ulaştırma bakanının bulunmayışı merhum bakanın dikkatinden kaçmamıştı. Acaba bu ne demekti? Berlin'de birkaç gün kaldık. Müesseseleri, fabrikaları gezdik. O zaman Almanlar' la bir iktisadî ve ticarî anlaşma yapmak üzere Berlin'e gelmiş bulunan Bay Faik Kurdoğlu ile görüştük. Almanlar'ın bize borçları vardı. Mukabilinde istediğimiz malları vermek istemiyorlardı. Biz, Çanakkale için toplar, demiryollarımız için de lokomotif istiyorduk. Onlar ise bize fotoğraf makineleri, kadın eşyası teklif ediyorlardı. Velhasıl ticaret konuşmaları çıkmazdaydı. Berlin'den sonra Hamburg'a geldik. Orada bir gün kaldık ve doğruca Essen'e gittik Essen'de bizi Alfred Krupp karşıladı ve villasında misafir etti.

Geçen bu zaman zarfında mihmandarlığımıza tayin edilmiş bulunan Alman dışişleri bakanlığından Herr Reinhardt ismindeki memur ile mütemadiyen görüşü-

yor ve konuştuklarımı bakana anlatıyordum. Bakan, Alman hükümetinin resmî misafiri olmakla beraber, Hitler onu kabul etmek istemiyordu. Bunun sebebi, Türkiye'nin, Rusya'nın politikasına uygun bir politika takip etmesiydi. Ben Türkiye'nin bağımsız bir politika takip ettiğini müteaddit defa kendisine söyledim. Mihmandar her gün kendi hükümetine bir rapor veriyordu.

Buna karşılık Göring bizim bakanın Alman hükümetinin resmî misafiri olduğunu ileri sürerek devlet başkanı tarafından kabul edilmesinin şart olduğunu ileri sürüyordu. Nihayet, Essen'de iken Hitler'in Berchtesgaden'deki villasından kalkarak, Berlin'e geldiği ve bizi ertesi gün saat 10'da Reichskanzelei'de kabul edeceği haberi geldi. Biz de Berlin'e döndük.

HİTLER'LE KARŞI KARŞIYA

Görevim büyük ve tehlikeli idi. Merhum çok sinirli ve mizacı şiddetli bir adamdı. Öte taraftan, mihmandarımız Hitler'in de kırıcı ve şiddetli olduğunu söylüyordu. Ben bunların arasında ne yapacaktım. Çünkü tercüme işini ben yapacaktım. Geceyi uykusuz geçirdim.

Ertesi günü redingotları giymiş olarak başta bakan, yanında sefirimiz Hamdi Arpag ve ben olduğumuz halde Reichskanzelei'a gittik. Bakan ile sefir bir köşeye çekildiler ve konuşmaya başladılar. Ben kendimi Almanlar'ın içerisinde buldum. Bir tarafımda Ulaştırma Bakanı Herr Dorpmüller, öte tarafımda tercüman Dr. Schmidt, biraz ileride de saray nazırı Weizacker oturuyordu. Mihmandarlarımız ve Hitler'in yaverleri de burada idiler.

Tam saat 10'da kapı açıldı, içeri davet edildik. Evvelâ merhum Çetinkaya, arkasından sefirimiz Hamdi Arpag ve onun arkasından da ben girdim. Hitler, odanın nihayetinde bir masada oturuyordu. İçeri girince yerinden kalkarak bize doğru yürüdü ve bizi kendi usulü ile selâmladı. Biz de başımızı eğerek mukabele ettik.

Bu selâmlaşmadan sonra Hitler bir koltuğa, Çetinkaya ile ben de bir kanapeye oturduk. Bundan sonra herkes yerini aldı. 15 ilâ 17 kişi idik. Ben tam dikkat kesilmiş ne söyleneceğini bekliyordum. Hitler bize bakarak gülümsedi. Söze nasıl başlayacağını ve ne söyleyeceğini kestiremiyordu. Bizim sefir:

— Beyefendi kendisi söze başlayamıyor. Lütfen siz başlayınız dedi.

Bunun üzerine bakan, Alman hükümetinin misafiri olarak Almanya'ya geldiğini, gerek Berlin'de ve gerekse Berlin dışında muhtelif müesseseleri ziyaret ettiğini söyledi. Ben bunları Almanca'ya çevirdim.

Hitler buna karşılık Atatürk'ten bir fotoğraf aldığını ve buna müteşekkir olduğunu ve bu teşekkürü kendisine götürdüğümüz takdirde memnun olacağını söyledi. Çetinkaya ile birlikte ayağa kalkarak bu mesajı ayakta aldık. Bu, hem Hitler'e ve hem de Atatürk'e karşı yapılmış bir hürmet hareketi idi. Bu jestimiz, Hitler üzerinde büyük bir tepki yaptı. Bir arzumuz olup olmadığını sordu. Bakan, Almanya'da cereyan etmekte olan görüşmelerin müsbet bir şekilde neticelendirilmesinin yerinde olacağı mütalaasında bulundu. Hitler bunun için lâzım gelen emirleri verebileceğini bildirdi. Bu müzakereler o zaman için hakikaten önemli idi. Memleketin toplara, tayyarelere ve nihayet lokomotiflere ihtiyacı fazlaydı. Bundan sonra Ali Çetinkaya, Hitler'den bir arzusu olup olmadığını sordu. Hitler, Türkiye üzerinden geçerek Afganistan'a giden hava hattını açmak istediğini ve bunun için Türkiye'nin müsaade vermesinin mümkün olup olmadığını sordu.

Çetinkaya bunu dikkat nazarına alacağını ve durumu hükümete arz edeceğini bildirdi. Bundan sonra Hitler, Çetinkaya'nın başka hangi memleketlere resmî ziyaretler yaptığını sordu ve konuşma bitti.

Bütün görüşme yarım saatten biraz fazla sürmüştü.

Hitler'e ve yanındakilere veda ettik, ellerini sıkarak ayrıldık. Merdivenden aşağı iniyor ve SS'lerin aralarından geçiyorduk. Bir ara Çetinkaya'ya yanaştım ve sordum:

— Bu adam üzerinizde ne tesir yaptı?

Çetinkaya:

— Almanlar harbe gidiyorlar, diye cevap verdi. Hitler'i çok yalnız bırakmışlar. Yakınında, etrafında adamın hiç dostu kalmamış. Durum çok tehlikeli.

Bu görüş, uzun zamandan beri politika hayatında yaşamış olan bir politikacının görüşü idi. Nitekim öyle de oldu. Almanya iki sene sonra harbe girdi. Tek adam, hâkim adam, her şeyi bilir adam olarak Hitler hem Almanya'yı ve hem de bütün dünyayı büyük bir harbe ve onun sonucu olarak bir felâkete sürükledi.

1937'de söylenen sözler hâlâ kulağımda: «Yalnız bırakmışlar, bak bizimki yalnız mı?»

Berlin'den ayrılırken, bizi karşılamaya gelmeyen ulaştırma bakanı bu defa bizleri teşyie geldi. Bundan, Hitler'in üzerinde müspet tesir yaptığımızı anladık. Ticarî anlaşmalar da oldu; toplarımızı, tayyare ve lokomotiflerimizi aldık.

Son Yılların En Büyük Casusluk Olayı

Batılılar Hesabına Çalışan

RUS CASUSU

Albay Penkovski.

Modern çağların en başarılı casusu Penkovski, bir Rus albayı idi. İdam edilme tehlikesini göze alarak Batılı devletler yararına casusluk etti. Rusya'nın can alıcı sırlarını Batı'ya aktardı. 1963'te kurşuna dizilen Penkovski'nin gizli faaliyetlerini anlatan notları da, kendisi yakalandıktan sonra Batı'ya kaçırıldı. Bu yazı serisinde dünyayı birbirine katan casusluğu Oleg Penkovski'nin kaleminden okuyacaksınız.

ADIM, Oleg Vladimiroviç Penkosvki. 23 nisan 1919'da Kafkasya'da doğdum. Babam memurdu. Benim, rütbem albaydır; istihbarat subayıyım. 1940 yılının martından beri de Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesiyim. Karım ve bir kızımla birlikte Moskova'da, Maksim Gorki Caddesi'ndeki 59 sayılı apartmanda oturuyoruz.

Bu, benim kim olduğumu pek anlatmaz, onun için biraz da babamdan ve çocukluğumdan söz edeyim. Babam, beyaz orduda askermiş; ihtilâl çıkınca, kızıl orduya karşı dövüşmüş, öldüğünde henüz kundaktaymışım. Beni anam büyütmüş.

Vladikafkas'taki on sınıflık okulu bitirdiğimde yıl 1937 idi; sonra 2. Kiev Topçu Okulu'na girdim. Okul hayatım pek hareketli geçti sayılmaz. Zaten okulda, liseyi bitirmiş sayılı öğrencilerdendim. 1939'da topçu okulunu teğmen rütbesiyle bitirdim. Az bir zaman sonra da okuldaki başarılarımı takdir eden yöneticiler, beni aday olarak partiye kaydettiler. Buna pek

memnun olmadım diyebilirim, aslında bir topçu birliğinde faal bir görevi tercih ederdim.

Kısa bir zaman geçmişti ki kendimizi savaşın içinde bulduk. Birkaç yıldır Avrupa'da kara bulutlar toplanıp duruyordu zaten. O yılın eylülüydü, Polonya'ya taarruza geçtik. Benim bulunduğum birlik, Lvov'u işgal etti. Polonya harekâtı başarıyle sona erince beni, Sibirya'daki 91. tümene naklettiler. Tümen henüz kuruluş haliydeydi, görevim de 321. topçu alayının siyasî müşahitliğiydi. Yılbaşından sonra bizi Finlandiya'ya yolladılar. O sıralarda Rus - Fin Savaşı başlamış, bütün şiddetiyle sürüyordu. İlk defa ben de savaş meydanı gördüm; gerçek bir savaş. Soğuk sıfırın altında 20°'ye yaklaşıyordu, her yanda, ölmüş askerler. Kimi de donmuş, yaralarından sızan kanlar taşlaşmış âdeta.

MOSKOVA'YA DÖNÜYORUM

Finlandiya savaşı bittikten sonra, tümen tekrar Sibirya'ya nakledildi, ama bu defa beni Moskova'ya çağırdılar. Merkezde hayat oldukça değişikti, Krassin topçu okulunda siyasî okutmandım.

Dış dünyada olaylar hızla akıp gidiyordu. Hitler hemen bütün Avrupa'yı işgal etmişti, gerçi aramızda bir saldırmazlık paktı vardı ama, gelen haberlerde, Almanlar'ın saldıracağına dair belirtiler de bulunuyordu. Derken haziranda Alman birliklerinin sınırımızı geçtiğini öğrendik. Benim kadar birçok yüksek rütbeli subayın buna şaştığını söyleyebilirim. Zaten cepheden gelen haberler durumun hiç de iyi bir biçimde gelişmediğini gösteriyordu. Almanlar hep ilerliyorlardı, bu arada, batı orduları grubuna kumanda eden General Pavlof'un, kurmay başkanı General Klimovski'nin başarısızlıklarından dolayı yargılanıp mahkûm edildiklerini öğrendim. 1941 sonbaharında Almanlar, Smolenks - Bryansk savunma hattını yarıp ordu grubumuzu çevirdi. Bu harekâtta en az yarım milyon esir aldılar. Durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine General Zukof, alelacele Leningrad'dan, cephe komutanlığına atandı. Aynı zamanda General Artemyef de Moskova'nın savunmasını üzerine aldı. General Artemyef, N.K.V.D.'ye mensuptu. Stalin, hep önemli noktalara N.K.V.D.'li generalleri getiriyordu.

SAVAŞIN GİDİŞİ DEĞİŞİYOR

General Zukof, sinirleri kuvvetli bir subaydı, çok zor şartlar içinde savaşıyordu. 1942 yazında bir karşı taarruzla Almanlar'ı Smolensk hattının gerisine atmayı başardı. Öte yandan, güneydeki birliklerimiz Stalingrad ve Kafkasya'ya doğru çekiliyordu. Biz ise, Moskova'da bekliyorduk. Ordumuz, Stalingrad'ın önünde, uzun, endişeli bir kış geçirdi. Kasımda birliklerimiz Almanlar'ın 6. ordusuyle, 4. motorlu ordusunun bir kısmını kuşattı. Sonunda, 1943'ün şubatında Almanlar'ın mukavemeti kırıldı, 300 bin esir aldık. Birkaç ay sonra da, Alman ordularıyle bizim birliklerimiz Orel ve Harkof'ta karşılaştılar. Her iki taraf da bol miktarda tank kullandı bu savaşlarda. Ağustos sonunda Almanlar kesin bir yenilgiye uğramıştı.

O yılın kasımında Sovyet orduları Dinyepr'i geçtiler ve Kiev'i aldılar. Bu savaşlar sırasında, ben durmadan ileri hatlarda bulunmak için ısrar etmiştim. Sonunda Kief'deki 1. Ukrayna ordu grubuna tayin ettiler. Ordu kumandanı General Sergei Sergeyeviç Varentsof'du. Uzun zaman geri hizmette bulunduğum için, ileri hatlardaki duruma kendimi uydurabilmek bir hayli yordu beni.

O yılın şubatından itibaren savaşın kaderi değişmişti artık. Dinyepr'deki Alman panzer ordusunu imha edince, ordumuz hızla ilerlemeye başladı. Kısa bir zamanda Silezya'ya vardık, 1945'in şubatında Oder nehrini geçtik, artık Almanya'nın sanayi bölgesindeydik. Her yer harap olmuştu. Almanlar sıkıca direniyorlardı. Hiç beklenmedik bir zamanda, bir sokağın köşesinden ansızın bir Alman tankı beliriyordu. Top gürültüsü, yıkılan binaların enkazı, yağan kar... İşte gittiğimiz yerlerde rastladıklarımız.

ALMANYA TESLİM OLUYOR

Nihayet 1945 yılının nisanında savaş bitti. Bizim alay Dresden ve Prag bölgesini işgal etmişti. Ordu karargâhı Baden'deydi ve komutan Mareşal Konief'ti. Ben o sıralarda yarbaydım, başarılarımdan dolayı beş madalya almıştım.

Savaş bitmişti ya, iki yıl önce tanıdığım Vera ile evlenip Moskova'ya yerleşmek istiyordum. Düşüncemi Sergei Sergeyeviç'e açtım, kabul etti. O yıl ağustosun sonunda, Frunz Akademisi'ne kabul edildiğime ait bir davet aldım. Giriş sınavları iyi gitti, akademiye devama başladım. O sonbaharda da Vera ile evlendik.

Frunz Akademisi'ndeki öğrenimim üç yıl sürdü. 1946'da bir kızım doğdu: Galina. 1948'de akademiyi bitirdiğimde mezunlara verilen nişanı göğsüme takmıştım.

Tam bu sırada ne yapacağımı düşünüyordum, askerî diplomatik akademisinden bir teklif geldi. Eğer burayı da bitirirsem askerî entelijans subayı olarak görev alabilecektim. Ne var ki, general olan kayınpederim, bir zaman beklememi tav-

хочет познакомить ... действующих лиц этого повествования. И мы все же предоставим читателю такую возможность. Вот на этом фото вы осматриваете столб, мистер Дэвисон, а рядом ваш портрет. (Нижние снимки). Позвольте вас представить помощник военно-воздушного атташе посольства США в Москве.

Рискуя выдать тайну мистера Дэвисона, мы все же сообщим, что на осветительном столбе он искал и нашел едва заметную круглую метку, сделанную углем на уровне опущенной руки взрослого человека. И поспешил затем прямо на Садовую, к зданию американского посольства.

В три часа дня из посольства вышла машина еще с двумя джентльменами. Она остановилась в Художественном проезде. Вышедшие из нее джентльмены зашли в книжный магазин. Не известно, о чем они беседовали, но через несколько минут один из них — мистер Джэрман, второй секретарь посольства США,— остался один. Трясущимися руками он перелистывал какой-то каталог, хотя беспокойные глаза его глядели куда-то за окно. Второй джентльмен — мистер Ри-

Moskova'daki Amerikan büyükelçiliği arşiv memuru Richard Jacob, Albay Penkovski'nin bir apartman holünda bıraktığı gizli belgeleri alırken. Bu resim. Pravda gazetesinde yayınlanmıştı.

siye etti. Bunun üzerine beni bölge kurmay başkanlığına atadılar. Bu sırada, bazı değişiklikler oldu. Artemyef'in yerine Mareşal Meretskof geldi. Kayınpeder de Urallar'daki askerî bölgeye nakledildi. Ama en kötüsü Stalin bizim bölgenin hava kuvvetleri kumandanlığına oğlu Vasili'yi tayin etti. Sarhoş ve kabaydı Vasili, bereket çok kalmadı, Stalin öldükten sonra buradan ayrıldı.

1949 yılının sonlarındaydı, benim siyasî akademiye girmem işi yeniden alevlendi, bu defa kabul ettim, kısa bir zaman sonra da 6 şubat 1950'de albaylığa terfi ettim.

ENTELİJANS SERVİSE GİRİYORUM

Siyasî akademide üç yıl kaldım, entelijans işleriyle, İngilizce öğrendim. 22 temmuz 1953'te akademiyi bitirip, entelijans servisin Yakındoğu meseleleriyle uğraşan bölümüne nakledildim. İşte tam bu sırada da Stalin öldü, Beriya tevkif edildi. Sonra da Rusya'da kolektif bir liderlik başladı. Malenkof, Molotof, Bulganin ve Kruşçev, liderliği ortaklaşa yürütüyorlardı.

Stalin'in ölümünden sonra, dış politikada bir değişiklik olmuştu. Askerî entelijansımız, yalnız Süveyş Kanalı ve oradaki İngiliz kuvvetleriyle değil, aynı zamanda, Mısır'da iktidarda bulunan antikapitalist askerî hükümetle de ilgileniyordu. Benim görevim sadece Mısır'la uğraşmaktı. Ne var ki, bu görevde fazla kalmadım, büronun Pakistan işlerini yürüten şubesine nakledildim. Aslında bu benim için bir hazırlık mahiyetindeydi, çünkü hükümetin amacı beni Pakistan'a askerî ataşe olarak yollamaktı. Ama bu tasarı gerçekleşmedi, Pakistan hükümeti gerekli agremanı vermeyince benim ataşelik suya düştü.

PENKOVSKİ ANKARA'DA

Pakistan'a ataşe olarak gidememem üzerine beni Ankara'ya yollamaya karar verdiler. 1955'in yazıydı. Ankara'daki görevime başladım. Karım Vera da benimle birlikte gelmişti. Yalnız Ankara'da askerî ataşe yardımcısı olarak bulunuyordum. Asıl ataşe, 1956 ocağında geldi: tuğgeneral Nikolai Petriviç Rubenko. GRU'ya mensuptu ve gerçek adı da Savçenko'ydu. Bir zamanlar Kâbil ataşesiydi. Altmış yaşlarında, kuru, huzursuz biri. Aramız pek iyi değildi, hattâ gün geçtikçe de gerginleşiyordu. Rubenko'nun bir yardımcısı vardı: Iyonçenko. Sık sık mukabil casusluk teşkilâtıyle başı derde girerdi. Bu türlü faaliyetlerin hiç bir olumlu semere vermeyeceğini bildiğimiz için daha dikkatli hareket etmesini söylemiştik ona. Hele bir gün, İran Şahı Türkiye'ye bir ziyaret

yapacaktı. Moskova'dan, hiç bir kimseyle temas etmememiz için kesin bir emir almıştık. İyonçenko, bu emri dinlemedi, gene bazı kişilerle görüştü. Bunun üzerine ben de Savçenko'ya durumu anlattım. Savçenko, kendisinin müsaade ettiğini söyledi. Bu halde yapılacak tek bir şey kalıyordu: Durumu Moskova'ya bildirdim. Olay, Kruşçev'e aksetmişti, entelijans işlerine çok önem verdiği için durumu kendisi tahkik etti. Tabiî haklı olduğum meydana çıktı. Sonunda Savçenko da, ben de Moskova'ya çağrıldık. Savçenko cezalandırıldı ve GRU'dan çıkarıldı.

Bu olaya oldukça üzülmüştüm. Sergei Sergeyeviç'e bunu anlattım. Başını sallayarak:

— Yaptığın pek doğru değildir, dedi. Ne de olsa karşındaki bir generaldir. Hem bu hareketini diğer generaller iyi karşılamadı gibi geldi bana.

Bu olaydan sonra tekrar faal bir göreve atanmamı istedim. 8 ay sonra, 1958 eylülünde Dzerzinski'deki askerî mühendislik akademisine gönderdiler beni. 9 aylık bir kursta, yeni silâhlarla füzeleri inceledik. Kursu başarıyle bitirmiştim. GRU'daki çalışmamın sona erdiğini sanıyordum ki beni gene entelijans servise tayin ettiler. Bu defaki görevim, Sovyetler Birliği bilimsel araştırmalar komitesindeydi.

Şimdi, kısaca Rusya'da bazı teşkilâtların ne gibi faaliyetlerde bulunduklarından söz edeyim.

Önce şu var, hükümet bu çeşit işlere çok önem vermektedir. Çeşitli hizmet daireleri kendi içlerinde özel teşkilâtlar kurup, faaliyetleriyle ilgili casusluk işlerini yürütmektedirler. Bunlar arasında dışişleri ile dış ticaret bakanlıkları sayılabilir. GRU ve KGB'de zaten aslî görevleri olarak haber alma faaliyetlerinde bulunmaktadırlar.

Bir de bu teşkilâtlara bağlı yardımcı bürolar vardır. KGB ile GRU, hemen bütün dış ülkeler elçilik ve konsoloslukları-mızda ajanlarını bulundurur. GRU, Sovyet genelkurmayının bir bölümüdür ve faaliyetleri genelkurmay tarafından denetlenir. Bu işle GPSU'nun merkez komitesi görevlidir. Merkez komiteye de bağlı şu kısımlar vardır:

İdare kısmı: Bu kısmın başı KGB Tümgeneral Nikolai Romanoviç Mironof'tur.

Yabancı siyasî şahsiyetler kısmı: Burayı Alexander Semyonoviç Panyuşkin yönetmektedir. Bir zamanlar, Amerika ve Çin büyükelçisi ve KGB'nin başıydı.

Siyasî kısım: Bu da savunma bakanlığına bağlıdır. Savunma bakanı olarak ma-

Penkovski, bazı gizli belgeleri, Moskova'ya gelen İngiliz iş adamı Greville Wynne'e vermişti. Resimde, Wynne, 11 ay hapis cezasını çekip tahliye edildikten sonra, Londra havaalanına geldiği sırada.

reşal Rodion Malinovsky bu bölümün faaliyetlerinden sorumludur.

RUS CASUSLARI

Dış ülkelerde çalışan ajanlar meselesi, şüphesiz çok önemli bir konudur. Ajanların iyi seçilip yetiştirilmesi GRU'nun en temel görevlerinden biridir. Çeşitli deneme ve kurslardan sonra adaylar dış ülkelere yollanır. Bu, bazen yıllarca sürer. Casusluk için genel olarak genç ve bekârlar tercih edilir. Ben, akademideyken Boris Putilin adında bir aday vardı, İspanya'ya gitmeye hazırlanıyordu. Sınavlarını başarıyle verdi. Tam gideceği sırada, ailesi için yapılan bir soruşturmada galiba bir sakınca çıkmış, İspanya'ya göndermediler; askerî bir basımevinde çalışmaya başladı o da. Hatta entelijans işlerinden bile çıkardılar.

Serbakof da öyle. Yalnız onu çok eskiden tanırdım. Uzun zaman dış ülkelerde kalmıştı, o kadar ki, konuşmaya konuşmaya Rusça'yı bile unutmuştu. Myasoyedof da bir ajandı ama, o arada bir gelirdi.

Moskova'nın dolaylarında blok apartmanlar vardır, bu tür ajanlar, genellikle orada otururlar. Bekrenev, dış ülkelerde çalışan ajanları iyi teşkilâtlandırmıştı, başarılı sonuçlar alınmıyor değildi. Gene de Serof ve Kruşçef tarafından çok tenkid edildi ve bir parti toplantısında, Serof:

— Hiç bir iş gördüğünüz yok, diye bağırdı. Ne yapar ajanlarınız? Sadece o ülkede yayınlanan gazete ve dergileri tarayıp haber diye bize yolluyorlar.

Ajanlar, dış ülkelerde çalışırken çok dikkat ederler. Gerektiği zaman radyo kullanırlar, ama radyo, o ülkeden satın alınıp Rusya'ya gönderilir. Rusya'ya gelen radyolarda değişiklik yapılır. Sonra radyo tekrar o ajana yollanır. Böylece ajanımız, meselâ bir Amerikan radyosunu pekâlâ verici olarak kullanabilir. Radyo o ülkenin yapısı olduğundan şüphelenmek kimsenin aklından geçmez.

BİR İNGİLİZ AJANI İLE TANIŞIYORUM

Görevim bakımından Rusya'daki ilmî araştırmalarla ilgileniyordum ama, bunun yanı sıra Rusyaya gelen yabancı bilimsel araştırma komitesi delegeleriyle de konuşup bazı teknik temaslar sağlıyordum. Bu bana, uzun bir zamandır kafamda filizlenen bir fikri, daha doğrusu bir tasarıyı gerçekleştirmem için imkân verdi: Batılı entelijans ajanlarıyle temasa geçmek.

İlk bakışta korkunç bir karardı bu. Haber alma kaynağının başında ve devletin güvenlik teşkilâtının ileri gelen bir mensubu olarak, askerî ve ilmî sırları yabancı devlete aktarmak, en ağır cürümlerden biridir.

Şüphesiz bu kararımın çok mühim sebepleri vardı. Bu sebepler, hatıralarım okundukça kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ancak şimdiden şu kadarını söyleyebilirim ki bu kararı almamın en önemli sebebi Kruşçef'tir. Kruşçef, saf Batılılar'ın sandığı gibi asla iyi niyetli bir insan değildi. Bütün maksadı her ne pahasına olursa olsun Amerika'ya ilk darbeyi vurmaktı. Halbuki silâhlarımız yetersizdi. Bütün generaller de buna kani idiler. Bu bakımdan hepsi de çok ihtiyatlı davranmak fikrindeydi. Benim görüşüme göre ise, Kruşçef «önce vur, sonra düşün» esasına göre hareket edecekti. Yeni bir harp ise Rusya'nın mahvı demekti ki, bu beni dehşete düşürüyordu. Çünkü böyle bir harbi kazanmamız asla mümkün olamazdı. Öte yandan Kruşçef, delilik derecesinde maceraperest bir insandı. Bütün subay arkadaşlarım bu fikirde müttefiktiler; onun ters bir karar vereceğinden korkuyorlardı. Kruşçef idaresinde, orduya karşı tutum da pek sertleşmişti. Uzun hizmeti olan subaylar sudan sebeplerle ordudan çıkarılıyor ve bunlar, dışarıda şerefli bir iş bulamıyorlardı. Kısacası Kruşçef orduya ihanet ediyordu. Her an memleketi bir uçuruma sürükleyebilirdi. O halde böyle bir insana ihanet etmemek için hiç bir sebep yoktu. Kruşçef'e ihanet etmekle, memleketime daha da faydalı olacağıma inanıyordum. Sırlarımızı verirsem, bize hâlâ inanan kafasız Batılılar belki, işin iç yüzünü anlardı.

Ve 1961 yılının 20 nisanında, Londra'da Mount Royal Oteli'nde iki İngiliz ve iki Amerikan ajanıyle konuştum. Konuşmamız pek uzun sürmedi, ilerde ortaya çıkabilecek bir, iki teknik noktayı görüştük, bu arada onlara, füzelerin imalinde kullandığımız materyalin miktar ve cinslerine dair teferruatlı bir liste verdim.

İngiliz ve Amerikan ajanlarıyle temas kurabilmem bir İngiliz iş adamının yardımı sayesinde olmuştu.

Greville Wynne, sık sık Rusya ve diğer demirperde ülkelerine seyahatler yapan bir iş adamıydı. 1960 yılında Moskova'ya gelmiş ve bir İngiliz ticaret heyetinin Rusya'da bazı ticarî görüşmelerde bulunması amacıyle ön temaslar yapmıştı. Greville Wynne, Nottingham Üniversitesi'ni bitirmiş, II. Dünya Savaşı'nda yüzbaşı rütbesiyle çarpışmıştı. Doğu Avrupa'yı çok iyi tanıyordu. Moskova'ya geldiğinde onunla yabancı delegelerle görüşmeye yetkili komisyon üyesi sıfatıyle konuştum. 1961 yılında Londra'da Rus ve İngiliz ticaret he-

yetinin görüşmesi hususunda görüş birliğine vardık. Wynne, bende oldukça müspet bir intıba bırakmıştı. Belki tasarımın gerçekleşmesi için bana yardımcı olacaktı. Onu «incelemeye» koyuldum. İki defa Amerikan ajanlarıyle temas kurmak istemiş, ikisinde de başaramamıştım. Bunu, Wynne kanalıyle belki İngiliz ajanlarına onlarla temas etmek isteğimi ulaştırabilirdim.

LONDRA'YA GİDİYORUM

1961 kışında bir Sovyet heyeti Londra'ya gidip dış ticaretimizle ilgili bazı İngiliz firmalarıyle temas edecekti. Rus heyetinin o tarihte Londra'ya gidememesi üzerine Wynne durumu tahkik amacıyle tekrar Moskova'ya geldi. Bu defaki görüşmemde onu az çok tanıyordum artık..

Wynne'le, National Oteli'nde görüştüm. Rus delegelerinin neden dolayı İngiltere'ye gelmediklerini sordu. Ben de delege seçiminde bazı teknik aksaklıklar çıktığını ama bu pürüzlerin giderildiğini ve delegelerin seçildiğini söyledim. Wynne beni dinliyor, hiç sözümü kesmiyordu. Bir ara:

— İsterseniz dışarı çıkalım, hem Moskova'yı görmüş olursunuz, hem de konuşmamıza devam ederiz, dedim.

Kabul etti. Çıktık.

Üretim usul ve miktarlarından söz etmeye başladım. Değil lüks, normal malların bile kolaylıkla sağlanamadığını söyledim.

— Orta halli bir Sovyet vatandaşı, hiç de sanıldığı gibi mutlu değildir, dedim.

Wynne, sadece dinliyordu beni. Belki de aklına, basit bir casusluk oyunu gelmişti. Ülkemizi ziyaret eden yabancılara genellikle, şikâyet ederiz biz; böylece karşımızdakine rejimi beğenmediğimizi duyurmaya çalışırız. Eğer bize casusluk teklif ederse, niyetini öğrenmiş oluruz. Ama ben bu oyundan çok, Wynne'e art niyetimi duyurmaya çabalıyordum. Bir ara:

— İyi bunlar ama, dedi. Neden dolayı delegelerinizi daha çok teknik uzmanlardan seçmişsiniz? Oysa, sadece ticarî görüşmeler yapacaktık.

— Aman Grev, dedim. Ne olur delegelere itiraz etmeyiniz. Oysa ben İngiltere'ye gelmek istiyorum. Beni de bu delegeleri yönetmem için görevlendirdiler. Kabul etmezseniz, her şey alt üst olacak sonra. Londra'ya gitmem için son şansım bu.

Wynne bir an durdu. Anlamıştı galiba kafamdan geçenleri. Delege listesini kabul edeceğini söyledi.

BATILI AJANLARLA GÖRÜŞME

Nisanın 12'siydi. Wynne o gün Moskova'dan ayrıldı. Ayrılmadan önce kendisi ile son bir görüşme yaptım ve gizlice, İngiliz ajanlarına iletilmek üzere bir zarf verdim.

6 mayısta da Londra'ya uçtuk. Londra'da 16 gün kalacaktık. Delegelerimiz, İngiliz ticaret firmaları temsilcileriyle görüşeceklerdi. Benim görevim de bizim delegelere «göz, kulak olmaktı». Londra'ya geldiğimde bizi Wynee karşıladı, bir aralık bana:

— Çok önemli, diye fısıldadı, sizinle yalnız görüşebilir miyiz?

Ertesi gün, kararlaştırılan yerde buluştuk. Doğruca İngiliz entelijansının kullandığı büyük bir binaya gittik. Wynne beni dört kişiyle tanıştırdı. Bunlar, İngiliz ajanlarından «Grille» ve «Yiles» ile «Alexander» ve «Oslaf»'tı.

Durumu ve düşüncelerimi kendilerine anlattım. Dinlediler. Delegelerimiz Rusya'ya dönünceye kadar, kaldığımz otelde görüşmeye karar verdik. Tam Moskova'ya döneceğimiz gün, Oslaf, bana, minyatür bir Minox fotoğraf makinasiyle, casusluk teşkilâtında kullanılan yüksek takatte çok küçük bir kısa dalga alıcı-verici cihazı verdi.

— Yakında Wynee tekrar Moskova'ya gelecektir. Gerekli dokümanları kendisine verebilirsiniz. Aynı zamanda size gerekli talimatı da getirecek. Ayrıca, radyoyu da kullanabilirsiniz, dedi.

Tam ayrılacağımız sırada ilâve etti:

— Eğer işler karışırsa, ilerde ne düşünüyorsunuz?

— Bana, İngiliz veya Amerikan vatandaşlığı verilebilir mi? Sonra ben, İngiltere veya Amerika'da çalışabilir miyim? Bazı alanlarda geniş tecrübem vardır.

Oslaf başını salladı, bunu daha ilerde konuşabileceğimizi söyledi.

LONDRA'YA İKİNCİ GİDİŞİM

Moskova'ya döndükten sonra fotoğraf makinesiyle, alıcı-vericiyi evin en gizli köşesine sakladım. Bana verilen talimata göre, ilkin bizim entelijans servisinde çalışan personelin ad ve görevlerini bildiren bir listeyi hazırlamam gerekiyordu. Sonra da füze imalâtımız hakkında bilgi istiyorlardı. Bunları da hazırlamaya koyuldum. Savunma bakanlığı ve GRU'da olmam işleri kolaylaştırıyordu.

O ayın 27'sinde, Wynne Moskova'ya geldi. Temsil ettiği İngiliz firması hesabına görüşecek, mal ihraç ve ithali üzerinde bazı Sovyet yetkilileriyle temaslar yapacaktı. Wynne'i, görevli olarak Şeremetyevo havaalanında karşıladım. Şehre dönerken bana usulca bir zarf verdi. Ben de ona, hazırladığım bazı belgelerin mikrofilimlerini aktardım.

Albay Penkosvki'nin Komünist Partisi hüviyet kartı.

Wynne, Metropol Oteli'nde kalıyordu. Moskova'daki ikameti birkaç gün sürdü, bu arada Londra'da açılacak Sovyet sanayi sergisine gidecek delegeler için anlaşmaya vardık.

15 temmuz 1961'de sergi dolayısıyle delegeler Londra'ya gittiler. Ben, üç gün sonra hareket edebildim. Ne tesadüf ki, havaalanında beni hiçbir Sovyet yetkilisi karşılamadı. Tabiî ben de fırsatı değerlendirmeyi kaçırmadım. Havaalanından Wynne'e telefon ettim. Hemen evine gelmemi söyledi. Yolculuk beni yormuştu, birer içki içerken, durumdan kısaca söz ettik. Bu arada ayrılırken iki rulo filim verdim, sonra da benim için önceden ayrılmış olan daireme gittim.

O sıralarda heyetimiz Londra'da yoğun bir faaliyetteydi. Bu yüzden ben de bazı zamanlar boş kalabiliyor ve bundan yararlanarak İngiliz ve Amerikan ajanlarıyle görüşebiliyordum. Banliyöde, İngiliz entelijans servisinin özel olarak kullandığı bir evde buluşuyorduk. Asıl görevim ise Sovyet büyükelçiliğindeydi, bu arada, fuarı da sık sık ziyaret ederek günlük işlerimi tamamlıyordum.

MOSKOVA'NIN GÖZÜNE GİRİYORUM

Oslaf, Grille ve Alexander ile buluşmamız hiç de güç olmuyordu. O günlerde Kruşçef, Batı'ya karşı yeniden sert bir politika izlemeye başlamıştı. Oslaf özellikle Kruşçef'in blöf mü yaptığını, yoksa niyetinin ciddî mi olduğunu öğrenmek istiyordu. Elimizdeki belgelere göre bu durumu tartıştık.

Moskova'ya dönüşüm yaklaşıyordu. Faaliyetlerimin dikkat çekmemesi için bazı «küçük işler» de yaptım. Serof'un karısı ve kızına Londra'dan istedikleri şeyleri almayı ihmal etmedim. Bu arada GRU ve komite ileri gelenlerini de unutmadım tabiî. Moskova'ya dönünce bunlar çok işe yaradı... Serof, benim Batı'yı çok iyi tanıdığımı ve Londra'daki görevimi başarı ile yerine getirdiğimi söyledi.

Bir gün Londra'da, Karl Marx'ın mezarına uğramıştım. Baktım, mezar bakımsız, hatta yer yer harap olmuş bir durumda. Hemen komünist partisi genel sekreterliğine bir mektup yazıp durumu bildirdim. Parti genel sekreterliği bununla ilgilendi, Londra'daki büyükelçiliğimize hemen bir telgraf çekerek mezarın bakımlı bir hale getirilmesini istedi. Büyükelçilik de işe aracılık edip, Karl Marx'ın mezarını düzenletti. Moskova'ya dönünce, Kruşçef bundan çok memnun olduğunu söyleyip benim rejime sadık bir insan olduğumu belirtti.

10 ağustosta Londra'daki işlerimizi bitirip Moskova'ya döndük. Raporumu komiteye sundum. General Pavlof da başarımdan dolayı bana bir taltifname verileceğini söyledi.

Gelecek sayımızda:

AMERİKA'YI ELE GEÇİRİNCE NE YAPACAKSINIZ?

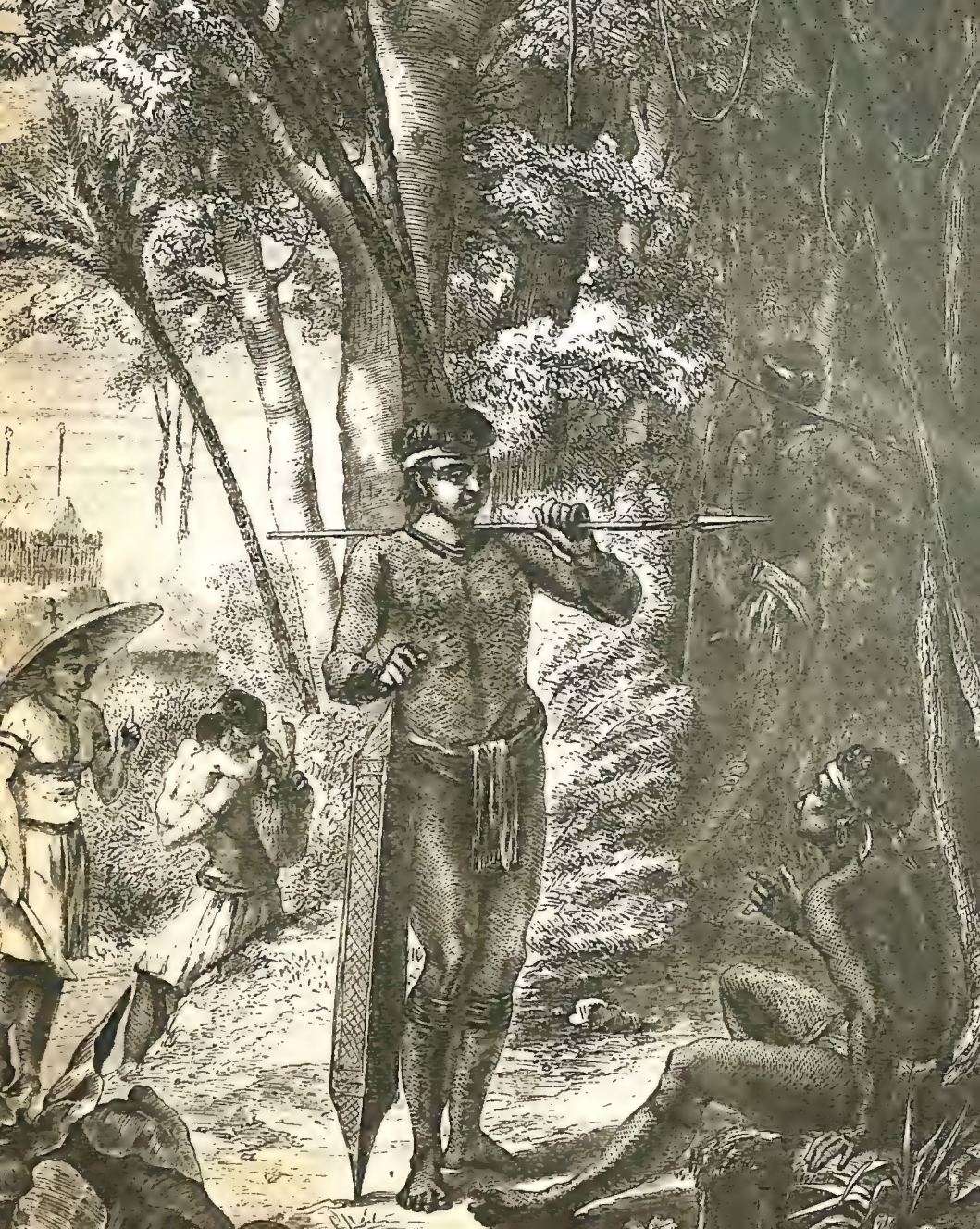

KAFA AVCILARI ARASINDA

Yüz yıl önce Borneo'yu gezen bir Alman'ın hatıraları

Yazan: Dr. C.A.L.M. SCHWANER
Çeviren: ESER TUTEL

BİR Avrupalı için Borneo'daki kafa avcıları kadar dehşet verici hiç bir şey olamaz. Güney-doğu Asya adalarından gelen bir Avrupalı'nın ilk anlatacağı şey, Borneo'da yarı ilkel hayat süren vahşilerdir. 1847 yılının 31 ekim günü, yanımda bir yerli şefi ve teknenin küreklerini çekecek olan 20 kadar Dayak'la, Palinghau'dan ayrıldığım zaman bütün arzum, kafa avcılarını yakından görmek, âdetlerini, yaşayış tarzlarını incelemekti. Ne var ki, sonunda, insanın hayatından da olması mümkündü.

2 kasım günü öğleye doğru Kahayan Nehri'ne vardık. Kahayan, nispeten düzgün akışı olan bir nehir. İki yanında, sel geldiğinde etrafı su basmasın diye setler yapılmış. Ama bunun pek bir faydası olacağını sanmıyorum. Kaldı ki civar arazi hem nehrin bulunduğu bölgeden daha aşağıda, hem de bataklık içinde... Anlaşılan sık sık burasını da su basıyor.

Yolda, yaban mandası avına çıkmış birkaç yerliye rasladık. Bunlar kalın kütüklerle bir çit çevirip bir tarafını açık bırakıyorlar. Çitin içinde daha önceden yakalanmış yaban mandaları var. Bunlar yakalamak için yem vazifesi görüyor.

Nehir sularının ne tarafa aktıklarını ilk bakışta anlamak hemen hemen imkânsız. Ancak, su yüzeyinde yüzen saz parçalarına bakarak suların akış yönünü bulmak mümkün. Bununla beraber, bir süre sonra akıntı biraz hızlandı ve nehir geniş bir kavis çevirdi. Yerliler buraya «Fil Sırtı Dönemeci» adını vermişler. İşin tuhafı, adada hemen hemen fil yok gibi ve yerlilerin pek çoğu filin ne olduğundan haberleri bile yok.

BİR YERLİ EFSANESİ

Söylendiğine göre, çok eski zamanda, denizden yüzerek gelen bir fil, Kahayan Nehri'nden içeri girmiş ve karşısına çıkan her hayvanla döğüşe döğüşe nehrin yukarı taraflarına doğru ilerlemeye başlamış. Onun geldiğini gören her yaratık, üstünlüğünü tanıyarak ortadan yok oluyor, ormanlara kaçıyormuş. Ama bir tek hayvan, kirpi, filin üstünlüğünü tanımak istememiş. «Ben,» demiş, «sivri dikenlerimle filin hakkından gelirim.» Böyle diyerek filin karşısına çıkmış. İlk bakışta fil pek oralı olmamış, üzerine basıp ezmek istemiş. İstemiş, ama kirpinin dikenleri ayağına batınca bu hayvanla basa çıkamayacağını anlamış ve adadan süngüsü düşük, geldiği yere dönmüş. O günden sonra da başka hiç bir fil adaya gelmeye cesaret edememiş.

Tabiî bu bir yerli efsanesi. Coğrafya ve tabiat bilginlerine göre adada az da olsa fil ve gergedan var... Fakat ben adada yaptığım seyahatlerde ikisine de raslamadım. Burada, gerçek büyüklükte kaplan da yok. Adanın orta kesimlerindeki dağlık bölgelerde, panter büyüklüğünde bir çeşit kaplan var. Ama hem boyca kap-

Dayaklar, tabiatı seven bir kabiledir.

landan küçük, hem de yırtıcılık bakımından daha zayıf.

Nehrin akışına ters yönde ilerlemek pek zor olmuyor. Fakat her gün kafa avcılarının ülkesine biraz yaklaştığımızı düşünmek, insanın içini ürpertiyor. Civarda çok seyrek olarak bazı köylere raslamıyor değiliz, ama buranın sakinleri kendi hallerinde, pirinç ziraati yaparak geçinen zararsız kimseler. Çok ilkel bir hayat yaşadıkları muhakkak. Evlerinin içi hem isten, hem de ışıksızlıktan, gece gibi karanlık. Tercümanlarımın anlattığına göre, arada bir kafa avcıları buralara kadar uzanır, pusu kurar, yakaladıkları zavallıların kafalarını keser, alıp kaçarlarmış. Üstelik kurbanlarının kadın, erkek, çocuk, ihtiyar olmasına bakmazlar, sadece gizlendikleri yerin önünden birinin geçmesini kollarlarmış. Bunu duyduktan sonra daha tedbirli olmaya başladım. Bütün bir günü, silâhlarımızı temizlemeye ve malzememizi iyice gözden geçirmeye hasrettim. Sonra da ertesi sabah, adamlarımın bir kısmı ile teknelerimin ikisini orada bırakarak erkenden yola çıktım.

HER YERDE ALTIN VAR

Kahayan'ın kollarından Koyon'dan içeri girip ters yönde ilerlemeye başladığımız zaman, altın arayıcılarıyle karşılaşacağımızı hiç beklemiyordum. Civardaki nehirlerin kumluk yataklarında altın bulunduğunu duyunca çok şaştım. Nitekim çok geçmeden nehir yataklarındaki kumları çekip bir kenara yığan yerlilerle karşılaştım. Bunlar, suyu çekilmiş nehir yataklarındaki kumu bir metre kadar kazıp

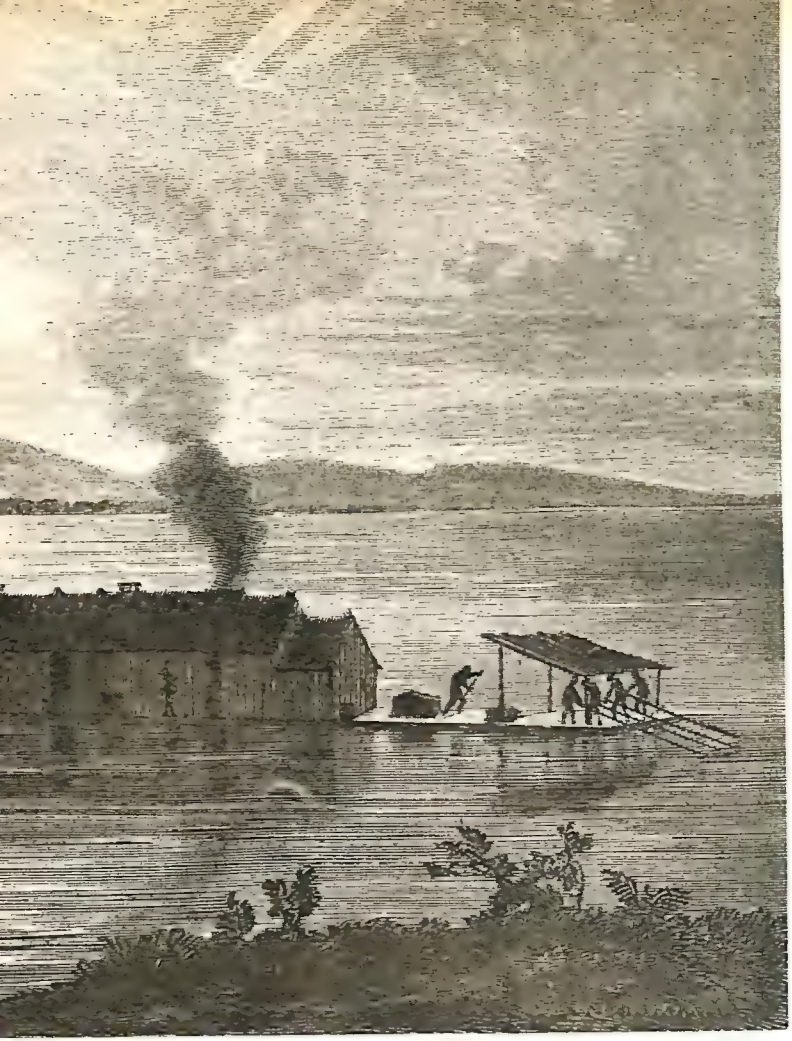

Dayaklar. Barito nehrinde, yüzen evler yapmışlardı.

altından çıkan kum tabakasını alıyor ve bir su kenarına taşıyorlar. Orada da kadınlar kumu suda yıkayarak altın arıyorlar. Tabiî, en basit, en ilkel altın arama usulü. Hem randıman düşük oluyor, hem de kenara yığılan kumlar kayarak kazalara sebep oluyor. Ben oralardayken böyle bir kayma oldu, birçok yerli, kayan kumların arasında ortadan yok oldu. Buna rağmen Avrupalılar, yerlilere günde 2 florin kadar bir para veriyorlar, ki bu para, buranın şartlarına göre hiç de az değil... Adaya gerek idarî, gerek iktisadî bakımdan Holandalılar hâkim. Zaten yerliler karşılarında beyaz ırktan bir adam görünce, ona «Orang Wolanda», yani «Holandalı Adam» diyorlar.

Bu adamlar çıkardıkları altınla gayet rahat bir hayat sürüyorlar denebilir. Ellerindeki altının tamamını Holandalılar'a veriyorlar, bunun karşılığında da ihtiyaçları olan maddeleri alıyorlar.

KURBAN EDİLEN İNSANLAR

Bu bölge yerlilerinin âdetleri ile pek az ilim adamı uğraşmış. Bu bakımdan değişik bölgelerdeki değişik insanların yaşayışları henüz gerektiği kadar incelenmiş değil. Ben, yol üzerinde karşılaştığım köylerde şimdiye kadar hiç bir yerde rastlamadığım bazı garip âdetler gördüm. Bu âdetler garip olduğu kadar korkunç da...

Meselâ köyden biri öldüğü zaman muhteşem bir tören yapılıyor. Buna törenden çok, bayram demek daha yerinde olur. Ölenin ruhu için domuzlar, mandalar, hattâ insanlar kurban ediliyor. Ben oradayken, köyün varlıklı erkeklerinden birinin

karısı ölmüştü. Adam, karısı ölür ölmez, kölelerinden birini orada kurban ediverdi. Cenaze, evin dışına çıkartılınca, üç köle daha kurban edildi. Bu bölge yerlileri ölülerini yakıyorlar. Cenaze yakıldığı zaman da yeniden sekiz köle, iki manda, atmış kadar da domuz kurban edildi.

Karı - kocadan biri ölünce, geriye kalan uzunca bir süre evden dışarı çıkmıyor. Bu süre, aileden aileye göre değişiyor. Dul kalan erkek veya kadın, bir hasır üzerinde üç, dört ay kadar hiç bir şey yapmadan oturuyor. Duyduğuma göre tam yedi ay bu şekilde oturanlar varmış.

İki ayrı köy veya kabile arasında yapılan antlaşmalarda ve törenlerde de köleleri kurban edip kanını bir kapta topluyorlar. Bunun içine daldırılan fetişler, tılsımlar ayrı bir değer, ayrı bir önem kazanıyor. Ayrıca yerli halk, parmaklarını bu kana batırarak yüzlerine, gözlerine, karınlarına, nereleri ağrıyorsa oralara sürüyorlar. Bu gibi törenlerde coşan halk, kısa zamanda ölçüyü kaçırıyor. Kendini bilmeyecek derecede içip sarhoş olanlar, silâhlarına sarılarak kuvvet gösterisine girişenler, kadınlı, erkekli otlar arasında yuvarlananların patırtıları, sabahın ilk ışıklarına kadar devam ediyor.

Borneo yerlileri, kötü ruhların şerrinden korunmak için her fırsatta kurban kesiyorlar. Köye gelen bir yabancı, her şeyden önce yerlilere para vererek domuz, yahut manda alıp onları kurban etmek zorunda. Biz de her seferinde kendimize düşeni yaptık, bol bol kurban kestik.

HAPSEDİLEN GENÇ KIZLAR

Bu bölge zenginlerinin bir başka âdetleri daha var: Kızlarını bir kafese kapatıp, yıllarca bekletiyorlar! Bu tüyler ürpertici âdeti, Çinliler'den aldıklarını sanıyorum. Kız çocukları yedi, sekiz yaşına geldikleri zaman, küçücük bir karanlık odaya hapsediyor ve yedi, sekiz yıl burada yaşamaya mecbur ediyorlar. Çocuğu, hizmetine verilen köleden başka bir kimse, hattâ ne annesi görebiliyor, ne de babası... Zavallı çocuk orada hasır örmekten başka bir şey yapmıyor. Hareketsizlikten vücudu gelişemiyor, elleri, ayakları küçücük kalıyor, vücudu eciş - büçüş oluyor. Çin'de olduğu gibi burada da küçük ayaklı kadınlar çok makbul.

Evlenme çağına gelen genç kız, nihayet serbest bırakılıyor. Rengi balmumu gibi solmuş, yalnızlıktan yarı çılgın hale gelmiş olan genç kız, titreyen bacaklarının üzerinde düşmemek için zor dururken, şerefine yeniden kurbanlar kesiliyor, kanı genç kızın vücuduna sürülüyor.

Borneo yerlileri arasında köpeklerin ayrı bir önemi var. Köpeğe, hayvanların kralı gözüyle bakan yerliler, ona, bir tanrıya gösterilen muameleyi yapıyorlar. Ben oradayken bir gün kuduran bir köpek etrafa öyle bir saldırdı ki, bütün köy halkı tanrıları gazaba getirmekten korkarak çil yavrusu gibi kaçışıverdiler. Yoksa ellerindeki bıçaklarla hayvanı öldürüvermeleri işten bile değildi.

Bir köpek ölünce vücudunu hemen çeşitli kokularla kokulandırıp değerli kumaşlara sarıyor, mezarına gömüyorlar. İçine bir miktar pirinç koyduktan başka, sağlığında dişleri arasında can veren geyiklerin, yaban domuzlarının başlarını da etrafına asıyorlar.

Bir başka merakları da vücutlarına dövme yaptırmak. Yapılan dövmeleri yakından görünce, bu konuda ne derece bilgili olduklarına şaşmamak elimden gelmedi. Kadınların bacakları dizlerinden topuklarına kadar dövme içinde. Erkekler de kollarına ve göğüslerine dövme yaptırıyorlar. Ayrıca bakırdan bilezikler takmak da çok revaçta... Bütün bu ilkelliklerine rağmen arkadaş canlısı ve misafirperver insanlar.

YENİ UFUKLAR, YENİ ÜLKELER

Haftalarca kuzeye doğru yol aldıktan sonra, nihayet Sarawak adı verilen bölgeye geldim. Burası, dünyanın en büyük adaları arasında yer alan Borneo'nun kuzey kesimi... Asıl kafa avcıları buralarda yaşıyormuş. Yol üzerinde bir Dayak köyü vardı. Söylendiğine göre burası zengin bir köymüş. Bunu, köyün ortasındaki kocaman bir dükkândan da anlamak mümkün. Dükkânda çeşit çeşit kumaşlar; duvarlara asılı gonglar, davullar; yerlerde irili ufaklı kaplar dizili. İsteyen buraya gelip, elinde fazla olan herhangi bir eşyayı vererek alıp gidebiliyor.

Buranın insanları süslenmeye çok meraklı. Erkek olsun, kadın olsun, hepsinin kolları, boyunları inciden, avladıkları ayıların dişlerinden, deniz kabuklarından yapılmış bilezik ve kolyelerle dolu. Fakat en çok değer verdikleri şey, insan dişi dizilerek yapılmış kolyeler. Kulaklarında da bakır veya pirinçten yapılmış kocaman halkalar sarkıyor. Bir tanesinin kulağında tam on beş tane saydım.

O gün nehrin az ilerisindeki bir başka köyü daha ziyaret ettim. Ve orada ilk defa olarak gördüğüm insan kafalarından, burasının bir kafa avcıları köyü olduğunu anladım.

Bir Dayak kadını.

Görünüşe göre kafalar bir, iki günlük kadardı. Bir tanesinin göz kapakları açıktı, donuk bir ifadeyle insana bakması tek kelimeyle dehşet vericiydi. Aralarında bir tanesinin de ağzı açıktı, dişleri ve dili gözüküyordu. Tüylerim ürperdi.

Başları yere atıp üzerine tükürüyorlar, çocuklar da sanki bir topa vurur gibi tekmeliyorlardı. Genel olarak sakin insanlar olmasına rağmen, bu sırada vahşileşiyor, gözlerini kan bürüyordu. Söylendiğine göre, gençler sevgililerine aşklarının ispatı olarak insan başı kesip hediye ederlermiş, ama ben buna pek ihtimal veremedim. Çünkü hepsi sevgililerine birer insan başı hediye etmeye kalksalar, civarda insan kalmazdı.

Dayaklar, birisine bir insan başı getireceklerini vaad ettikleri zaman, onları kesseniz bu isteklerinden vazgeçiremezsiniz. İnsan başı avına çıkan yerli, ya yüksek otların veya sık ağaçların arasına gizlenir ve yanından kurbanının geçmesini bekler. Bu kurban, kadın, erkek veya çocuk olabilir. Kafa avına çıkan yerlinin hiç kıpırdamadan bir gün, hatta iki, üç gün öylece beklediği çok görülmüştür. Avını kıstıran yerli, göz açıp kapayıncaya kadar üzerine atlar ve elindeki ucu sivri ve keskin bıçağı ile kurbanının başını vücudundan ayırıverir. Başı, bu iş için yapılmış sepete koyar ve köyün yolunu tutar.

KAFATASI AVCILARINA MİSAFİR OLUYORUM

Dayaklar, geceleri oldukça geç yatıyorlar. Kulübelerinin ateşi erkenden sönüyor. İlk gece ateşler sönüp de, zifirî karanlık içinde kalınca içimi tarifi imkânsız bir korku kapladı. Her ne kadar köy halkı beni dost bilmişti ve tercümanımla bana, hiç bir kötülük yapmayacaklarını söylemişlerdi, ama yine de kafa avcılarının misafiri olduğumu düşündükçe içimin ürpermesine mani olamıyordum.

Geceleyin çıkan rüzgâr, kapının önündeki sırıklara asılı kafa taslarını birbirine vurdukça çıkan sesten bir süre gözüme uyku girmedi. Üstelik, kulübenin içine dolan ağır koku da tahammül edilecek gibi değildi.

Ertesi sabah erkenden yola çıktım. Köy halkı, verdiğim hediyelerden çok memnun kalmış olmalılar ki, köyün ilersindeki yola kadar beni uğurladılar. Gençlerin boynunda, üzeri deniz kabuklarıyle süslü sepetler vardı. Bu sepetlerin bir kısmı da daha önceden kesilmiş kafalardan aldıkları saçlarla örülmüştü .

Uğradığım bir başka köyde beni bir tekneye bindirerek yanıma da bir mihmandar kattılar. Böylece, kafa avcılarının kurbanı olmadan, ormanlık bölgeden ayrılmaya muvaffak oldum.

Dayaklar arasında afyon çok yaygındı.

Ahlâk Zabıtasının Tarihçesi

Yazan : İHSAN BİRİNCİ

POLİS teşkilâtımızın kurulduğu 1845 yılından evvel, İstanbul'un emniyet ve asayiş işleri Yeniçeri Ağası tarafından yönetilirdi. O zamanlar mahalle namusunun korunması için, bekâr kimseler mahallelere sokulmaz, semt semt bekâr odalarında ikamete mecbur edilirlerdi. Fakat şehrin nüfusu arttıkça, bunları kontrol altına almak güçleşmiş ve bittabi bu durum zamanla fuhşa yol açmıştır.

Meselâ 1633 yılları için Evliyâ Çelebî şöyle der:

«Esnaf-ı Zengâhbegân (Kadın simsarı) 212 kişi, hâşa ki pirleri ola.»

«Esnaf-ı Hayzandilberan (Cinsî sapık) 500 kişi olup, bunlar bir alay haneberduşhizandır ki, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyüp, Funda'da, Kumkapı'da, Sanbola'da, Meydancık'ta, kilise ardında, Tatavla'da vesair fısk mahallerinde sürü sürü gezüp, boğazı tokluğuna saydolunurlarken, Subaşı'nın dâmına düşüp defterli (sabıkalı) olurlar.

«Neuzübillâh daha bunlar gibi nice esnaf-ı mühmelân vardır ki, tahrir ve tasvirinden kalem utanır... Bunları Subaşı bilir, gayrileri bilmez. Alayda Subaşı ile gûnâgûn şakalar ederek geçerler.»

1565 yılına ait dıvân-ı hümâyûn defterlerindeki kayıtlara göre, zamanın namlı fahişeleri şunlardı: Galatalı Arap Fati, Narin, Kirteli Nafise, Atlıases Kamer ve Balatlı Ayni (1).

10 ağustos 1567 tarihli bir fermanda, fahişelerin her ne sebeple olursa olsun, asla himaye edilmemesi ve fuhşu sabit olan kadınların derhal sürgüne gönderilmesi emrediliyordu.

16 mayıs 1571 tarihli bir fermanda da, bekâr çamaşırı yıkayan kadınların dükkânlarına gelen bazı gençlerin bu bahane ile fahişelerle buluşmalarından ötürü; bundan böyle hiç bir kadının bekâr çamaşırcılığı yapmamaları isteniyordu. Hatta ilk buluşma yeri olarak görülen kaymakçı dükkânlarına da kadınların girmesi yasak edilmişti. Buna dair Eyüpsultan Kadısı'na yazılmış bir fermanda şöyle denmektedir:

KADINLAR, KAYMAKÇILARA GİTMESİN

«Kaymakçı dükkânlarına bazı kadınlar kaymak yemek bahanesiyle girip oturup nâmahremlerle cem olup, şeriata aykırı vaziyetler ve tecavüzler olurmuş. Kaymakçı dükkânlarına kadınların girmesinin yasak edildiğini dükkân sahiplerine muhkem bildiresün».

1580 tarihli Peremeciler (kayıkçılar) kethudâsına hitaben yazılmış diğer bir fermanda da şunlar okunur:

«Taze avratların leventlerle beraber peremelere binüp gezmeye gitmelerine şid-

(1) *R. Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi.*

Bir yeniçeri ağası.

detle mâni olasın.»

XVI. asırda bazı esircilerin de esir alım satımından ziyade gizli fuhuş ile meşgul oldukları görülmüştür. Çıplak esir teşhiri fuhşa yol açtığından, diğer kadınlardaki açık saçık gezme düşkünlüğü, lüks ve moda iptilâsı men edildi. Zira bu durum evlerde yüz kızartıcı toplantılara yol açıyordu.

1577 yılında Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa devrinde şöyle bir olay vukua gelmişti:

İstanbul'da Katırcı Hanı'nda, Kuklacı Mustafa adında bir herif, yanına aldığı dokuz cinsî sapığın saçlarını uzatıp, allıklı pudralı birer kadın gibi giydirerek, feraceli kıyafetleriyle onları evlere götürür, evli kadınlarla buluştururdu. Neticede Katırcı Hanı basıldığında, Kuklacı Mustafa ile saçlı oğlanlar yakalandılar. Her biri bir tarafa sürgün edildi. Ama bu yüzden pek çok kimseler de şüphe üzerine karılarını boşadılar.

Fuhşun bir nebze olsun önlendiği bir devir de olmuştur. Sultan İbrahim'in bu hususta ki tutumunu şu fermanı ile görüyoruz:

«ALLAH HAKKI İÇİN MAHALLENİZİ YAKARIM!»

«Narlıkapu civarında İmrahor Cami-i Şerifi mahallesi imamları ve muhtarları; malûmunuz ola ki, mezkûr camiin aşağı tarafında evkaftan kâtip Küçük Hâfız'ın menzilinin karibinde, Ayşe namındaki karının nikâhsız kocası Pazargüllü koltukçu, kârhaneci Mehmed Ağa nam kârhanecilerin icray-ı dem eylediklerini haber aldım.

«Bundan sonra eğer bir hafta daha mahallenizde sakin olurlarsa, Allah hakkı içün başta sizleri evlerinize kapar, gazla birlikte mahallenizi yakar kül ederim, böyle bilesüz.»

Amma, huylu huyundan vazgeçmez misali, bu kadar sıkılığa rağmen, bunun da bir kolayını bulanlar olmuştu. İşte buna dair hoş bir fıkra:

Umumhane işleten bir adamın evi basılır. O da boş duracak değil ya. Bu defa kasabadan hayli uzak bir yerde, yeni bir ev açar ve müşterilerin yorulmaması için de onları kira eşekleriyle götürür, getirirmiş.

Bu durum kadıya ihbar olunur. Huzura celbedilen adamla kadı arasında şu konuşma geçer:

— Sen şimdi de uzak bir yerde kârhane açmış, zampareleri kira eşekleriyle sevkedermişsin?

Adam gayet sakin cevap verir:

— Yanlış efendim. Hem ben artık tövbekâr oldum.

— Yo, inanmam sana... Şimdi kira eşeklerini başıboş bıraktıracağım. Senin eve giderlerse yandığın gündür!..

Adam başına gelecekleri bildiği için, biraz lâtife yollu:

— İşte bunu yapamazsın!.. der.

— Neden?..

— Çünkü beldenin sakinleri, bizim kadı hazretleri, insanların sözünü bıraktı da eşeklerin hareketiyle karar veriyor derler de ondan!..

ASILAN YENİÇERİLER

İstanbul'da ahlâkın en düşük olduğu devirler XVII. yüzyıl ortalarıyle, Yeniçeri ocağının haşarat yuvası olduğu XVIII. yüzyıl sonlarından, ocağın kaldırılmasına kadar geçen yıllardır. O kadar ki, yeniçe-

ri korkusundan ehl-i namus tek başına sokağa çıkamaz olmuştu. Hatta yeniçeri zorbalarının alenen fiil-i şenî ve fiil-i livâta yaptıkları kaydedilmiştir.

Sadrâzam Alemdar Mustafa Paşa zamanında, içlerinden biri kahveci olmak üzere üç yeniçeri, Ahırkapı civarındaki sûr üzerindeki bir kahvehaneye bir çocuğu zorla kapatmış. Sabaha kadar rakı içirip oynatmışlar ve ırzına da tecavüz ettikten sonra sabahleyin pervasızca «Var git selâmetle!» diye alay ederek bırakmışlar.

Delikanlı, başına geleni babasına anlatmış, o da mazlum oğlunu sadrâzama götürmüş. Alemdar Paşa derhal mahut kahvehaneyi basarak üç mütecaviz yeniçeriyi kahvehane içinde astıktan sonra, binayı asılı cesetler ve eşyası ile birlikte sûr üstünden olduğu gibi söktürüp denize yuvarlatmıştı.

Bundan başka Galata etrafındaki «Kalyoncu Kullukları» odalarında yapılan her türlü fuhşiyata da mani olunmuş ve bu icraata karşı gelmek isteyen Burunsuz Mustafa gibi namlı serserilerden birkaçı idam edilmişti.

Yeniçerilerden sonra, seraskerliğin ihdası ile fuhşun icra edildiği evler, semtin mahkeme naibi ve mahalle imamı ile basılırdı. Cinsî günah işleyenlere ceza verilebilmesi için dört şahidin olayı gözleriyle gördüklerini, tevil ve tereddüde mahal kalmayacak surette şahadet etmeleri gerekmekteydi.

TAŞLANARAK ÖLDÜRÜLEN KADIN

Bu devirlerde Edirnekapılı Halil'in Hafîze adındaki karısı, mahalle bakkalı Maksimo'yu gizlice evine almıştı. Birden çıkagelen kocasını feryadına yetişen imam ve mahalle halkı eve dolmuş ve zina halinde yakaladıkları çifti seraskerliğe teslim etmişlerdi. Sonunda Hafîze ferace kıyafetiyle Parmakkapı'da, bakkal Maksimo da Balıkpazarı'nda asıldılar.

Bir defa da Avcı Sultan Mehmed zamanında fuhuş yaparken yakalanan evli bir kadına «recim» yani taşa tutularak ölüm cezası tatbik edilmişti. Aksaray'da oturan kavaf Abdullah Çelebî'nin karısı, kocasının yokluğundan istifade ederek bir Yahudi'yi evine almış ve uygunsuz durumda mahalleli tarafından basılmıştı.

Rumeli Kazaskeri Ahmed Efendi'nin vermiş olduğu kararla, Yahudi'nin başı kesilecek, kadın da recmedilecekti. Kararı onaylayan padişah dahi infazı görmek için İbrahim Paşa Sarayı'na gelmişti. Sabahın erken saatlerinde halk Sultanahmet meydanına toplandı, şaşkın ve bitik bir halde ortaya getirilen Yahudi, «Müslüman ol kurtulursun» tavsiyesine razı olmasına rağmen, kellesini cellad Kara Ali nin palasından kurtaramadı.

Günahkâr kadına gelince; elleri içerde, yalnız göğsü ve başı dışarda olmak üzere kazılan bir çukura gömüldü. Etraftan aman dilemesine karşı ilk taşı atan erkek kardeşi olmuştu.

Olayı bizzat müşahede eden müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, bu feci sahneyi şöyle anlatır:

«Şehzadelerinin başı için kıyma, beni azadeyle padişahım, deyu feryad ve figan edegördü. Mahalekallah ruz-ı mahşerden nişan verir seyirci taş üşürüp kadını keşkek ettiler.»

Şayet cinsî günah işleyenlerin her ikisi de bekâr iseler, bunlara yüzer kamçı vurulurdu ki, «Had» adı verilen bu cezanın ne şekilde tatbik edildiği fıkıh kitaplarında yazılıdır.

İkinci Sultan Abdülhamid devrinde de genç mekteplilerin Galata ve Beyoğlu semtlerinde dolaşmaları, kadınların paytona binmesi yasaklanmıştı. Fakat bir müddet uygulanan bu tedbirlerden kendisini muaf tutan saray hafiyelerinden Fehim Paşa gibi ahlâksızlar, bilhassa Galata bölgesinin bir batakhane durumuna düşmesine sebep olmuşlardır. Galata'da Karaoğlan, Yüksekkaldırım'ın arka sokaklarıyle, Beyoğlu'ndaki Abanoz ve Zîba sokaklarını, bedbaht kadınlar doldurdu. Daha sonra, 1917 Bolşevik ihtilâlinden kaçarak İstanbul'a akın eden Beyaz Rus ailelerinin erkekleri, geçim için sokak başlarında sigara, kibrit satarlarken, karıları da yukarıda zikredilen yerlerde, belledikleri Türkçe ile «gel buğda» diyerek vücutlarına müşteri çağırıyorlardı.

DÜŞKÜN KADINLARA ÖZEL OKUL

Az sonra da yenilgi ile biten harbin doğurduğu açlık ve sefalet, bazı Türk kadınlarını da fuhuş girdabına sürüklemişti.

1909 yılında Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü kurulduğu zaman, İstanbul'da bu teşkilâta bağlı bir de Zabıta-i Ahlâkiye kısmı ihdas edilmişti. Gaye, fuhşun vesikaya bağlanması ve vesikalıların bulaşıcı hastalık taşımamalarını temin idi.

Ahlâk zabıtası kısmına bağlı ayrıca bir polis sanat mektebi de vardı. Fahişeler arasında ihtiyaç dolayısıyle yoldan çıkan genç kadınlar için Kabataş'taki Edhem Paşa köşkü mektep olarak kullanılıyordu. Burada kadınlara çorap, fanila örgüsü ve terzilik dersleri verilerek meşrû kazanç yolları gösterilmekteydi.

Bugünkü emniyet teşkilâtımıza bağlı olan ahlâk zabıtası, sağlık müdürlükleriyle işbirliği yaparak bu gibi uygunsuz hareketleri önlemeye çalışmaktadır.

Tarihe Ne Vakit Başlamalı

Yazan: EMİN ÂLİ ÇAVLI

TARİH, vesika ile yazılır. Vesika, bir olayın izidir. Bu iz olmayınca olayı anlamamız mümkün olamaz. Olaylar acaba ne vakit iz bırakmağa başlamıştır? Birçok tarihçiler buna da kolayca cevap verir, «tarih, yazılı vesikalarla başlar» derler. Bu ifade ile yazının kısa bir zamanda icat edildiği zannı hasıl olur. Halbuki yazı önceleri işaretlerle başlamış, uzun bir tekâmül devresi geçirmiş, sonra bildiğimiz yazı şeklini almıştır. Hem biz, vesikanın, yazı ile değil, herhangi bir iz ile başladığını söyledik. Hiç şüphesiz yazı, olayları tespit için en büyük belgedir. Fakat vesikalar yazısız da olabilir. Atina'daki Partenon mabedinin üzerinde tek satır, bir kelime yazı mevcut değildir. Fakat eski Yunan medeniyetini izah için bu tapınağın yaptığını acaba kaç cilt yazılı eser yapabilirdi.

Klasik tarih bilginleri, ilk medeniyet için iki başlangıç gösterirler: Sümer ve Mısır medeniyetleri. Son zamanlarda Hindistan'da Sind bölgesinde «Muhanjadaro» mevkiinde bulunan harebeleri de bu başlangıca ilâve etmek lâzım. Bu üç medeniyet de M.Ö. 3200 yılına kadar çıkar. Demek ki dünya yüzünde beş bin yıllık bir medeniyet mevcuttur. Bu tarihten öncesi, beşeriyetin göçebelik devrine aittir. Şimdi bu klasik tarihçilerin karşısına başka bir görüşle çıkıyorlar. Beş bin yıl önce Sümer'de, Mısır'da medeniyet acaba birdenbire mi meydana çıktı?

MISIR'IN EHRAMLARI

Mısır'daki ehramlar, ilk firavun sülâleleri zamanında yapılmıştır. Bu kadar muazzam hendesî bir âbidenin inşası için daha önceden alınması gereken bir yola ihtiyaç yok mudur? Sümerler'de o kadar zarif ve güzel süs eşyasına tesadüf ediyoruz ki bunların küçük bir zaman devresi içinde yaratılabilmesine imkân olamaz. Sümerler'in bulunduğu yerlerde taş olmadığı için binalarını kerpiçten, tuğladan yapmışlardır. Bunun için onlarda, Mısır'daki gibi âbidevî büyük binalara tesadüf edilmez. Fakat sanat eserlerinin güzelliği insanı hayretler içinde bırakmaktadır.

SİRİUS YILDIZI VE MISIR

Zaman ölçüsü olarak ilkin güneşi kullanan eski Mısırlılar'dır. Eski Mısırlılar, vakıa dünyanın güneş çevresinde bir yıl içinde döndüğünü bilmiyorlardı, fakat güneşin bir yıl içinde mevkiini muntazam bir surette değiştirdiğine pek güzel vakıftılar. Onlar için bir yıl 365 gündü. Halbuki bir yıl gerçekte 365 gün, 5 saat, 48 dakika ve 46 saniyedir. Onlar bir yılı, her ay otuz gün olmak üzere on iki aya ayırmışlardı. Bu suretle 360 günde aylar tamam oluyor, geri kalan beş günü de bayram olarak kutluyorlardı. Mısır yılının hakikî yıldan altı saat kadar bir eksikliği vardı. Küçük zamanlar için ehemmiyeti olmayan bu kusur, zaman ilerledikçe bir ehemmiyet kazanmaya başlamıştı. Mısır yılbaşısı, her dört yılda bir gün ileri gidiyor, gerçek yıl bir gün geri kalıyordu. Aradaki fark yüz yılda yirmi beş gün, 1460 yıl sonra tam 365 gün oluyordu. Böylelikle Mısır yılbaşısı, bütün ayları dolaşıyordu.

Asıl yılbaşı Sirius yıldızının akşam ufukta görülmesiyle başlardı. Bu, Nil nehrinin taştığı, feyz ve bereketli günlerin

başladığı bir devredir.

Mısır o zaman en kutsî, en dinî, en muhteşem anını yaşar. Bu olay 1460 yılda bir vaki olur. İsa'dan önce 1321 tarihinde bu olayın cereyan ettiği biliniyordu. Şimdi mukaddes yılbaşının ne vakitler olacağını tespit edebiliriz. Bu iki rakamın toplamı 1460 + 1321 = 2781 eder. Biz bir kere de tahminimize göre bu senevî devri ilâve edecek olursak 1460 + 2781 = 4241 yılını bulmuş oluruz. Tahminimizin doğru olduğuna pek kuvvetli ihtimaller vardır. Böyle olduğu takdirde bu rakam, tarihte kullanılacak en esaslı bir başlangıç olur. Bu suretle Milât'tan önce en geniş bir tahminle beş bin yıllık bir medeniyete malikiz. İsa'dan bugüne kadar iki bin yıl geçtiğine göre, medeniyet tarihinin ancak yedi bin yıl olduğu tezahür eder. Bu tarihten önce henüz medeniyetlerin başlamadığı, yeryüzünde göçebelerin dolaştığı tasavvur olunabilir. Dünya üzerinde, yedi bin seneden önceki bir şehir, bir kasaba, bir köy harabesine tesadüf mümkün değildir. Bir harabe olması, bir yığıntı bulunması ihtimaline karşı her yere arkeologların kazması, küreği girmiş, her taraf elenmiş, yoklanmıştır. İnsanın, yahut insan benzerinin bir milyon yıl önce yaşadığına dair deliller vardır.

7000 YILLIK TARİH

Medeniyet ancak 7000 yıl içinde kalır. Tarih, 7000 yıldan bahsedebilir demek, dünyamızın her tarafında tarih bu kadar önce başlamış demek değildir. Bir kere 7000 yıllık zamanın ilk iki bini Mısır ve Sümer tarihlerine ait tahminden ibarettir. Bu da kuvvetli bir ihtimaldir. Tarihin asıl mevzuu hükümdar adı ile başlar. Biz karşımızda yine bu eski medeniyeti buluruz. Demek ki asıl tarih başlangıcı beş bin yıl oluyor. Dört bin yıl önce tarih haberlerinin genişlediği Keldan, Âsûr, Hitit ve Fenike'nin bu kervana girdiği görülür. 3000 yıl önce ise Yunan ve Roma siteleri tarihe dahil olmaya başlar. Roma, milâttan önce beşinci yüzyılda İtalya'da küçük bir cumhuriyet iken, Milât asrında, İskoç dağları, Ren ve Tuna ırmakları, Karpat ve Kafkas dağları, Arabistan ve Afrika'da Büyük Sahra ile çevrilmiş geniş bölgeyi hakimiyeti altına almış, tarihin ilk cihan imparatorluğunu vücuda getirmiştir. Zamanımızdan 1500 yıl önce dört çeşitli millet Cermenler, İslâvlar, Araplar, Türkler, yavaş yavaş bu imparatorluğu parçalamaya başladılar ve bugünkü devletleri meydana getirdiler.

Bu günkü devletrin hiç birinin tarihi 1500 yılı geçmez.

Mısır'daki Ebu Simbel mabedi.

İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi

Yazan: Kemalettin Tuğcu

HÂŞİM

Hazret-i Muhammed'in büyük babasının babası olan zatın ismidir. Hazret-i Muhammed'i Hâşimoğlu diye yâdeder, onun nesline Hâşimî derler.

Söylendiğine göre Hâşim, Mekke'de, Kâbe'yi ziyarete gelenlere su tedariki işine bakarmış. Bizans ve Habeş imparatoru tarafından hürmet gören çok hatırlı bir zatmış. Kendisi tüccarmış ve Mekkeliler'in yılda iki defa kervan düzmelerini ve uzak bölgelerle ticarete girişmelerini o tertiplemiş. İsmi, kendisine, bir kıtlık sırasında, aç ve muhtaç olanlara ekmek doğradığı için (haşâma) kelimesinden «besleyici, ekmek doğrayıcı» manasında verilmiştir.

Hâşim'in eşi Selmâ, Hazrecî ailesindenmiş. Medineliler'in Hazret-i Peygamber ile karabet göstermek için bu rivayeti çıkardıkları ileri sürülmektedir. Yine rivayete göre Hâşim, Gazze'de ölmüş ve orada defnedilmiştir.

HÜRMÜZ

Dilimizde kadın ismi olarak kullanılan bu kelime eski İran lisanından alınmıştır. İsmin en eski sahibi Sâsânî sülâlesinden Şapur'un oğlu I. Hürmüz veya Hurmuz'dur. Zerdüştîler, en yüksek varlığa bu ismi vermişlerdir. Çok daha sonraları, bu isim Müşteri (Jüpiter) seyyaresine verilmiştir.

Hürmüz, yalnız bir sene hükümdarlık etmiş, Romalılar'la yapılan savaşta başarı göstermiş, hükümdar olmadan önce de Horasan valiliğinde bulunmuştur. Beş Sâsânî hükümdarı bu adı taşır.

HÂLİD

Hâlid bin Velid, Hz. Peygamber zamanında yaşamış meşhur bir kumandanın adıdır. Kureyş kabilesindendir. Uhud gazâsında Mekkeliler'in sağ kanadını idare etmiş ve müşriklerin bu savaşı kazanmalarına sebep olmuştur. Hicret'in altıncı yılında Medine'ye göçerek İslâm'ı kabul etti. Askerlikteki dehası ve şecaati yüzünden Hz. Peygamber kendisini İslâm ordusu başında seferlere yolladı. Hâlid, her muharebeyi kazandığı gibi, Bizanslılar'a karşı yapılan savaşta mağlûp olan İslâm kuvvetlerini de Medine'ye getirmeye muvaffak olduğu için «Allah'ın kılıcı» lakabını aldı.

Hâlid, muhtelif kabilelere elçi olarak gönderildi ve bu vazifelerini daima başardı. Ordu kumandanı olarak civar kabilelerle, Bizanslılar'la, İranlılar'la savaştı. Bizans ordusunu ağır hezimetlere uğratarak Şam şehrini zaptetti. Suriye'nin bir kısmında askerî vali olarak bulundu.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, savaşlarda esirlere karşı bazı haksızlıklarda bulunduğu ileriye sürülerek azledildi. Milâdî 642 yılında öldü. Bütün hayatını savaşlarda geçirmiş, son derecede cesur, atılgan bir kumandandı. «Hâlid, Arapça'da «bâkî olan. kalıcı» demektir.

ZÜBEYİR

Hz. Peygamber'in halasının oğlu ve Hz. Hadîce'nin yeğeni olan Zübeyr Bin Avam kendilerine cennet müjdelenen on kişiden biridir. On beş yaşındayken Müslüman olmuştur. İslâm'ı kabul edenlerin dördüncü veya beşincisi olduğu sanılmaktadır. Yine Müslüman olarak ilk defa kılıç çeken bu zattır. Mekke'deyken Hz. Peygamber'in tutulduğunu işitmiş ve hemen kılıcını çekerek onu kurtarmak için koşmuş, fakat yolda kendisine rastlamış ve Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuştur. Hicret'in 26. yılında, 67 yaşında bulunduğu sırada vefat etmiştir.

ZÜLEYHÂ

Dilimizde Zelîhâ ve halk ağzında daha kısaltılarak Zilha şeklinde kullanılan bu isim Hazret-i Yusuf'a âşık olan Mısır saray nazırının eşinin adıdır. Rivayetlere göre, kardeşleri Hazret-i Yusuf' un esir olarak satılmasına sebep olmuşlar ve Mısır'a getirilen Yusuf, saray nazırı tarafından satın alınmıştır. Züleyha, yüzü son derecede güzel ve yakışıklı olan bu gence âşık olmuş, kendisine vuslat teklif etmiş, Yusuf bu ihaneti kabul etmeyince Züleyha ona iftira ederek zindana attırmıştır.

Yusuf'un rüya tabirindeki bilgisi, zindandan kurtulan bir arkadaşı tarafından firavuna bildirilmiş, Yusuf, zindandan çıkartılarak firavunun rüyasını tabir etmiş ve bu rüya tabiri doğru çıkınca saraya iaşe nazırı olarak tayin edilmiştir.

Kocası ölen Züleyha, Mısır sokaklarında perişan ve sefil bir halde sürünürken, bir gün Yusuf'la karşılaşmış, ayaklarına kapanmıştır. Bütün suçunun kendisini sevmekten doğduğunu söyleyen Züleyha, Yusuf'tan elindeki kırbacı istemiş, onu avucunda tuttuktan sonra Yusuf'a iade etmiş, kadının avucundaki hararetten ısınan kırbacın sapı Yusuf'un elini yakmıştır. Yusuf, Züleyha'yı affederek onunla evlenmiş ve uzun müddet bir arada yaşamışlardır.

KEREM

Arapça'da asalet, cömertlik mânasına gelen bu kelime erkek isimleri arasındadır. Bu ismi taşımış olan en meşhur erkek, bir aşk hikâyesinin kahramanıdır. Zengin bir beyin oğlu olan Kerem, Ermeni asıllı, Aslı adında güzel bir kıza âşık olur. Dilimizdeki yarı manzum halk kitaplarından en meşhurunda anlatıldığına göre, bir Ermeni papazı olan kızın babası Aslı'yı alıp kaçar. Kerem onun peşine düşer. Elindeki sazı ile şehir şehir dolaşarak kızı arar, kahvelerde, yollarda beyitler söyler, her vardığı yerde Aslı' nın biraz evvel oradan ayrıldığını öğrenir.

Yollarda hırpalanan, bitkin bir hale gelen Kerem, büyük aşkının gayretiyle nihayet sevgilisini babasıyle bir şehirde kıstırır, düğünleri olur. Fakat bu defa babası büyü yaptırır. Sihirli bir elbise giyen Aslı'nın düğmeleri çözüldükçe yeniden iliklenmektedir. Kerem bu hal karşısında yürekten bir ah çeker ve kendi aşkının ateşiyle tutuşup yanarak kül olur.

Kerem'i hakikaten sevmiş olan Aslı, onun küllerini göz yaşları dökerek saçlarıyle süpürürken, Kerem'den kalan küller arasındaki bir kıvılcım, kızı da tutuşturur ve o da yanar. Aşkın ateşinden yanarak ölen Kerem'in aşkı atasözlerimize, şarkılarımıza geçmiştir.

Resimlerle

ESKİ İSTANBUL

Gülhane Parkı'nın yanındaki Alay Köşkü, bugün de hiç değişmemiştir (solda). Yenicami her devirde çeşitli satıcıların uğrağı olmuştur. İşte, en azından 50 yıl önce çekilmiş bir resim. Sıra sıra boyacılar müşteri bekliyorlar. (aşağıda).

Ayasofya, asırlık ağaç, ahşap evler ve dar caddeden geçen tramvay: Sultanahmet ve civarının yarım asır önceki hali.

Eskiden arzuhalciler sadece dilekçe değil, aşk mektupları bile yazardı. Bugün de Adliye ve Sirkeci civarında arzuhalcilere raslamak mümkündür. Ama çoğu artık faaliyetlerini dükkânlarda yürütmektedir.

*

Gülhane Parkı'nın Ayasofya tarafındaki giriş kapısı. Bugünkü halinden ne kadar değişik değil mi? (yukarıda). Satıcıların hiç eksik olmadığı bir yer de Köprü'dür. Kimi geçer köprüden, kimi de durup korkuluğa dayanıp, yanaşan vapurları seyreder. Bazısı da gezici satıcılardan alış veriş yapar. Bu, elli yıl önce de böyleydi (solda).

*

Yüzyılımızın başlarında, Beyazıt Meydanı'nda bir bayram günü (yukarıda). Dövme dondurma satıcıları, ve yazın sıcağında dondurma yiyip serinleyenler (solda).

*

— *Yeni general, eskisinden daha titiz.*

Karikatür

YAZISIZ

— *Böööööööö diyorum.*

YAZISIZ KARİKATÜRLER

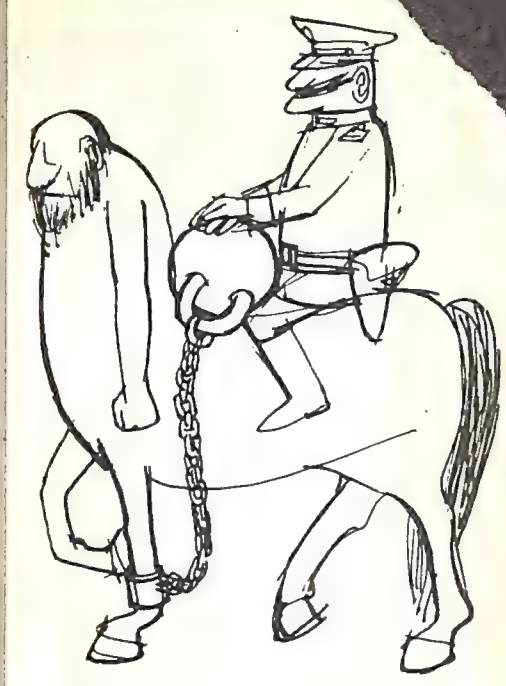

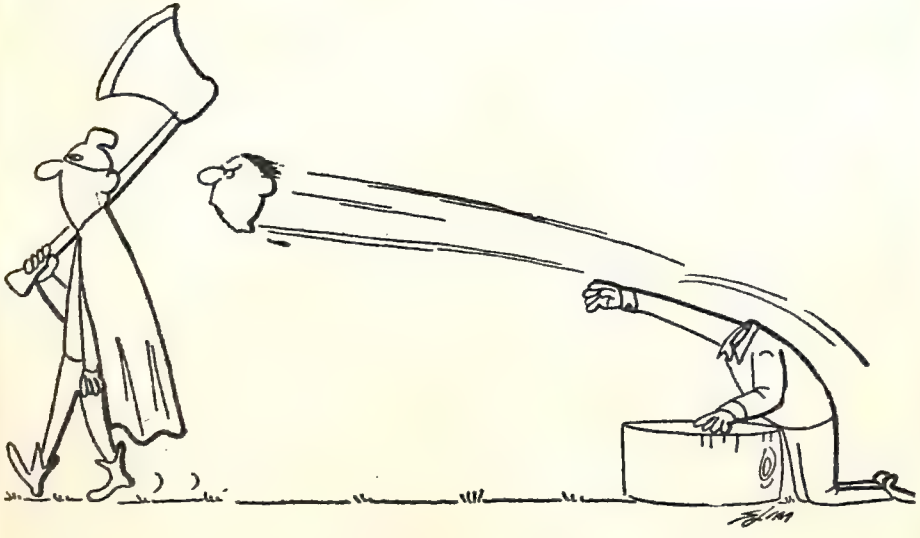

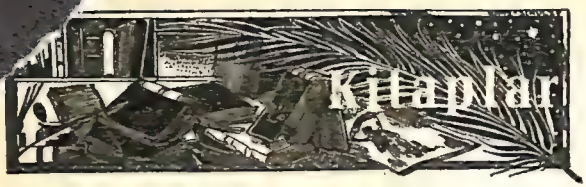

Arasında

Türk Şehitlikleri

İhsan ILGAR, **Türk Şehitlikleri**, İstanbul, 1967, Yakacık Matbaası, 104 sayfa, 7,5 TL., resimli.

Emekli albay olan müellif, dünyadaki Türk şehitliklerini, nerelerde olduklarını anlatıyor. İlgi çekici bilgiler veriyor. Eser, kahramanlık şiirleriyle süslenmiş. 236 Türk şehitliğinden bahsedilmiş. Bunların 25'i Rusya'da, 32'si Irak'ta, 47'si İsrail'de, 16'sı Suudî Arabistan'da, 19'u İran'da, 32'si Romanya'da, 7'si Yemen'de, 7'si Libya'da, 6'sı Mısır'da, 5'i Birmanya'da. Değerli bir kitap.

Belgelerle Türk Tarihi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 1, ekim 1967, İstanbul, Menteş Matbaası, 80 sayfa, çift sütun, resimli, 5 TL.

Yeni bir tarih dergisi. Bilhassa son asır Türk tarihi üzerindeki vesikaları yayınlayıp değerlendiriyor. Sahibi M. Hidayet Menteş. Yazı İşleri Müdürü Ertuğrul Zekâi Ökte. İlk sayıda şu yazılar var:

Midhat Sertoğlu, **Atatürk'le İlgili Üç Belge**; Hayri Mutluçağ, **Abdülhamid'e Unutamıyacağı Dersi Veren Bir Yiğit Hoca**; Hamdi Atamer, **Yabancıların İçişlerimize Müdahaleleri ve Nâmık Kemal**; Doç. Dr. Halil Sahillioğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar**; Prof. Dr. Bedîî Şehsuvaroğlu, **Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**; Prof. Dr. Şehabeddin Tekindağ, **Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane**; Prof. Dr. Münir Aktepe, **Dürrî Ahmed Efendi'nin İran Sefareti**; M. Guboğlu, **Eflâk ve Boğdan Voyvodalarının Bâb-ı Âlî ile Münasebetleri**; Turgut Işılsal, **Eski Türk Topları ve İstanbul Tophanesi'nde Bulunan Bir Kayıt Defteri**; Doç. Dr. Nejat Göğünç, **XVI. Yüzyılda Ankara**; Rauf Tunçay, **Türkiye'de İlk Tiyatro Nasıl Kuruldu?**

Şair tabiplerimizin en büyüğü: Cenab Şehâbeddin

Şair Tabibler

Dr. Veli Behçet Kurdoğlu, **Şâir Tabîbler**, İstanbul, 1967, Baha Matbaası, İstanbul Enstitüsü yayını, No. 58, 608 sayfa, 40 TL.

Müellif, 162 hekim şairin biyografileri ile seçme şiirlerini toplamış. Her biyografinin sonunda bir bibliyografya var. Güzel bir eser. İtinalı bir şekilde basılmış. En eski devirlerden günümüze kadar gelen doktor şairlerimizi bir arada tanıyoruz. Bunların arasında Mehmed Âkif, Cenab Şehâbeddin gibi Türk şiirinin ölümsüz isimleri de var.

Y. Ö.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Mirat Denizel (Anıttepe - Ankara)

Cengiz'in milliyeti nedir? — Fâtih'in, Bellini tarafından yapılmış meşhur tablosu nerededir?

Cengiz, Moğol'dur. Fakat ailesinin eski bir Türk hanedanından inip Moğol'laştığı hakkında bir nazariye vardır. Kurduğu imparatorlukta, Moğollar kadar Türk unsuruna da dayandığı için, devletine «Türk - Moğol İmparatorluğu» denmiştir. Zaten Cengiz hanedanının dört dalından üçü, az zamanda Türk'leşmiştir (İlhanlı, Altınordu ve Çağatay dalları). — Fâtih'in Bellini tarafından yapılan meşhur tablosu, Londra'da National Gallery'dedir. Topkapı Sarayı'ndaki, bunun bir kopyasından ibarettir.

Ahmet Çakmakçı (Van)

Yıldırım Sultan Bâyezid'in Timur'a esir düştükten sonra âkıbeti ne oldu?

Bir yıl sonra kederinden öldü. İntihar ettiği hakkında da zayıf bir rivayet vardır. Timur'un ordugâhının bulunduğu Akşehir'de ölen hükümdarın cenazesi, kendisiyle beraber esir düşen iki oğlundan Musa Çelebi'ye verildi. O da, Bursa'ya getirip, bugün içinde bulunduğu türbeye gömdü.

M. Ozan Semerci (Yozgat)

Eylül nüshanızda cevap verdiğiniz Formozalı okuyucunuz Chi - Huei - Huang'ın adresini verebilir misiniz?

Cevap verdiğimiz mektupları imha ederiz. Onun için mektuptaki adresi veremiyeceğiz. Fakat bahis konusu zat, Formoza Üniversitesi'nde talebedir. «University of Taipei, Taiwan (Formosa)» adresine göndereceğiniz bir mektubun, eline geçmesi ihtimali vardır.

Ahmet Dikmen (Edremit - Balıkesir)

Fâtih Sultan Mehmed nerede, nasıl, ne zaman öldü? — Türkler'den önce İstanbul şehri, hangi kavimlerin hâkimiyetindeydi?

Fâtih Sultan Mehmed, bir sefere çıkmak üzereyken, 3 mayıs 1481 günü ansızın öldü. Öldüğü yer, bugün Maltepe ile Gebze arasında kalan «Sultan Çayırı» veya «Hunkâr Çayırı» mevkiidir. Otağ-ı hümâyûnu burada kurulmuştu. 49 yaşındaydı. En kuvvetli ihtimale göre, bir Venedik casusu olan hususî hekimi Yâkub Paşa tarafından zehirlenmiştir. Bu adam, «Maestro Iacobo» adında bir Yahudi dönmesiydi. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u 29 mayıs 1453'te Bizanslılar'dan aldı. Üsküdar, bir asır önce Orhan Gazi devrinde fethedilmişti. İstanbul şehri, Bizanslılar'dan önce Romalılar'ın, daha önce Makedonyalılar'ın elindeydi. Şehri büyük bir merkez halinde yeniden kuran, Roma İmparatoru Büyük Konstantin'dir. Daha önce bu mevkide «Bizans» adında küçük bir ticarî site vardı.

Mehmet Ali Kutlu (Ortaköy - İstanbul)

Mete, babası Teoman'ı öldürmüş müdür? — Köprülü Mehmed Paşa'nın «Köprülü» lakabı nereden geliyor?

Çin kaynakları, Mete'nin hükümdarlığı ele geçirmek için, son zamanlarda karısının kötü tesirlerinde kalan babası Teoman'ı öldürdüğünü yazıyor. — Köprülü Mehmed Paşa, gençliğinde Anadolu'nun «Köprü» kasabasına yerleşip orada evlendiği için «Köprülü» diye tanınmıştır. Bugün bu kasabaya, Mehmed Paşa'ya izafetle «Vezirköprü (sü)» deniyor. Eskiden Amasya'ya bağlıydı. Şimdi Samsun'un bir kazâ merkezidir.

Celâl Başar (Ankara)

1955 - 1958 yıllarında Bağdad Türk Kültür Merkezi'nde öğretmenlik yaptığım sırada, Irak'ın Türk kanı ile sulanan birçok ili gibi, Kût şehrine de gittim. Kût, Bağdad'a 70 - 80 Km. uzunluğunda asfalt bir yolla bağlıdır. Ailece bindiğimiz taksi yolda müthiş bir kum fırtınasına tutuldu.

Fırtınanın şiddetinden taksi sarsılıyor ve kum bulutundan 3 - 4 metre ilerisini göremiyorduk. Bir ara, kum, motora da girmiş olacak ki, araba işlemez oldu. Annem dua okuyor, çocuklar ağlıyordu. Yarım saate yakın yol ortasında kaldık. Fırtınanın kısmen hafiflediği bir sırada, arabadan inip bir süre ittik. Nihayet motor çalıştı.

Tabiî aklımıza, buralara yaya olarak gelen Türk askerlerinin vaktiyle, bu topraklar için katlandıkları müşküller ve çektikleri zahmet ve meşakkatler geldi. Bağdad - Kût arası tam mânası ile çöl, susuz ve bir tek dikili ağacı görülmeyen bir arazi. O devirlerde Kûtu'l - Amâre diye anılan bu şehir, şimdi Kût ve Amâre olmak üzere ayrı ayrı birer sancak halinde idare edilmekte ve ortalarından Fırat nehri geçmektedir. Şehirde, Osmanlı devrinden kalma han, hamam, cami ve bir de Türk vakfı bulunmaktadır. Vakıf geliriyle hâlâ kazan kaynatılmakta ve mevcut binada fakir öğrenciler yedirilip, yatırılmaktadır.

Bizi misafir eden Türk aile reisi, Irak ordusunda başçavuştu. Son derece milliyetine düşkün olan bu zatın, sol kolunda dövme Türk bayrağı resmi vardı ve resmin altında da, Arap harfleriyle, Türkçe olarak «Türk Bayrağı» yazılıydı. Kolundaki bu dövme resim ve yazıdan dolayı bazı Arap subaylarından azar işitirmiş.

Bu şehrin kuzeyine düşen Sabis mevkiinde vuku bulan, Türkler'in zaferi ve birçok İngiliz subay ve askerleriyle, bu cephenin İngiliz kumandanı olan General Townsend'in nasıl asir edildiğini, Halil ve Ali İhsan Paşalar'ın kahramanlığını, Türk askerinin, binbir mahrumiyete ve İngilizler'in çok üstün kuvvetlerine rağmen, nasıl savaştıklarını, yaşlı Kûtlülerden iftiharla ve gözlerim yaşararak dinledim. Sabis mevkiinde hâlâ Türk siperlerinin izleri görülmektedir.

Bizi misafir eden Türk başçavuşunun ifadesine göre, bir, iki ay önce bir tarladan insan kemikleri çıkıyor ve hüviyetinden Çankırılı bir askere ait olduğu anlaşılıyor. Aradan kırk küsur yıl geçmesine rağmen hâlâ bu gibi olaylara rastlanmakta imiş.

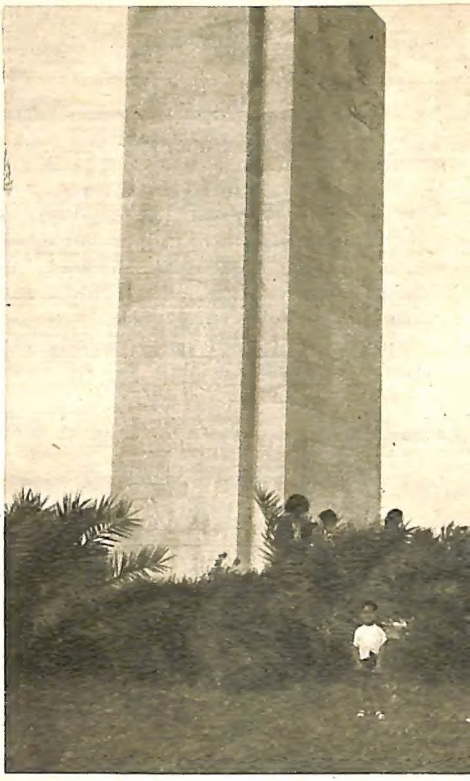

Kût şehrindeki Türk şehitliğinde bulunan âbide.

Kût şehrinde bir de Türk şehitliği vardır. Etrafı muntazam bir duvarla çevrilmiş, içinde hurma, portakal ağaçları olan, tahminen bir dönümlük bir bahçe içinde şehit Türk askerleri adına dikilen taş âbide 1×10 metre eb'adındadır. Âbidenin üzerinde sadece ay - yıldız bulunmaktadır.

Bu âbidenin şimdiye kadar hiç bir yerde neşredilmemiş olan ve tarafımdan çekilmiş fotoğrafını, bir tarihî vesika ve nâçiz bir hizmetim olarak takdim ediyorum. Bu fotoğrafın yayınlanması, binlerce şehidimizin ruhunu tâziz edecektir.

Babası Kûtu'l Amâre'de şehid olan okuyucumuzun, bu savaşlarla ilgili yazılarımız üzerine gönderdiği mektubu ve fotoğrafı aynen yayınladık.

Karşı sayfadaki ilânda Türkiye Ansiklopedisi'nin fiyatı yanlışlıkla 25 TL. olarak çıkmıştır. Ansiklopedinin fiyatı ciltli olarak 35 liradır.

İstanbul'un yer adlariyle ilgili folkloru üzerine yazılmış ilk büyük eser

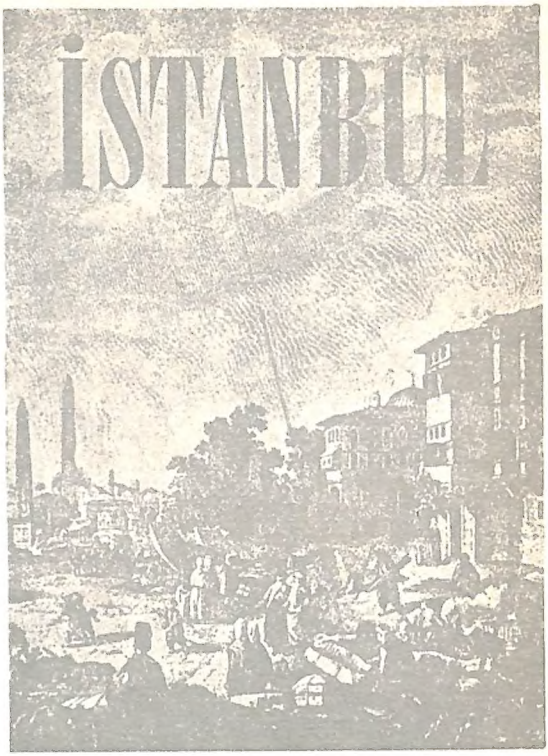

Yer adları ve yer adlarına bağlı folklor bilgileriyle

İSTANBUL

Hayat yayınlarının sizlere takdim ettiği bu kitap,tanınmış folklorcularımızdan Mehmet Halil Bayri'nın hazırlayıp, hayatta iken yayınlamağa imkân bulamadığı en ilgi çekici eserlerinden biridir.

ESKİ ve YENİ İSTANBUL'u gösteren bir çok siyah - beyaz ve renkli desen, gravür, fotoğraf ve tablolarla süslü bulunan bu eserde, İstanbul hakkındaki birçok sorularınızın cevabını bulacaksınız. Fiyatı ciltli: 15 liradır.

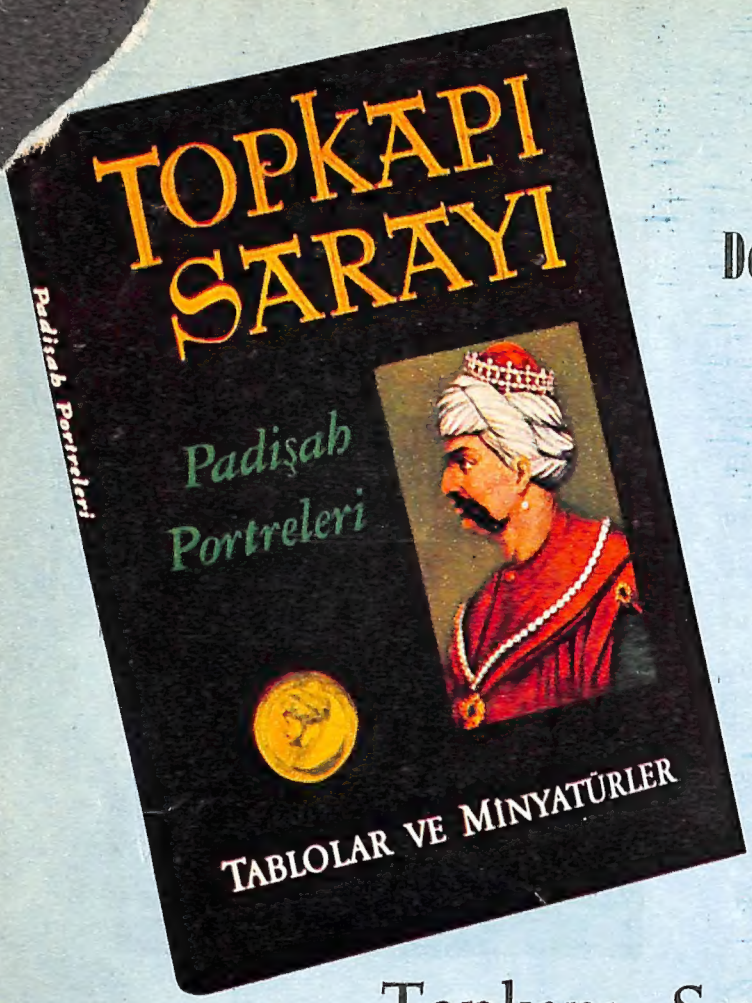

Türkiye'de
Doğan Kardeş
Ofset
Baskı
Tekniğinin
Tereddütsüz
En güzel
Örneği

Topkapı Sarayı Padişah Portreleri

Tablolar ve Minyatürler

(Türkçe, İngilizce, Almanca basılmıştır.)

Bu kitap, Topkapı Sarayında bulunan ve yerli yabancı ressamlar tarafından muhtelif devirlerde yapılmış 24 tablo ve minyatürün, Doğan Kardeş Basımevinde asıllarına tamamen uygun olarak basılmış, renkli reprodüksiyonlarından mürekkeptir.

Nigâr Anafarta'nın bir ön söziyle 25 × 35 cm. boyunda, nefis kuşe bir gömlek içinde ve ciltli olan bu nefis eser sadece 1 000 nüsha olarak basılmış ve numaralanmış nadide bir eserdir.

FİATI 120 LİRA

Doğan Kardeş'ten ve Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu — Istanbul adresinden istenebilir.